

**ANNUS
ALBARUTHENICUS
2001**

KAMUNIKAT.ORG

VILLA SOKRATES

**ANNUS
ALBARUTHENICUS
2001**

Рэдактар

САКРАТ ЯНОВЧ

KRYNKI 2001

Выдавецкае афармленьне
ЮРКА ХМЯЛЕЎСКІ

Графічны кансультант
МІКОЛА ДАВІДЗЮК

Editor

STOWARZYSZENIE VILLA SOKRATES
16-120 KRYNKI POLAND

Phone (0-85) 7228144 E-mail villa.sokrates@free.art.pl

Друк INTERDRUK БІАЛYSTOK

© Copyright by Villa Sokrates

ISSN 1640-3320

ЗЪМЕСТ – CONTENS

Villa Sokrates – the contact with Europe, <i>trans. Dorota Kołodziejczyk</i>	7
Jean-François Delaunay: Ma découverte de la culture Biélorusse Mój szlak do kultury białoruskiej, <i>przetł. Agnieszka Delaunay-Wesołowska</i>	11 23
Adam Maldzis: The building on an unstable historical ground (An Essay), <i>перакл. Юрась Жалезка</i>	35
Eugeniusz Kabatc: Le porte orientali della cultura	43
Kjell Albin Abrahamson: Vitryssland och Sverige, historiska förbindelser som slogan knut på sig själv Białoń i Szwecja: historyczne więzy zaplecione w supeł, <i>przetł. Andrzej Niewinny Dobrowolski</i>	49 53
89 мілімэтраў ад Эўропы (<i>інтэрв'ю Міколе Прускаму</i>)	57
Michael Fleming: Polish Belarusians in the eyes of an Englishman	61
Elżbieta Smułkowa: Le bilinguisme à la Biélorusse, <i>traduit du polonais par Agnieszka Delaunay-Wesołowska</i>	71
Janka Shamojzin: Weißrußland – Land und Volk im Leben und schaffen von Eugen von Engelhardt, <i>übersetzung: Uładsmir Tschapeha</i>	83
Norbert Ransom: Eugen von Engelhardt	87
Yuras Zhalezka: The experience of the Belarusian translations from the Anglo-American Literature (An Essay)	115
Arnold McMillin: Aesopic language in Belarusian literature of the 1920s: the poetry of Dubou?ka and Pušča	121
Jean-François Delaunay: L'exil et la réconciliation	135
Andrey Khadanovitch: La chasse aux classiques (Boudelaire, Mallarmé, Yeats), <i>пераклады з лацінської, ангельської і французької літературау</i>	143
Czesław Seniuch: „The New Land” in Polish, <i>trans. Dorota Kołodziejczyk</i>	173
Jakub Kołas: „Nowa Ziemia”, pieśni XXVI, XXVIII, <i>thum. z białoruskiego Czesław Seniuch</i>	183
Gabriel Garcia Marquez: Крыававы след на снезе, <i>перакл. Валеры Буйвал</i>	209
Ales Razanau: Das Eiland der Nadseja Artymowitsch Gedichte, aus dem Weißrußischen übertragen von Gundula und Uładsmir Tschapeha	225 227
Rainer Strobelt: „Über die kleine brücke” zu Tamara Bołdak-Janowska, der dichterin; gedichte	237

VILLA SOKRATES – THE CONTACT WITH EUROPE

The Belarusian culture is not widely known in Europe. It is connected with a little importance of Belorussia itself, and its only recent independence. The wall of ignorance about spiritual achievements of the Belarus' is slowly being crumbled by the national literature, for example Wasil Bykau, a candidate for the Nobel Prize, translated into many languages.

The Belarusian literature has only recently started to seek place in the European awareness. In order to grant this phenomenon features of regular enterprise, we initiated the Villa Sokrates Society (Stowarzyszenie Villa Sokrates), located in Krynniki in the eastern part of Poland, in the Podlaskie region. The idea brewed within the group of significant Belarusian artists who recognized their natural background in the broadly-conceived *ethnos* of the Belarusian national minority in the Polish Republic.

The Villa Sokrates as a legally established structure has existed for two years now. It is a non-governmental organization, whose activity is based on communal engagement of its members and financial support of Polish and foreign organizations.

The first initiatives of the Society were limited to a modest group of writers and historians of literature from Germany, England and France, who

had been interested in Belarusian writing much earlier. It resulted in the inauguration of the Belarusian Trialogue in scenic Kryni, an event in the form of a summer symposium 1999. As the proceedings of this event we published the zero number of the *Annus Albaruthenicus* annual (*The Belarusian Year*). The editorial conception of this periodical, addressed to literary Europe, comes down to a simple principle of publishing texts in the languages they were written in, and devoting much attention to the Belarusian translations from Western literatures, scarcely popularized in Belorus'. The only detour from this rule is publishing texts by Belarusian and Polish authors translated only into one of the Western languages. It results from the generally accepted role of the *Annus Albaruthenicus* as a publishing initiative addressed to the Western-European readership. The aim of the Belarusian translations, in turn, is to deepen the process of Europeization of the Belarusian literature, to a large extent hidden in the shadow of Russian and Soviet literary traditions. Certainly, we also provide resumés in Belarusian, as well as in other languages.

In the context of this preliminary information we should also explain the reasons why we took on the name the Villa Sokrates Society and the title *Annus Albaruthenicus*. Practical reasons were the most important: the name of the famous philosopher of classical Greece somehow automatically implies the cultural orientation of the Belarusians (mostly of the Orthodox Church denomination). The title of the periodical, due to its linguistic universality, does not require any additional explanation.

The launching events of the Society were followed by a welcome tendency towards stabilization. The periodical enjoyed keen interest of the humanities circles. The issue was soon sold out. Moreover – to our surprise – we got very positive reviews in the press, both in Poland and abroad. We interpreted them as proving both the aptness and maturity of the initiative.

The Belarusian Trialogue: Poland-France-England which took place at the end of July 2000 in Kryni, although only second in turn, attracted a large number of participants from other countries, e.g. Sweden. This makes us very happy and gives us a lot of strength and energy for further endeavour. We also gained serious sponsors who guarantee realization of our plans on an absolutely professional level, without amateurish improvisation and forever non-perspectival self-sacrifice.

The Villa Sokrates supported financially and organizationally the publication in Minsk of the anthology titled 'Belarusian writers in Poland. Second half of the 20th century'. This is a very important publication, making it possible for the interested readers to get to know Belarusian literature created in Poland. Among its almost twenty most outstanding writers, some are known to the readers of literary magazines in Germany, England, Norway, Sweden, France and Italy. Poland has become a nation of two literatures. The Polish Belarusian literature, as different from the post-Soviet one, is more infused with European values, which in itself is clearly understandable. Its additional advantage lies in the fact that, according to critics, it is seen as the fragment

of the general Belarusian literature which greatly intensifies the very process of writerly creativity in post-Soviet Belorussia, violently trampled by by colonialism of the Russian provenance.

The dream of the Villa Sokrates founders is to gain in the future a chance of continuous publication of the Belarusian writers in translation. Perhaps we will succeed in establishing a separate foreing-language publishing house whose aim would be to promote the entrance of the Belarusian literature into the bookshops on the Atlantic and the Mediterranean. That the effort on the side of Belarusians themselves is indispensable can be confirmed by the activity of the Belarusian diaspora in London, where they have for many years published the periodical titled *The Journal of Belarusian Studies*, with the co-operation of the Cambridge and Oxford scholars. They also edited anthologies, as well as selected works by individual authors. The young generation produced translators from the Belarusian into English. There emerged on the Thames a remarkable tradition of the Belarusian language and culture specialists.

Similar beginnings of the case can be now observed in Stockholm and Paris.

The *Annus Albaruthenicus* aims to provide a platform for those interested in the Belarusian nationhood. The periodical differs from book editions precisely in its ability to react instantly to the current events and to find its way to readers not necessarily interested only in a given type of writing. Apart from that it is high time that the western enthusiasts of the Belarusian literature and, more broadly, culture, had their own periodical (which should also be issued more frequently).

We should now underline the uniqueness of the idea of the *Annus Albaruthenicus*. In the history of Belarusian culture nothing of the kind so far has appeared. And not only for historical or political reasons. The thing is that Belorussia gained its European context fairly late, on the turn of the 50s and 60s of the 20th century. Belorussia, plunged deep in colonial dependence, was unable to generate its own remarkable potential in the area of artistic creativity any earlier, as it was indeed constantly in the process of assimilation.

The Reader will certainly wonder about thematic concerns pursued by the editorial board of the *Annus Albaruthenicus* and the leaders of the Villa Sokrates Society. So – we do appreciate the focus on detail in our activity. In order to obtain the desired results, we need to concentrate on a chosen aspect of culture, so that the whole initiative is not rarefied in the vastness of national issues. That is why, obviously, we tend to concentrate on Belarusian literature, as it is the most precious heritage which can be contributed to the treasury of the European culture. Apart from texts wthin literary criticism, or, for that matter, practically encyclopaedic ones from various linguistic territories, as well as historiographic essays, we publish translations from Belarusian writers' works: poetry, prose, drama. We give a lot of attention to those reprints in the *Annus Albaruthenicus* of older texts within subjects rarely discussed by Western intellectuals and scholars. Especially if these are

works which have not lost their valency for the present. We treat them as building the tradition of the Belarusian presence in the world, and as an initiative for European integration in the present state. Belarusianness and Belorussia itself should not and cannot remain a black patch on the continent's map, its *terra incognita*.

We are continuously looking forward to new contributions to our common cause.

A warm welcome to all,

Sakrat Janovič, the Editor.

(trans. Dorota Kołodziejczyk)

Jean-François Delaunay

MA DÉCOUVERTE DE LA CULTURE BIÉLORUSSE

Avant toute chose, je dois remercier Socrate Janowicz de m'avoir invité à cette rencontre internationale sur la culture biélorusse, car ma présence, parmi une assemblée d'éminents spécialistes, ne va pas de soi. Je ne connais pas la langue biélorusse, je ne suis pas un spécialiste des langues slaves, je n'ai pas encore eu l'occasion de lire, même en traduction française, des auteurs biélorusses comme Vasil Bekau ou Svetlana Alexievitch.

Tout dernièrement, cependant, j'ai été mis en contact avec la culture biélorusse de Pologne et j'ai effectué un séjour dans la région de Bialystok. M. Janowicz a voulu que je témoigne de cette approche et de cette découverte. Je serai donc ici le témoin naïf qui s'appuie sur ses premières impressions et sur les rencontres que le hasard lui a données. Bien sûr, ce que je pourrai dire sera fragmentaire et sporadique; une culture est un continent qu'on ne jamais fini d'explorer et, en ce qui me concerne, je n'ai effectué qu'une petite reconnaissance. Ce que j'en ai perçu ressemble un peu à des pièces de puzzle éparses sur une surface dont la plupart des cases restent vides. D'autre part,

dans mon cas, l'anecdote occupera une place importante mais, en matière de rencontres humaines, l'anecdote est souvent significative.

Si je n'avais pas rencontré Mikolaj Dawidziuk, je n'aurais sans doute jamais été mis en contact avec la culture biélorusse présente sur le sol polonais, car c'est celle-la que j'ai rencontrée et c'est de celle-la seule qu'il m'est possible de dire quelque mots. Ce que j'en savais, ce que j'ai pu apprendre sur elle, en vivant à Lodz depuis plusieurs années, c'est qu'à l'Est du pays, les gens avaient un accent particulier, un peu chantant; je savais aussi que là-bas, on était généralement de religion orthodoxe et qu'il y avait de magnifiques églises de bois. À la télévision, j'avais vu quelques reportages sur le patrimoine culturel de cette région. Pour moi, tout cela était une espèce de folklore, identique à celui des montagnards de la région de Zakopane. Mais jamais il ne m'était venu à l'idée que ces citoyens polonais puissent déclarer une appartenance à une autre culture, à un autre peuple.

Mikolaj Dawidziuk est peintre, et c'est d'abord l'artiste que j'ai connu. On m'avait dit, en parlant de lui: „C'est un peintre d'origine biélorusse” Que signifiait ici le mot origine? Pour moi, c'était une notion plutôt vague car l'origine peut être lointaine et ne correspondre à aucune réalité dans le présent. Mais je n'y attachais alors aucune importance. Entre nous, nous parlions des problèmes de l'art et de la peinture en polonais et, pour moi, Mikolaj Dawidziuk était avant tout un artiste polonais. Pourtant, sur les rayons de sa bibliothèque, il y avait de nombreux livres écrits en russe, et puis il lisait des revues en biélorusse. Première découverte: il existait une langue biélorusse, indépendante de la langue russe et donc une culture biélorusse. Jusqu'alors, pour moi, la Biélorussie n'était qu'une république de l'Union soviétique qui avait certes obtenu son indépendance, mais je ne la voyais que comme une province de l'empire ou tout le monde parlait russe. D'autre part, on publiait en Pologne des journaux, et des revues en biélorusse: cette culture était donc vivante. Sans pouvoir encore faire de différence précise entre le peuple biélorusse de Pologne et la nation biélorusse, j'étais fortement intéressé, d'autant plus qu'un ami très proche appartenait à ce peuple et à cette culture.

Mikolaj Dawidziuk m'apprit qu'entre Augustow et Biala Podlaska, jusqu'à la fin de la seconde guerre mondiale, tout un peuple avait vécu avec ses traditions, sa langue, sa culture. Cette région constituait ainsi „une petite nation” ou „une petite patrie” et, pour ces gens, au-delà de la Vistule, commençait un autre pays, la Pologne. Deux remarques s'imposèrent ici pour moi. La première sur l'existence des minorités en Pologne, la seconde sur l'identité biélorusse.

La seule minorité dont j'avais entendu parler, bien avant la chute du communisme, c'était la minorité de Silésie. On parla d'elle encore quand la démocratie s'installa, mais pour la minimiser et pour faire savoir que la Pologne, contrairement à la Yougoslavie et à la Tchécoslovaquie, présentait une forte unité culturelle et linguistique et n'était pas menacée par un mouvement de

contestation culturelle. C'était vrai, d'une certaine manière mais, d'autre part, c'était dire aussi que cette culture était trop insignifiante dans le jeu politique pour qu'on puisse en faire un problème et s'y intéresser. Les autres cultures, elles, (biélorusse, ukrainienne, lithuanienne) étaient marginalisées dans les médias, simplement citées, à côté de la minorité silésienne, comme il y a peu de temps encore, dans une émission de radio que j'écoutais à Lodz. Ce qui m'a étonné, c'est que dans ce processus de marginalisation on refuse une différence, alors que cette différence peut justement constituer une richesse supplémentaire pour une nation. Quant à l'identité, elle est, je crois, le problème central pour toute personne issue de la culture biélorusse.

Mikolaj Dawidziuk m'apprit également qu'il s'intéressait au sort de ces populations et qu'il en était même l'historien. Dans cette démarche, il s'agit pour lui non seulement de sauver un héritage culturel mais d'établir aussi la vérité des faits sur le déplacement des populations et sur la polonisation qui leur a été imposée, parfois par la force des choses, mais souvent par la force tout court. Ce qui me frappe ici, c'est que l'artiste se sent dans l'obligation de s'engager sur un autre terrain que celui de la peinture, celui de sa culture et de son origine. Mikolaj Dawidziuk n'est pas seulement un peintre, c'est aussi un Biélorusse en quête de son identité à l'intérieur d'une culture minoritaire. J'ai appris depuis qu'il n'est pas le seul à agir ainsi. En effet, tout Biélorusse qui part à la recherche de son identité est plus ou moins obligé de reconstruire le parcours historique de son peuple et les étapes de sa culture. Celui qui a décidé de s'engager sur la voie de son identité sera obligé de se faire historien, sociologue et linguiste, il sera aussi amené, à un moment ou un autre, à devenir la conscience de son peuple. N'est-ce pas ce qu'on peut immédiatement constater en lisant les écrits de Socrate Janowicz?

J'en viens maintenant à ce personnage incontournable qu'est Socrate Janowicz dans le paysage culturel de la Pologne. Je le connaissais déjà avant de le rencontrer. Deux fois par mois, environ, je retrouvais Mikolaj Dawidziuk dans son atelier. Il parlait très souvent de Janowicz, de son parcours et de son rôle de journaliste et d'écrivain, de ses prises de position, de sa lutte pour défendre la cause de la minorité biélorusse. Et puis, M. Janowicz, sachant que j'avais mordu à l'hameçon de la culture biélorusse m'a invité chez lui. Là, j'ai eu droit à des cours intensifs ou accélérés de culture biélorusse. À l'heure du petit déjeuner, je trouvais sur la table les livres à consulter, les articles à dépouiller ou à lire, selon lui, absolument. Quant aux conversations, elles furent aussi intéressantes qu'interminables. Je dois dire, en plus, qu'elles étaient accompagnées de vin français et de fraises de son jardin. J'ai beaucoup appris à la *Villa Socrates* et c'est auprès de Socrate Janowicz que j'ai vraiment compris ce que peut être un Biélorusse en quête de son identité. Un de ses feuilletons mensuels ne s'intitule-t-il pas *Etre soi?* Nous l'avons déjà entrevu, pour un Biélorusse qui veut assumer sa culture, ce désir d'identité est une condition sine qua

non de son existence et il n'est pas étonnant qu'on retrouve ce désir de façon obsessionnelle dans l'œuvre de Socrate Janowicz.

Etre soi, c'est d'abord, pour un Biélorusse qui est né et qui a été éduqué en Pologne, se donner les moyens de posséder sa culture d'origine. Je m'explique. Socrate Janowicz, comme la plupart de ses camarades biélorusses, a été scolarisé en polonais. Il a appris à lire et à écrire en polonais. Le biélorusse n'était parlé qu'à la maison. C'était la langue maternelle, familiale, et c'était la langue des sentiments et des impressions. Mais les livres manquaient, et les maîtres. La culture biélorusse était donc à construire dans la solitude et l'obstination. Socrate Janowicz m'a raconté qu'en feuilletant un livre dans une librairie, alors qu'il était adolescent, il s'est rendu compte que le texte qu'il avait sous les yeux ressemblait à la langue qu'on parlait dans sa famille et dans son village. Première stupéfaction aussi dans cette découverte, puisque cette langue existait en dehors de son univers familial; elle pouvait être lue et partagée. Elle gagnait surtout, à ses yeux, un statut de reconnaissance alors que tout le système éducatif était fondé sur la langue et la culture polonaises. Néanmoins, cette langue connue devait être approfondie dans sa grammaire, son étymologie, et surtout sa littérature. Comme beaucoup d'autres, Socrate Janowicz a dû se constituer sa bibliothèque et partir à la recherche de la culture de ses ancêtres et de son peuple. La tâche est ardue, et pour l'accomplir il faut de la volonté, de l'acharnement et de la constance; c'est pourquoi Socrate Janowicz a pu dire que pour se déclarer Biélorusse et pour se donner les moyens de l'être „il faut du caractère”.

En effet, nombreux sont ceux qui renoncent à se déclarer Biélorusses et à assumer pleinement leur origine et leur culture. Il y a, bien sûr, différentes raisons à cela. La première, sans doute, c'est que toute majorité ethnique et culturelle a tendance à absorber la ou les minorités qui vivent sur son sol. La langue et la culture s'imposent dès la scolarisation. Elles s'imposeront encore fortement au sortir du lycée ou de l'université parce qu'il y a nécessité de trouver du travail. Les parents, pour faciliter la vie de leurs enfants, désirent souvent pour eux une insertion immédiate et sans problèmes. Cela veut dire que ces parents, dans un désir de bien faire, éviteront de parler biélorusse à leurs enfants. Cette attitude est dramatique, peut-être pas pour le destin des personnes, mais certainement pour le destin de la culture biélorusse. Dernièrement, à Lodz, je parlais de Krynski et de tout ce que j'ai découvert dans la région à une collègue de l'université dont le nom signale une origine biélorusse. Elle me dit alors: „Mais mon père est né là-bas, et j'y ai passé tous les étés de mon enfance. Mon père parlait avec les autres une langue que je ne comprenais pas, c'était une espèce de dialecte.” Dans ce cas, en une génération, tout trace de culture parentale a disparu. Mais on sait, d'autre part, que les familles qui ont reçu une formation supérieure résistent généralement mieux à cet effacement de la culture, elles transmettent alors un héritage culturel et elles sont fiers aussi de déclarer leur différence. N'est-ce pas cela, justement, „avoir du

caractere „ reconnaître et assumer sa différence dans une société qui ne la reconnaît pas?

„Parler seulement le polonais, c'est éviter d'avoir des problèmes.” J'ai entendu cette réflexion à plusieurs reprises. On peut se demander pourquoi l'usage du biélorusse peut engendrer des problèmes, surtout dans une région où la culture biélorusse a toujours existé. Aujourd'hui, à Bialystok, la communauté biélorusse ne représente que 20% de la population, elle est donc très minoritaire et on le lui fait sentir dans tous les domaines de la vie quotidienne. À propos des humiliations subies parce qu'on parle biélorusse, j'ai relevé quelques déclarations significatives dans le livre de Mme Elzbieta Czykwin, *La minorité nationale biélorusse comme groupe stigmatisé*:

„Ma grand-mère faisait la queue dans un magasin; elle s'adressa à l'employée en biélorusse. Celle-ci lui fit remarquer: Parlez polonais, s'il vous plaît, je ne comprends rien. Nous vivons en Pologne, je vous demande de parler polonais.” Ici, on rejette, on interdit; l'employée se fait même le censeur d'un système qui veille au respect de règles pas forcément définies, mais mises en pratique. Une autre déclaration, celle d'une jeune femme, est encore plus tragique car elle manifeste le refoulement de sa langue et de son origine:

„Je circulais en train vers Gdansk, avec ma tante qui parle mal le polonais. Nous nous sommes tués pendant la presque totalité du parcours. Auparavant, on nous avait remarquées et observées comme si on avait vu des gens qui n'appartenaient pas à ce monde.” En fait, d'après les déclarations qu'on trouve dans ce livre, on constate qu'il existe une barrière, un fossé ou une rupture entre les deux cultures. Deux mots symbolisent cette frontière et ces deux mondes: Eux et Nous.

„La langue est une grande barrière entre nous. Dans une rencontre en petits groupes, il y a toujours une séparation, Eux et nous. Eux, ont toujours été plus sûrs d'eux-mêmes, nous, nous devons supporter leurs moqueries.” La langue biélorusse devient donc une affaire privée, on redoute de l'utiliser en public puisque la majorité renvoie d'elle une image négative, et parce qu'elle est publiquement dévalorisée:

„J'ai utilisé la langue polonaise, déclare un homme de trente-cinq ans, j'ai habité dans de nombreuses villes, au milieu de gens qui m'étaient étrangers. Maintenant, quand je reviens ici, les mots me manquent. La langue d'ici, la langue de nos grands-parents et de nos parents est très intime. Dans cette langue, je parle seulement avec les membres de ma famille.”

On pourrait multiplier les témoignages qui sont nombreux; ce qu'on peut noter, à propos de cette barrière, de cette séparation des communautés instituée par la langue, c'est l'existence d'un phénomène de discrimination envers la communauté biélorusse. Elzbieta Czykwin utilise le concept de *stigmatisation* pour qualifier les humiliations, les moqueries, les pressions de toutes sortes dont sont victimes les Biélorusses. Je ne m'étendrai pas sur une notion qui est complexe, mais je rappellerai seulement que tous ces facteurs d'exclusion peuvent

aboutir à la honte, à la destruction du moi, car, comme le rappelle Mme Czykwin, le moi ne peut pas se structurer sans la présence de l'autre, et sans le regard que la communauté porte sur l'individu. Quand l'autre me perçoit comme un marginal ou comme un déviant parce que je suis différent par mon origine, ce regard se fait présent même dans ma solitude et l'on comprend le silence des personnes dans un compartiment de train, ou bien la réaction assez brutale d'une mère envers sa fille qui raconte : „J'étais à Bialystok, dans un magasin, et j'ai commencé à parler biélorusse. Silence, m'a dit ma mère” A l'école déjà, la découverte de la différence peut s'avérer douloureuse, comme pour cette femme de trente deux ans : „J'ai été élevée par ma grand-mère. Quand je suis allée à l'école je n'arrivais pas à parler correctement polonais. A cause de cela, j'étais rejetée, je restais dans mon coin.”

Pourtant, celui qui décide d'être soi à l'intérieur de sa culture, celui qui a la force de résister à la tentation de l'assimilation y trouvera de grandes satisfactions. Il se trouve alors en possession de deux langues, de deux cultures, de deux philosophies. Comme le rappelle souvent Socrate Janowicz, toute langue est une manière de regarder et d'interpréter le monde, et celui qui en possèdent deux parfaitement, celui qui vit à l'intérieur de deux cultures est dans une situation favorable. Il voit le monde avec plus de couleur, de profondeur, avec plus de nuances et de finesse. Sans cesse, il pense par analogie, il compare et se compare. Sans même qu'il le veuille expressément, son esprit applique une méthode qui est formatrice.

D'autre part, s'interroger sur sa propre culture, surtout quand elle est minoritaire, c'est forcément aller voir, dans les autres nations, ce que sont ou ce qu'on était les nations ou les peuples minoritaires. Cette recherche est permanente et la culture d'origine devient un axe à partir duquel l'individu interroge l'histoire, le fonctionnement des sociétés et des institutions. Ce qui m'a étonné, chez les personnes que j'ai rencontrées lors de mon séjour dans la région de Bialystok, c'est que toutes, elles connaissaient le problème des minorités en Europe occidentale, et qu'elles l'éclairaient d'un jour nouveau pour moi, à partir de l'expérience qui était la leur. Être soi, dans ces conditions, c'est vivre forcément dans un esprit d'ouverture.

Autre avantage, et psychologique, cette fois, de l'appartenance à deux cultures. Installé dans une culture minoritaire qui est toujours mise en question par la majorité polonaise, un Biélorusse qui se fait le défenseur de sa culture est constamment en situation d'éveil. Il est attentif au respect de sa différence et des valeurs de sa communauté. Il est amené, presque quotidiennement, à déchiffrer et à analyser toutes les manifestations individuelles ou collectives qui se dressent contre la singularité de son moi ou contre les traditions de sa communauté. On peut dire qu'il est en lutte permanente pour que le droit à la différence soit respecté, on peut dire aussi qu'il se soucie particulièrement de la destinée de sa culture et des droits de l'homme. En somme, il défend un idéal qui refuse le nivellement des sociétés et des individus. Dans une société

ou les médias imposent de plus en plus leur point de vue et leur jugement, n'est-ce pas un avantage que de penser par soi-même, à partir de réalités vécues, loin des schémas et des stéréotypes?

Bien sûr, cet état d'éveil peut se manifester parfois comme tension et même comme souffrance chez des individus dont la grande sensibilité supporte mal l'exclusion et l'injustice. Lors de mon passage à Bielsk Podlaski, j'ai demandé à une personne si elle pourrait vivre en Biélorussie, au sein d'une société où la différence culturelle et linguistique serait effacée. Elle m'a fait cette réponse, après avoir d'abord précisé qu'elle ne pourrait s'installer que dans une Biélorussie démocratique: „*J'aurais sans doute de gros problèmes d'adaptation, surtout en ce qui concerne la vie matérielle, la vie de tous les jours, mais psychiquement, je me sentirais mieux.*” Cette personne faisait référence à sa difficulté à parler librement de tous les problèmes de la vie civile, politique ou religieuse en Pologne. Il est en effet très difficile, pour un Biélorusse orthodoxe, d'exprimer, par exemple, son point de vue sur le Pape ou sur la politique du Vatican. Difficulté à s'exprimer parce qu'il y a presque toujours le risque de se faire traiter d'étranger et de recevoir, par l'autre, une image de soi dévalorisée, dénaturée. Une situation collective qui exerce une pression sur un groupe, oblige certaines personnes de ce groupe (comme nous l'avons vu dans les témoignages) à vivre selon une double personnalité: une personnalité publique qui est en accord avec la mentalité générale, avec les codes et les conventions de la majorité; et une personnalité privée à usage restreint. La citoyenneté accordée de droit, se trouve en fait très limitée dans les relations sociales ou professionnelles. Le Biélorusse aspire à être un citoyen à part entière; Mme Czykwin conclut une de ses analyses en disant: „*Le rêve, d'être traité comme tout le monde est le désir de toutes les personnes interrogées.*”

On peut esquisser ici un court parallèle avec les minorités nationales de France. S'il est vrai qu'aujourd'hui un Occitan ou un Breton n'éprouve aucune honte à affirmer sa particularité, et à parler sa langue, il n'en a pas toujours été ainsi. Il fut un temps où l'on réprimait sévèrement l'usage du breton dans les écoles, où les cultures régionales étaient dévalorisées. Mais la France a connu, dans les années soixante-dix, un renouveau du régionalisme, lié d'ailleurs à la décentralisation administrative. Les régions ont construit des musées d'art populaire, on a redécouvert les traditions locales, les livres sur les langues régionales se sont multipliés; aujourd'hui, les bouquinistes de province assurent une grande partie de leurs bénéfices avec ce type d'ouvrages. La province n'a plus honte de sa culture et de son histoire. On peut penser qu'en Pologne, le même phénomène se produira. Il existe déjà une chaire de culture biélorusse à l'université de Białystok, et l'enseignement de l'histoire locale fait son apparition dans les écoles primaires. Ce sont des signes d'ouverture et d'évolution au sein d'une atmosphère qui n'est pas souvent favorable à la culture biélorusse. Je sais, par exemple, que les individus et les institutions ont de grandes réticences pour reconnaître l'existence et la valeur des écrivains, poètes, arti-

stes d'origine biélorusse qui ont enrichi le patrimoine culturel polonais. A un amateur d'art qui s'étonnait que, malgré ses grands talents, le peintre Piotr Sierhijewicz était presque inconnu du public polonais, quelqu'un lui répondit que, sans doute, si Sierhijewicz avait été Polonais, il passerait déjà pour un grand peintre. Autre cas significatif, celui de l'historien Jazep Najdziuk. Réfugié en Pologne, après la seconde guerre mondiale, il prit le nom d'Alexandrowitch pour assurer sa sécurité. Son activité était débordante. Dernièrement, les amis de l'historien ont voulu déposer une plaque sur la maison où il a vécu. Quand certaines personnes d'Inowroclaw ont appris qu'en réalité il ne s'appelait pas Alexandrowitch mais Najdziuk, elles ont protesté, estimant qu'il était inutile de rendre hommage à un étranger. On constate le même refus de distinguer le poète Jan Brzechwa, d'origine juive; cette fois, il s'agissait de donner son nom à un établissement scolaire de sa ville natale.

La France, n'a cessé d'assimiler des populations étrangères. Il était difficile d'être Polonais ou Italien dans les années trente, Portugais dans les années cinquante. Ces populations ont été intégrées et, pour la plupart, au détriment de leur culture d'origine, mais tous ces individus sont des citoyens à part entière. Aujourd'hui néanmoins, la France doit faire face à une nouvelle vague d'immigration, et elle doit apprendre à cohabiter avec les nouveaux étrangers venus d'Afrique noire, du Maghreb, d'Asie et maintenant d'Europe de l'Est. L'autre est toujours à redécouvrir, car toutes les attitudes de discrimination procèdent des préjugés et de l'ignorance. Pour permettre aux gens de découvrir l'autre, et pour leur apprendre à vivre avec lui, il faut que les pouvoirs publics lancent des campagnes de sensibilisation, il faut que l'Education Nationale joue, sur ce point, son rôle d'instructeur, pour lutter contre des mentalités qui ont toujours tendance à rejeter l'étranger. C'est une lutte incessante. Le thème de l'autre vient d'être proposé, cette année, comme sujet de réflexion et de travail aux jeunes lycéens français. Les textes littéraires, philosophiques, ou sociologues sur la question sont désormais au programme du bac. Je ne sais pas si, en Pologne, des efforts de ce type ont été entrepris; dans les médias, cependant, on a évoqué, dernièrement, la question de l'intolérance. La télévision de Lodz a consacré quelques émissions aux étrangers d'origine africaine ou asiatique qui sont victimes d'humiliations, voire d'agressions, ainsi qu'au problème de l'antisémitisme qui a choqué certains Israélites, originaires de Lodz. Ce que j'ai constaté, c'est qu'aucun problème n'a été traité en profondeur, les questions étaient mal posées, (et l'on sait qu'il n'y a pas de réponse à ces questions là) les personnes concernées n'étaient même pas invitées à s'exprimer devant les caméras. On peut penser que si des réactions d'indignation n'étaient pas venues de l'étranger, si des télévisions étrangères n'avaient pas soulevé le problème des inscriptions antisémites qu'on pouvait voir depuis des années sur les murs de Lodz, les responsables de la ville n'auraient probablement pas soulevé le problème ni pris la décision de faire disparaître ces inscriptions. On le voit, les difficultés de la minorité biélorusse s'insèrent aussi

dans la question de la perception de l'autre par certains esprits qui réduisent la diversité culturelle du monde à l'étroit esse de leur univers national et personnel.

Une minorité stigmatisée est menacée dans sa culture. Cette menace, je l'ai perçue immédiatement en lisant le mensuel *Czasopis*, revue d'information et de réflexion sur la culture biélorusse. Cela saute aux yeux. Dans chaque numéro, (du moins dans tous ceux que j'ai lus) il est fait état des luttes qu'il faut livrer aux pouvoirs publics pour obtenir des autorisations ou des crédits afin d'organiser des activités culturelles, afin de publier un ouvrage ou un catalogue. On y rencontre, la encore, de petites mesquineries ou de plus grandes, comme la plainte déposée par un député pour que le Ministère de la Culture retire la subvention accordée à *Czasopis*, subvention sans laquelle la revue ne pourrait exister.

Une culture menacée doit se défendre, non seulement pour exister, pour se faire connaître et signaler les manifestations de son activité, mais aussi pour redresser les propos erronés qu'on peut tenir sur elle, et pour répondre aux attaques qu'on lui inflige. Je retrouve dans cette revue la séparation que nous avons déjà rencontrée: *Eux et nous*. Je retrouve dans le courrier des lecteurs, dans les chroniques de la vie des ruraux ou des citadins, les mêmes plaintes que dans le livre de Mme Czykwin. Peut-être trop souvent. Ce qui me choque et me désole, c'est que des deux côtés de la barrière, on se soupçonne, on s'accuse, on se juge sévèrement et, parfois, on en vient à se détester. Jusqu'à présent, je n'ai pas lu ou entendu parler d'entreprises communes qui pourraient rapprocher les gens des deux communautés, les amener à mieux se connaître. Je veux croire à l'existence de ces entreprises et de ces rapprochements. J'ai un peu l'impression que les uns comme les autres ne tiennent pas tellement à franchir la barrière, à faire le premier pas. Si tel est le cas, (mais j'espere qu'on me détrompera) il y a un danger non seulement dans le regard qu'on porte sur l'autre, mais dans celui qu'on porte aussi sur soi. En effet, toute confrontation avec l'autre nous renvoie à nous-même et il est impossible d'évoquer l'autre sans nous remettre en question. L'autre nous apprend forcément quelque chose, il a forcément quelque chose à nous donner. J'ai demandé à plusieurs Biélorusses ce qu'ils avaient appris des Polonais, puisqu'ils vivent en territoire polonais depuis un peu plus de quatre vingts ans. Les réponses ont été évasives, approximatives; une manière, je pense, de fuir la question. Pourtant, toutes ces personnes ont reconnu que les Biélorusses de Pologne forment à présent un peuple différent du peuple biélorusse de Biélorussie. Puisqu'il y a eu des transformations, je suppose qu'elles ne sont pas toutes négatives? En lisant dans la presse ou dans certains livres des témoignages, c'est souvent l'aspect victimaire du peuple biélorusse qui est mis en évidence, ou bien, comme l'a écrit Mme Czykwin, son aspect stigmatisé. Il y a un fait social réel, nous l'avons vu, cependant, dans ce système de perception, l'autre est vu comme Polonais ou catholique, parfois comme les deux en même temps. Il est donc

appréhendé par ce qui sépare, par ce qui oppose les communautés. L'autre est identifié à sa communauté, il est étiqueté et il est, lui aussi, d'une certaine manière, nié dans sa singularité d'individu. Le danger d'une telle perception, si c'est la seule envisagée, c'est d'abord de reproduire ce qu'on reproche à l'autre, et d'aboutir à un repli sur soi, à un repli sur sa propre culture qu'on risque de considérer comme seule dépositaire des valeurs universelles. Le Biélorusse de Pologne a pourtant la grande chance, s'il s'en donne la peine, d'appartenir pleinement à deux cultures et d'éviter les pièges de l'ethnocentrisme.

On le sait, la culture biélorusse est née dans les campagnes. L'exode rural, les changements rapides de la société ont transformé les campagnes en désert. Lorsque nous nous sommes rendus dans les environs de Krynki, M. Janowicz m'a fait remarquer qu'on ne voyait pas de paysans dans les champs. Nous sommes allés à Grzybowszyna, la ville du prophète Elie, on n'y trouve plus que quelques maisons, et nous n'avons rencontré personne. Nous n'y avons pas vu un seul enfant. Jusqu'en 1940, c'était un très actif foyer culturel et religieux. Faut-il en conclure que cette culture est celle d'un passé ou qu'elle n'existera plus que dans les thèses de doctorat? Je l'ai entendu dire, parfois avec dépit, parfois avec humour. En fait, on constate que cette culture a été coupée de sa source, mais qu'elle vit dans les villes grâce à l'énergie de quelques individus qui, dans le silence et la détermination, loin des modes et des médias, travaillent à son renouveau. J'ai évoqué, plus haut le travail de Mikołaj Dawidziuk et de Socrate Janowicz. À Bielsk Podlaski, j'ai rencontré M. Fionik qui s'est fait l'historien des églises, des communautés, des villages. Il recueille des chants populaires que, dernièrement, il a réunis dans une anthologie. Mais, en plus, il dirige un chœur qui interprète ces chants que j'ai pu entendre. Il a aussi créé un musée d'art populaire dans la maison de ses grands-parents. Ce qui m'a étonné, dans son cas, c'est qu'une seule personne puisse faire autant avec ses propres moyens. À lui seul, M. Fionik est une institution et n'est pas le seul à agir ainsi. Je pense à Mme Helena Glogowska, que j'ai rencontrée à Białystok, à la chaire de culture biélorusse, où elle enseigne. Outre ses travaux sur l'histoire de la Biélorussie, elle publie des souvenirs, des récits de Biélorusses qui ont vécu en Pologne dans une période où leur culture n'était pas aussi marginalisée qu'aujourd'hui, car rappelons-le, il fut un temps où, dans le pays biélorusse, seul le prêtre et le commandant de région parlaient polonais. Mme Glogowska interroge des témoins, fouille les bibliothèques, visite les musées. Elle vient de retrouver à Łódź, cinquante dessins de Piotr Sierhiewicz, elle recueille, et elle montre, elle sauve ce qui est resté enfoui. La encore, on pourra dire qu'il s'agit d'une activité d'intellectuels, ou d'artistes, d'une démarche a posteriori sur un passé qu'on ne peut plus ressusciter, sur une culture qu'on ne peut plus faire revivre, on pourra dire aussi qu'une culture qui était vivante a fait place à une culture qui se fige. Mais la mémoire est essentielle dans un processus de prise de conscience. Présenter au public les grandes figures de la culture biélorusse, c'est une étape nécessaire pour que

cette culture puisse revivre. Et les signes de la renaissance sont là. On parle biélorusse dans les couloirs de la chaire de culture biélorusse à Bialystok, on enseigne à raison de trois heures par semaine le biélorusse dans les écoles primaires et, même si le niveau laisse à désirer, c'est un phénomène prometteur. Le festival de musique orthodoxe de Hajnowka a atteint une dimension internationale et, pour certains hommes politiques, il est même bon de s'y montrer. J'ai entendu parler des actions menées en faveur de la culture biélorusse par Léon Tarasewicz, j'ai lu des articles à ce sujet, et j'ai vu quelques travaux de peinture qu'il a fait réaliser par des enfants de Bielsk Podlaski. Cette culture existe donc dans sa „version” moderne. Il faut parier pour son renouveau et sa vitalité.

Jean-François Delaunay jest profesorem literatury francuskiej i przez 12 lat pracował w Katedrze Filologii Romańskiej Uniwersytetu Łódzkiego. W swym artykule stara się zbadać problem tożsamości białoruskiej, problem, którym zainteresował się, czytając dzieła Sokrata Janowicza i socjologa Elżbiety Czykwin, i który stał się bardzo żywy i bliski podczas licznych spotkań, w czasie jego wędrówki po Podlasiu, odbytej wraz z przyjacielem-malarzem, Mikołajem Dawidziukiem, w czerwcu 2000 roku.

Jean-François Delaunay

MÓJ SZLAK DO KULTURY BIAŁORUSKIEJ

Nade wszystko, chciałbym podziękować Sokratowi Janowiczowi za zaproszenie mnie na to międzynarodowe spotkanie na temat kultury białoruskiej, bowiem moja obecność pośród wybitnych specjalistów wcale nie jest oczywista. Nie znam języka białoruskiego, nie jestem specjalistą od języków słowiańskich i nie miałem, jak dotąd okazji przeczytać, nawet w tłumaczeniu francuskim, dzieł pisarzy białoruskich, takich, jak Vasil Bykau czy Swietłana Aleksejewicz.

Jednakże ostatnio zetknąłem się z kulturą białoruską w Polsce i odbyłem podróż w okolice Białegostoku. Pan Janowicz zechciał, abym opowiedział o tym, co zobaczyłem i jakich odkryć dokonałem. Będę więc dzisiaj naiwnym świadkiem przekazującym swe pierwsze wrażenia na temat spotkań, jakie podsunął mi przypadek. Jest rzeczą oczywistą, że to co powiem będzie fragmentaryczne i obejmie fakty pojedyncze; kultura każdego narodu jest kontynentem, którego nigdy nie zbada się do końca, a w moim przypadku chodzi tu jedynie o mały rekonesans. To, co w czasie jego trwania zauważ-

żyłem, przypomina nieco porozrzucane kartoniki do gry w puzzle, której większość pól trzeba jeszcze zapełnić. Ponadto w tym wystąpieniu, anegdota zajmie poczesne miejsce, ale jeśli chodzi o spotkania z ludźmi, ma ona duże znaczenie.

Gdybym nie spotkał Mikołaja Dawidziuka, nigdy pewnie nie natknąłbym się na kulturę białoruską istniejącą na ziemi polskiej, bo tylko o niej mogę mówić, tylko ją poznałem. Żyjąc od kilku lat w Łodzi wiedziałem jedynie, że na wschodzie kraju ludzie mówią ze specyficzny, śpiewnym akcentem, że są wyznania prawosławnego i mają wspaniałe, drewniane cerkwie. W telewizji obejrzałem kilka reportaży o dobrach kulturalnych tego regionu. Odbierałem to wtedy tak, jakby chodziło o folklor, taki, jak folklor góralski z okolic Zakopanego. Nie przyszło by mi na myśl, że ci polscy obywatele mogli zadeklarować przynależność do innej kultury i innego ludu.

Mikołaj Dawidziuk jest malarzem i poznalem go najpierw jako artystę. Powiedziano mi, że jest malarzem pochodzenia białoruskiego. Co znaczyło to słowo „pochodzenie”? Było to dla mnie pojęcie raczej mgliste, gdyż pochodzenie może być odległe i nie oddaje czasami żadnej konkretnej rzeczywistości. I na początku naszej znajomości nie przywiązywałem do tego żadnej wagi. Rozmawialiśmy o problemach sztuki i malarstwa po polsku i Mikołaj był dla mnie przede wszystkim artystą polskim. Na półkach jego biblioteki widziałem jednak liczne książki w języku rosyjskim i wiedziałem, że czyta pisma po białorusku. Tak doszło do mojego pierwszego odkrycia, że istnieje język białoruski, niezależny od rosyjskiego, a więc i kultura białoruska. Do tego czasu bowiem Białoruś była dla mnie tylko republiką Związku Radzieckiego, która oczywiście, odzyskała swą niepodległość, ale postrzegałem ją jako prowincję imperium, w którym wszyscy mówili po rosyjsku. Dowiedziałem się ponadto, że publikowano w Polsce gazety i pisma w języku białoruskim, co oznaczało, że była to kultura żywa. Nie mogąc jeszcze zdać sobie sprawy na czym polega różnica między Białorusinami w Polsce i narodem białoruskim, zacząłem się żywo interesować tym problemem, tym bardziej, że serdeczny przyjaciel należał do tego ludu i do tej kultury.

Mikołaj powiedział mi, że między Augustowem i Białą Podlaską, do końca drugiej wojny światowej żyła zgodnie ze swymi tradycjami i kulturą, mówiąca swoim językiem ludność białoruska. Ten region stanowił coś w rodzaju „małej ojczyzny”, „małego narodu” i dla ludzi żyjących tu, dopiero w okolicach Wisły zaczynał się inny kraj – Polska. Narzuciły mi się tutaj dwa spostrzeżenia, jedno dotyczące istnienia mniejszości narodowych w Polsce, drugie – tożsamości białoruskiej.

Słyszałem dotąd, jeszcze przed upadkiem komunizmu, o istnieniu jednej mniejszości narodowej w Polsce, o mniejszości na Śląsku. Mówiono o niej także w czasach demokracji, po 1989 roku, ale głównie po to, by zbagateliizać problem i wykazać, że Polska, inaczej, niż Jugosławia czy Czechy

słowacja jest krajem o silnej jedności kulturowej i językowej oraz, że nie grożą jej żądania kulturowe mniejszości narodowych. I była to, w pewnym sensie prawda, tylko z drugiej strony, równała się to z przyznaniem, że jest to kultura zbyt mało znacząca w grze politycznej, aby można się nią było zainteresować. Inne kultury (białoruska, ukraińska czy litewska) były przez media zepchnięte na margines i czasami tylko cytowane razem z mniejszością śląską, jak to miało miejsce bardzo niedawno temu w audycji radiowej, której wysuchałem w Łodzi. Zdziwiło mnie, że w tym procesie spychania na margines odmawia się tym kulturom prawa do różnicy, podczas gdy właśnie ta inność może stanowić dodatkowe bogactwo narodowe. Jeśli chodzi o tożsamość, myślę, że jest ona głównym problemem każdej osoby wywodzącej się z kultury białoruskiej.

Mikołaj Dawidziuk powiedział mi także, że interesuje się losem tej ludności i że stał się jej historykiem. Chodzi mu nie tylko o ocalenie spuścizny kulturowej, ale także o ustalenie prawdy na temat przemieszczania tej ludności i narzuconej jej polonizacji. Uderzyło mnie, iż to artysta malarz poczuł obowiązek zaangażowania się w poszukiwania dotyczące swej kultury i swego pochodzenia. Ale Mikołaj jest nie tylko malarzem, jest także Białorusinem szukającym swojej tożsamości w kręgu kultury mniejszości narodowej. Dowiedziałem się później, że jego postępowanie nie jest osobistone. W gruncie rzeczy, każdy Białorusin w poszukiwaniu swej tożsamości, jest obowiązany poznać historię swego ludu i etapy rozwoju jego kultury. Ten, kto chce ją odnaleźć, musi zostać historykiem, socjologiem i lingwistą stając się w tej sposób świadomością ludu, do którego należy. Czyż nie można tego natychmiast stwierdzić czytając Sokrata Janowicza?

I chciałbym teraz właśnie pomówić o nim, o Sokratie Janowiczu, osobie, której nie sposób pominąć w kulturowym pejzażu Polski. Wiedziałem już o nim kilka rzeczy, zanim go spotkałem. Mniej więcej dwa razy w miesiącu, umawialiśmy się z Mikołajem w jego pracowni. Często mówił o Janowiczu, o jego działalności, roli pisarza i dziennikarza, o jego opiniach i walce w obronie mniejszości białoruskiej. I pewnego dnia, pan Janowicz wiedząc, że połknąłem bakcyla białoruskiego, zaprosił mnie do siebie. A u niego przeszędłem intensywny i przyśpieszony kurs kultury białoruskiej. Rano, przychodząc na śniadanie zastawałem na stole plik ważnych książek i publikacji do przeczytania i przestudiowania. Niekończące się rozmowy były pasjonujące, i trzeba tu dodać, iż towarzyszyło im francuskie wino i świeże zerwane truskawki z ogrodu gospodarza. W Willi Sokratesa dowiedziałem się wielu rzeczy i dopiero słuchając pana Janowicza zrozumiałem, czym naprawdę jest dla Białorusina poszukiwanie własnej tożsamości. Czyż jeden z jego miesięcznych felietonów nie nosi tytułu „Być sobą”? Mówiliśmy już o tym, że dla Białorusina pragnienie odnalezienia swej tożsamości jest warunkiem sine qua non egzystencji i nic dziwnego, że odnajdujemy to pragnienie w sposób obsesyjny w dziele Sokrata Janowicza.

Być sobą, jest to dla Białorusina urodzonego i wykształconego w Polsce znalezienie sposobu, aby dobrze poznać kulturę białoruską. Sokrat Janowicz, jak większość jego białoruskich kolegów, chodził do polskiej szkoły. Nauczył się czytać i pisać po polsku. Po białorusku mówiło się tylko w domu. Był to język ojczysty, rodzinny, język do wyrażania uczuć i odczuć. Brakowało jednak i książek i nauczycieli. Kultura białoruska musiała więc być budowana z uporem i w samotności. Sokrat Janowicz powiedział mi, że kiedy jeszcze był nastolatkiem, przeglądał w księgarni książkę i zdał sobie sprawę, że tekst, który miał przed oczyma podobny jest do języka jakim porozumiewano się w jego rodzinie. I oto pierwsze osłupienie w czasie tego odkrycia: język ten istniał także poza kręgiem rodzinnym i mógł być czytany i rozumiany przez wielu. Zyskał on nade wszystko w jego oczach status języka, który jest nośniakiem odrębnej kultury, podczas gdy cały dotychczasowy system edukacji oparty był na języku i kulturze polskiej.

Znajomość języka białoruskiego, praktykowanego od urodzenia, musiała więc być pogłębiała poprzez studia nad gramatyką, etymologią i nade wszystko – literaturą. Jak wielu innych rodaków Sokrat Janowicz musiał zgromadzić dzieła do swej własnej biblioteki i wyruszyć na poszukiwanie kultury swych przodków i współbraci. Jest to bardzo trudne zadanie i aby go dokonać potrzeba siły woli, samozaparcia i wytrwałości. Trzeba posiadać silę charakteru, aby móc powiedzieć, że jest się Białorusinem i aby stać się nim naprawdę – stwierdza Janowicz.

I rzeczywiście liczni są ci, którzy nie chcą się deklarować, ani wziąć odpowiedzialności za swoje pochodzenie i kulturę. Powodów jest wiele. Pierwszy to ten, że każda większość etniczna i kulturowa ma tendencje do assimilacji wszelkich mniejszości narodowych, żyjących w jej obrębie. Język i kultura narzucają się od momentu pójścia do szkoły. Ta zależność będzie jeszcze silniejsza od chwili ukończenia liceum czy uniwersytetu, gdyż wtedy właśnie szuka się pracy. Niektórzy rodzice, aby ułatwić dzieciom życie, pragną dla nich szybkiej i bezproblemowej integracji społecznej. I dlatego, myśląc, że robią dobrze, unikają mówienia z dziećmi po białorusku.

Ta postawa jest dramatyczna, być może nie tyle dla losów jednostek, ile dla losu kultury białoruskiej. Ostatnio w Łodzi mówiłem o Krynkach i tym, co odkryłem w regionie Białegostoku z koleżanką, która nosi nazwisko białoruskie. Powiedziała mi wtedy: „*Mój ojciec urodził się tam i dlatego spędzałam tam każde lato w dzieciństwie. Ojciec rozmawiał z ludźmi w języku, którego nie rozumiałam, był to pewnie rodzaj dialekту*”. W jej przypadku, w ciągu jednego pokolenia zniknął całkowicie ślad ojcowskiej kultury. Ale wiemy, że często w rodzinach z wyższym wykształceniem, przywiązywanie do kultury ojców jest większe i przekazuje się w nich świadomie wartości dziedzictwa kulturowego i z dumą podkreśla się własną inność. Czyż posiadanie silnego charakteru nie polega właśnie na zauważeniu i pogodzeniu się z tą innością w społeczeństwie, które jej nie spostrzega?

„Mówienie po polsku pozwala uniknąć problemów.” Często słyszałem to sformułowanie. Można zadać sobie pytanie, z jakiego powodu mówienie po białorusku stwarza problemy w regionie, w którym kultura białoruska istnieje od dawnego czasu. Dzisiaj Białystok liczy tylko 20 % ludności białoruskiej – stanowi więc ona mniejszość narodową i daje się jej to odczuć we wszystkich dziedzinach życia. W swej książce p.t. „Białoruska mniejszość narodowa jako grupa stigmatyzowana” Elżbieta Czykwin wspomina przeżywane upokorzenia z powodu mówienia po białorusku:

„Stojąc w kolejce w sklepie babcia prosiła o towar i zwracała się do ekspedientki w języku białoruskim. Ekspedientka zwróciła jej uwagę: „Proszę mówić po polsku, nic nie rozumiem. Mieszkamy w Polsce i proszę mówić w tym języku.” Tak więc zabrania się i odpycha, sprzedawczyni staje się cenzorem systemu, który stoi na straży reguł nie koniecznie zdefiniowanych, ale praktykowanych. A oto wypowiedź młodej kobiety, tym tragiczniejsza, że mówi o zatajeniu swego pochodzenia i języka:

„Jadąc pociągiem do Gdańska z ciotką, która bardzo słabo mówi w języku polskim, całą praktycznie drogę milczałyśmy. Uprzednio zwracano na nas uwagę i obserwowało, jak gdyby widziano co najmniej „człowieka nie z tego świata”. Z wypowiedzi przytoczonych w książce wynika jasno, że istnieje przeszkoda, przepaść nie do pokonania między dwoma kulturami. Dwa słowa symbolizują tę granicę i te dwa światy: oni i my. Oto słowa starszego mężczyzny:

„Język to wielka bariera między nami. Przy spotkaniu w małych gromadkach są podziały : my i oni. Oni zawsze byli pewni się, my musielismy znowić ich docinki.” Używanie języka białoruskiego stało się więc sprawą prywatną, nie robi się tego publicznie, gdyż większość narodowa ocenia mówienie po białorusku negatywnie, albo też jest on publicznie dewaloryzowany. Oto wypowiedź 35-letniego mężczyzny:

„Posługiwałam się językiem polskim, mieszkałam w wielu miejscowościach, wśród obcych mi ludzi. Teraz, kiedy tu wracam, brakuje mi słów. Język „tutejszy”, język naszych rodziców i dziadków, jest bardzo prywatny. W tym języku rozmawiam już tylko z moimi rodzicami.”

Można by mnożyć tego typu świadectwa, jest ich wiele. Ten językowy rozdział między wspólnotami narodowymi ujawnia istnienie zjawiska dyskryminacji wobec mniejszości białoruskiej. Elżbieta Czykwin używa konceptu stigmatyzacji, aby nazwać upokorzenia, szyderstwa i wszelkiego rodzaju presje, których ofiarami są Białorusini. Nie będę analizował tego obszernego pojęcia, przypomnę tylko, że wszystkie te czynniki obrazujące wykluczenie, mogą zrodzić uczucie wstydu, a także destrukcję własnego ja, gdyż, jak to mówi pani Czykwin, nasze ja nie może powstawać bez obecności drugiego człowieka i bez spojrzenia kierowanego przez wspólnotę na jednostkę. Kiedy ktoś spogląda na mnie, jak na wyrzutka czy odmieńca, bo mam inne pochodzenie, jego spojrzenie obecne jest nawet wtedy, gdy je-

stem sam, i jakże zrozumiałe staje się milczenie dwóch osób w pociągu, albo ta dosyć brutalna reakja matki wobec córki, która opowiada:

„*Będąc w Białymostku, mama mówiła: „Cicho”, gdy zaczynałam w sklepie rozmawiać „po swojemu”. Inaczej wówczas nie umiałam.*” Już w szkole odkrycie inności może okazać się bolesne, jak dla tej 33-letniej kobiety:

„*Wychowana byłam przez babcię. Idąc do szkoły nie umiałam mówić poprawnie po polsku. Zawsze byłam z tego powodu odtrączana, „stałam na uboczu”.*”

Jednakże ten, kto zdecyduje się na bycie sobą wewnątrz swej własnej kultury, ten, kto ma siłę oprzeć się pokusie asymilacji znajdzie w tym wielką radość i satysfakcję. Staje się on bowiem posiadaczem dwóch języków, dwóch kultur, dwóch filozofii. Jak to często przypomina Sokrat Janowicz, każdy język jest sposobem patrzenia na rzeczywistość i interpretowania świata i ten, kto praktykuje dwa języki i żyje w dwóch kulturach jest z całą pewnością bogatszy. Widzi świat w wielu barwach, patrzy nań z większą głębią, w sposób zróżnicowany i finałowy. Analizuje stosując analogię, porównuje rzeczy i siebie. Stosuje bezwiednie metodę, która kształci, rozwija umysł.

Oprócz tego, stawianie pytań dotyczących własnej kultury, zwłaszcza jeśli jest ona kulturą mniejszości, rozbudza ciekawość co do przeszłości i teraźniejszości innych narodów mniejszości. Takie poszukiwania nie ustają nigdy i własna kultura staje się punktem wyjścia, z którego jednostka analizuje historię, a także funkcjonowanie społeczeństw i instytucji. W czasie moich spotkań z różnymi osobami podczas bytności w Krynkach i okolicach, zdumiało mnie to, że osoby te, znające problemy mniejszości narodowych w Europie zachodniej, korzystając z ich własnego doświadczenia, tłumaczyły je w sposób zupełnie dla mnie nowy. Być sobą, to żyć nieustannie z umysłem otwartym na świat.

Jeszcze jedna i tym razem psychologiczna korzyść z przynależenia do dwóch kultur. Białorusin czerpiący ze swej kultury, która jest nieustannie negowana przez polską większość, staje się jej obrońcą i znajduje się ciągle w stanie pobudzenia i czujności. Chce, aby szanowano jego inność i wartości ważne dla jego wspólnoty. Jest zmuszony codziennie do odczytywania i analizy wszystkich przejawów życia indywidualnego i kolektywnego, które przeciwstawiają się niepowtarzalności jego własnego ja i które występują przeciw tradycjom wspólnoty. Można rzec, że stacza bezustanną walkę, aby prawo do różnicy było respektowane i troszczy się w szczególny sposób o los własnej kultury i o przestrzeganie praw człowieka. W sumie, broni ideału występującego przeciw ujednoliceniu wszystkich społeczeństw i jednostek. Czyż własna analiza zdarzeń, wynikająca z osobistych doświadczeń i daleka od schematów i stereotypów, nie jest wielką korzyścią w dzisiejszych czasach, w których media narzucają coraz bardziej swój punkt widzenia i swoje oceny?

Pewnie, że u osób o wielkiej wrażliwości, które źle znoszą niesprawiedliwość i wykluczenie, ten stan ciągłej czujności może być czasami odczuwany jako stan napięcia i nawet cierpienia.

Podczas odwiedzin w Bielsku Podlaskim spytałem jedną ze spotkanych tam osób, czy mogłaby żyć na Białorusi, w społeczeństwie, w którym różnice kulturowe i językowe przestały by istnieć. Precyzując najpierw, iż mogłaby jedynie zamieszkać na Białorusi demokratycznej, odpowiedziała mi w ten sposób:

„Miała bym pewnie wielkie problemy z przystosowaniem się, szczególnie do warunków codziennego, materialnego życia, ale psychicznie czułabym się lepiej.” Miała tu głównie na myśli trudności w nawiązaniu rozmowy na temat problemów życia prywatnego, politycznego i religijnego w Polsce. Trudno jest bowiem Białorusinowi powiedzieć, co myślą na przykład o Papieżu czy polityce Watykanu. Jest to trudne, bo istnieje prawie zawsze ryzyko, że będzie się potraktowanym, jak obcy, którego obraz został przez innych wynaturzony i stracił na wartości. Kolektyw, wywierający presję na grupę, zmusza niektóre osoby tej grupy (widzieliśmy to w cytowanych wypowiedziach) do życia z podwójną osobowością: osobowością publiczną, w zgodzie z kodeksem i konwencjami większości narodowej i osobowością prywatną na wąski, domowy użytk. Obywatelstwo przyznawane prawnie jest w rzeczywistości mocno ograniczone jeśli chodzi o stosunki społeczne i zawodowe. A Białorusin chce być pełnoprawnym obywatelem: pani Czykwin wyciąga ze swych analiz następujący wniosek: „*Marzenie, aby być traktowanym jak wszyscy jest największym pragnieniem indagowanych.*” Można by tutaj zauważyć analogię z mniejszościami narodowymi we Francji. Jeśli jest prawdą, że dzisiaj Bretończyk czy mieszkaniec Langwedocji nie wstydzi się używać własnego języka i podkreśla swoją odrębność, to jest również prawdą, że nie zawsze tak było. Był okres, kiedy zabraniano używania języka bretońskiego w szkole, a kultury regionalne były celowo pomijane. Ale Francja przeżyła w latach siedemdziesiątych rozwit regionalizmu, związany zresztą z decentralizacją administracji. W wielu regionach otworzono muzea sztuki ludowej, zainteresowano się lokalnymi tradycjami, wydano też liczne książki o językach regionalnych: dzisiaj bukiniści na prowincji czerpią dużą część zysków ze sprzedaży tego typu dzieł. Prowincja nie wstydzi się już swej kultury, ani swej historii. Można przypuszczać, że to samo zjawisko będzie miało miejsce w Polsce. Istnieje już Katedra Kultury Białoruskiej na uniwersytecie w Białymostku, a nauczanie historii regionu weszło do programów szkół podstawowych. Są to znaki otwarcia i ewolucji w atmosferze, która nie zawsze jest przychylna kulturze białoruskiej. Wiem, na przykład, że niektóre osoby, a także instytucje mają wielkie opory, żeby uznać istnienie i wartość pisarzy, poetów, artystów białoruskich, którzy wzbogacili kulturę polską. Amatorowi sztuki, który dziwił się, że mimo ogólnego talentu, malarz Piotr Sierhiewicz jest prawie nieznany

polskiej publiczności, ktoś odpowiedział, że bez żadnej wątpliwości, byłby on już dawnego uważany za wybitnego malarza, gdyby tylko był Polakiem. Drugi znaczący przypadek dotyczy historyka Jazepa Najdziuka. Po drugiej wojnie światowej osiedlił się on w Polsce i aby poczuć się bezpiecznie przyjął nazwisko Aleksandrowicza. Jego działalność była bardzo dynamiczna. Ostatnio jego przyjaciele chcieli wmurować tablicę pamiątkową w miejscowości, w którym mieszkał. Kiedy niektóre osoby w Inowrocławiu dowiedziały się, że w rzeczywistości historyk nazywał się Najdziuk, sprzeciwili się temu, uważając, że oddawanie hołdu cudzoziemcowi jest rzeczą niepotrzebną. Znany jest także fakt odmowy nazwania szkoły imieniem Jana Brzechwy w jego rodzinnej miejscowości, gdy dowiedziano się, że był z pochodzenia Żydem.

Francja od dawna przyjmowała i asymilowała różne obce populacje. W latach trzydziestych trudno w niej było być Polakiem czy Włochem, a w latach pięćdziesiątych – Portugalczykiem. Wszystkie te narodowości zintegrowały się ze społeczeństwem francuskim, często kosztem ich własnej kultury, ale ich przedstawiciele czują się prawdziwymi obywatelami Francji. Aktualnie Francja musi znowu stawić czoła nowej fali imigracji i musi nauczyć się współżyć z nowymi imigrantami z czarnej Afryki, Magrebu, Azji i Europy Wschodniej. I za każdym razem ten obcy powinien stać się nowym terenem do odkrycia, gdyż wszystkie postawy dyskryminacyjne wynikają z niewiedzy i uprzedzeń. Aby pozwolić ludziom poznać tego obcego człowieka i nauczyć ich współżyć z nim, władze polityczne powinny organizować kampanie uczulające społeczeństwo na przyjęcie imigrantów, a ministerstwo szkolnictwa powinno podjąć rolę instruktora w walce z tendencją natury ludzkiej do odrzucania tego, co inne, co obce. I ta walka musi być walką nieustającą.

W tym roku, temat cudzoziemca został zaproponowany jako przedmiot refleksji i pracy licealistom francuskim. Teksty literackie, filozoficzne i socjologiczne na ten temat, weszły do programu maturalnego. Nie wiem, czy w Polsce zostały podjęte podobne wysiłki, ostatnio jednak media zaproponowały dyskusję dotyczącą nietolerancji. Telewizja łódzka poświęciła kilka programów cudzoziemcom pochodzenia afrykańskiego i azjatyckiego, którzy stali się ofiarami upokorzeń, a czasami także i napaści; mówiono również o antysemityzmie, który oburzył kilku Izraelczyków pochodzących z Łodzi. Stwierdziłem jednak z żalem, że żaden problem nie był poddany dogłębnej analizie, pytania były źle postawione, a osoby zainteresowane nawet nie zostały zaproszone do studia, aby wypowiedzieć się przed kamerami. Można by pomyśleć, że gdyby pełne oburzenia reakcje nie zostały ujawnione przez media poza granicami Polski, gdyby sprawą napisów antysemickich na murach domów Łodzi nie zajęły się telewizje obce, władze miasta nie podjęły by wcale tego tematu i nie wydały decyzji o wymazaniu napisów. Widzimy wyraźnie, że trudności mniejszości białoruskiej związane są ze sprawą percepcji cudzoziemca przez niektóre umysły, które zawężają różnorodność.

rodność kulturową naszej planety do ciasnego kręgu ich narodowego i osobistego świata.

Kultura stygmatyzowanej mniejszości jest zagrożona. Odczułem natychmiast to zagrożenie czytając „Czasopis”, pismo poświęcone informacji i refleksji nad kulturą białoruską. Rzuca się to w oczy. W każdym numerze, z tych które przeczytałem, powiadamia się czytelnika o walkach jakie trzeba stoczyć z władzami, aby otrzymać zezwolenie albo kredyty na działalność kulturalną, na opublikowanie katalogu czy jakiegoś utworu. Na każdym kroku spotyka się mniejsze lub większe utrudnienia, jak chociażby prośba jednego z deputowanych skierowana do ministerstwa kultury o wycofanie subwencji przyznanej „Czasopisowi” bez której pismo nie mogło by istnieć.

Zagrożona kultura musi się bronić, nie tylko po to, aby zaistnieć, by dać się poznać i zaznaczyć swoje działanie, ale także po to, aby odeprzeć ataki i sprostować fałszywe opinie na jej temat. W „Czasopisie” odnajduję to samo rozgraniczenie, o którym już mówiliśmy: „on” i „my”. W listach czytelników, w kronikach życia wiejskiego i miejskiego odczytuje te same skargi, co w książce pani Czykwin. Był może, zbyt często. To co mnie martwi i zaskakuje to fakt, iż z obu stron barierę ludzie formułują podobne oskarżenia, podobne surowe osady i czasami ujawniają podobną niechęć. Jak dotąd nie przeczytałem jeszcze o jakimkolwiek wspólnym przedsięwzięciu, które mogło by zbliżyć członków obu wspólnot i pozwolić się im lepiej poznać. Chcę wierzyć, że te przedsięwzięcia i to zbliżenie jest możliwe. Mam czasem wrażenie, że ani jednym, ani drugim nie zależy na zrobieniu pierwszego kroku. Jeśli tak jest naprawdę, a myślę, że zostanę wyprowadzony z błędu, niebezpieczne jest nie tylko spojrzenie, jakie kierujemy na inną istotę, ale także to, które pozwala nam widzieć nas samych. W rzeczywistości bowiem każda konfrontacja z inną istotą odsyła nas do nas samych i nie można mówić o kimś innym nie zadając sobie pytań na swój własny temat. Ta inna istota zawsze nas czegoś uczy i zawsze ma nam coś do dania. Spytalem kilku Białorusinów, czy nauczyli się czegoś od Polaków przez te osiemdziesiąt lat spędzonych na ich terytorium. Odpowiedzi były niejasne i wymijające, myślę, że nie miano chęci o tym mówić. A przecież wszystkie te osoby przyznały, że Białorusini w Polsce tworzą obecnie inną społeczność, niż Białorusini na Białorusi. A ponieważ w ostatnich latach miały miejsce zasadnicze zmiany, mogę przypuszczać, że nie są one tylko negatywne? Czytając prasę i niektóre wypowiedzi, ma się wrażenie, że lud białoruski w Polsce jest przedstawiany jako kozioł ofiarny, albo, jak to ukazuje pani Czykwin, jako grupa stygmatyzowana. Jest to rzeczywisty fakt społeczny, jednakże, w takim systemie percepcji druga osoba jest widziana jako Polak albo katolik, czasami Polak i katolik równocześnie. Jest więc ona postrzegana poprzez to, co dzieli i co przeciwstawia obie społeczności. Ta druga istota jest utożsamiana ze swoją wspólnotą, nosi etykietkę i od-

mawia się jej tożsamości indywidualnej. Niebezpieczeństwo takiego postępowania polega najpierw na powielaniu tego, co się zarzuca drugiej stronie i może doprowadzić do skoncentrowania się jedynie na sobie, na swojej kulturze ryzykując uznanie jej za jedyny nośnik wartości uniwersalnych. Białorusin w Polsce ma wszakże możliwość, jeśli tylko chce, należenia całkowicie do dwu kultur i uniknięcia zasadzki etnocoentryzmu.

Wiadomo, że kultura białoruska jest kulturą wiejską. Przeniesienie się ludności do miast, szybkie zmiany społeczne przemieniły wieś w pustynię. Kiedy udaliśmy się w okolice Krynek, pan Janowicz zwrócił moją uwagę na nieobecność chłopów na polu. Pojechaliśmy do Grzybowszczyzny, miejscowości proroka Elii, w której znajduje się zaledwie kilka domów i gdzie nie spotkaliśmy nikogo. Nie widzieliśmy ani jednego dziecka. A aż do 1940 roku było to bardzo dynamiczne centrum kulturalne i religijne. Czy trzeba więc wyciągnąć wniosek, że jest to kultura przeszłości i będzie istniała jedynie w pracach doktorskich? Słyszałem i takie stwierdzenia wypowiadane raz z humorem, a czasami z sarkazmem. A w rzeczywistości jest ona kulturą odciętą od swych źródeł, ale ciągle żywą dzięki energii kilku osób, które bez rozgłosu, z ogromną stanowczością, z dala od mód i środków przekazu, pracują nad jej odnową. Wspomniałem już o pracy Mikołaja Dawidziuka i Sokrata Janowicza. W Bielsku Podlaskim spotkałem pana Fionika, który spisuje historię cerkwi, wiosek białoruskich i białoruskich wspólnot. Zbiera pieśni ludowe i ostatnio utworzył z nich antologię. Ponadto kieruje chórem, który wykonuje pieśni ludowe i który miałem szczęście usłyszeć. Stworzył też muzeum sztuki ludowej w domu swych dziadków. Zdziwiające jest, gdy się obserwuje jego działalność, jak wiele może zrobić jedna osoba własnymi środkami. Pan Fionik stał się instytucją w jednej o sobie i są tacy, którzy działają, jak on. Myślę o pani Helenie Głogowskiej, którą spotkałem w Katedrze Kultury Białoruskiej, gdzie wykłada. Oprócz prac nad historią Białorusi publikuje ona wspomnienia i opowieści Białorusinów, którzy żyli w Polsce w okresie, gdy ich kultura była bardziej powszechna. Były to czasy, kiedy to na tych terenach tylko ksiądz i komendant regionu mówili po polsku. Pani Głogowska zbiera świadectwa świadków, szpera w bibliotekach, zwiedza muzea. Ostatnio w Łodzi odnalazła ona pięćdziesiąt rysunków Piotra Sierhijewicza. I ciągle szuka, pokazuje wyniki tych poszukiwań, ratuje to, co istnieje jeszcze w ukryciu. Chodzi tu więc o działalność inteligencji i artystów, działalność dotyczącą przeszłości, której nie można odbudować i kultury, która nie może odżyć – można więc powiedzieć, że kultura nigdy żywa stała się kulturą skoistną. Jednakże pamięć jest czynnikiem zasadniczym w procesie uświadamiania sobie wszystkich tych zjawisk. Przedstawić publiczności ważne postaci kultury białoruskiej jest koniecznym etapem, aby ta kultura mogła się odrodzić. A znaki odrodzenia są widoczne. W korytarzach Katedry Kultury Białoruskiej mówi się po białorusku, w szkołach podstawowych uczniowie uczą się przez trzy

godziny w tygodniu języka białoruskiego i nawet jeśli poziom nie jest jeszcze wysoki, jest to zjawisko obiecujące. Festiwal muzyki prawosławnej w Hajnówce osiągnął renomę międzynarodową i niektórzy politycy lubią się na nim pokazywać. Słyszałem również o działalności Leona Tarasiewicza na korzyść kultury białoruskiej i widziałem prace malarskie wykonane przez dzieci pod jego kierunkiem w Bielsku Podlaskim. Kultura białoruska istnieje więc w swej współczesnej wersji. Trzeba teraz postawić na jej odnowę i żywotność.

Przetłumaczyła z francuskiego Agnieszka Delaunay-Wesołowska

Жан-Франсуа Дэлянэ – прафэсар французскай літаратуры. На працягу дванаццаці гадоў працаваў на Кафедры Раманская Філялігі Лодзінскага Універсytetu. У сваім артыкуле дасыледуе пытаныне беларускай тоеснасці, зь якім сутыкнуўся ён упершыню, знаходзячыся на рабоце ў Польшчы. Жыве цяпер у Appas, на поўначы Францыі.

Adam Maldzis

**THE BUILDING
ON AN UNSTABLE
HISTORICAL GROUND
(An Essay)**

ur state looks like a house built on an insecure, unstable ground, to say it in literary terms. Its roof – or the system of top power institutions – is the strangest part of the house, though it may look quite normal. If someone looks at this roof from outside, it might seem even impressive: there is everything there just as anywhere else. The only exception is the Parliament, or, more precisely, the existence of two Parliaments: the official Parliament and the previous one, which is today in the political opposition, and this very fact is a matter of a hot political debate both in Belarus and in neighbouring countries. Below the roof there are the walls, that means our economy. And there appear more and more holes in these walls, that means crisis effects. We try unskillfully to repair some of them, but at the same time we make other holes bigger and create new ones. As a result, the winds which traditionally blow through our house both from East and West, make it unstable and

insecure. But the most dangerous fact is that these walls are built on a weak sand instead of being constructed on a solid ground. The foundation of our political house is not cemented enough. And this cement is nothing else but our national self-consciousness, our historical memory, the cultural heritage of our ancestors. Other European nations mostly care about this memory and are proud of it. But in Belarus this memory has been destroyed during the centuries of forced polonization and russification. That is why it is so weak and that's why it can't resist various assimilational and integrational influences. In the beginning of the third Millennium those influences are usual, but they don't do any harm to the peoples and countries which have a strengthened during the centuries mentality, and also stay on a strong historical ground, but they are like a poison for the Belarusian ethnos, which, despite of its desperate attempts, didn't manage to become a developed and „ripe” nation in the European meaning of this word. We haven't still finished the way from the „tuteishasts”, a Belarusian word which means „regional mentality”, up to the stage to become a nation, and if we don't achieve this stage in a short period of time, we shall disappear from the map of the world. The family of Slavonic nations will lose one of its members.

What should we do in order to strengthen the foundation of our statal and national life? We haven't to invent something new, all is already known. It is enough to study the historical ways of other Slavonic and non-Slavonic nations, which had had their national Renaissance in the XIX-th and the beginning of the XX-th centuries. Patriotic feelings, love for mother-tongue and mother-culture, knowledge of traditions and historical and cultural heritage of previous generations and respect for them have cemented the strength of these peoples. Genetic memory is the link between citizens and their Motherland. As a result, the houses of their states are strong, because they stay on a solid ground. The national self-consciousness influences not only the culture, but also the economy, because a rolling stone who doesn't know his family can't be a good worker on the land given to him by God.

The Belarusian historical memory has been for a long time restricted and is being often restricted even now to our present-day situation, without the histories of Polatsk, Turov–Pinsk or Navahradak Principalities, which had given birth to our State-hood, or the history of the Great Principality of Lithuania, which had been the common state of modern Lithuanians and Belarusians, without the personality of Francysk Skaryna, whom they try again to present either as a „black monk”, or as a catholic foe, or even as the inspirator of Jewish pogroms, without the works of both Kupala and Kolas, who had been anathematized by the party and are being now anathematized by the Church, and even without the October revolution and the Great Patriotic War (though the last two events seem now to be honoured again). If one reads an article or an interview of certain politicians or

intellectuals, it becomes clear that the author is convinced that the history begins from him and only from him. He tries to „ride into the future on a horse” and as a winner. But he doesn’t understand, the poor one, a very simple thing: the future will treat him in the same way as he treats now the past. One poet said: if you shoot at your ancestors from a gun, your followers will shoot at you from a canon.

The historical nihilism, the wish to cheat the wise teacher, who is our history, lead to pitiful results. Let us recall only two facts. The first one was the Niamicha tragedy. Speaking about the death of 53 youngsters, both the government and mass-media were talking about various causes, such as sudden thunder-storm, excessive amount of beer drunk by the teen-agers, bad functioning of the militia-forces, wet steps inside the entrance to the subway, etc. And almost nobody, with the exception of the Russian TV, recalled one more cause, namely the historical one, though it was very important. The city’s top officials didn’t have the right, above all the moral right, to permit the dubious playing-action on the territory where once the Minsk Castle and the churches stood, where in the cemeteries our ancestors were buried. „The Niamicha’s bleeding banks”, the field where the terrible fight took place which was the beginning of the written Minsk history, that place isn’t a place for the „fiests of beer”, for the concerts of mango-mango groups. The history, if it isn’t honoured, revenges unexpectedly and awfully.

Or let us take the second example, and namely the situation with the historical center of our capital, the so-called „Upper Town”. In the post-war period more monuments here have been destroyed than during the war or the campaign against religion. But some churches, old buildings and other original features of the „Upper Town” have nevertheless survived. The cultural centre of Minsk with its museums should be created here, only good will is needed. A special private enterprise has been created for that purpose. But it is selling the old buildings, registered in the Encyclopedia „Belarusian Historical and Cultural Monuments”, to private firms which destroy the walls down to the foundations and even replace the foundations and in their place construct absolutely new buildings and propose to consider them just as the same authentical monuments worth to be under the guardianship of the UNESCO. This fact was described in details in the letter to the Prime Minister of the Republic of Belarus, written by 38 Belarusian intellectuals. The letter has been published both by oppositional and governmental newspapers. The government created an interministerial commission. But not a single drop fell from a great cloud. During the open public meeting which was organized in the former Maniuszka’s house now „restauraed” to be a barn, the conflict has been reduced to the constatation that the whole matter is only a quarrel between two groups which try to resolve the problem in a more „romantic” and in a more „pragmatic” way.

Both groups have their reasons and could be right. And only the young scientists defended another statement: that the difference is between the civilized and European approach and the barbarian and unreasonable one.

And the day after the meeting the demolishing of the walls of the historical building in Kamsamolskaya street, 3, in Minsk, was begun. The city's officials allowed the businessmen to carry out the next barbarian action.

If this can happen in the capital, even more can occur in the countryside, where many official representatives „begin the history of their respective provinces from themselves”! In the ancient Navahradak the historical tower of the „Lower Castle” has been watered down with the help of the fire-pumps and became simple mud. They say that the businessman who was responsible for that action, will be obliged to reconstruct the tower. Perhaps he will do it, though it is unlikely. But the result would be only a counter-feit and nothing more.

A shall try to be objective: not only the political elite, but also the middle class and many intellectuals and even writers have lost the historical memory. We can say that this illness which in medical science is called the „amnesia”, has struck both the heart and the brain of our society, but as long as its stomach (at least the stomachs of the people who make its public image) digests well, Belarus apparently looks quite healthy. The illness is being kept inside the body, but it destroys the foundation which bear the walls and the roof of the house of our state.

Of course, we can see some positive trends in the domain of the preservation of the cultural heritage. If earlier, during the Krushchov and Brezhnev eras, only a handful of intellectuals were taking interest in these problems (one of them was the unforgettable Uladzimir Karatkevich who revived the history in his novels, stories and dramas), now these problems are also dealt by a great part of our young generation, including students, schoolchildren and even young workers. If, during the Stalin years, the admiration of the past could lead to Gulag, now we can find articles on historical topics in newspapers and magazines of various political groups, the meetings are organized and the anniversaries are celebrated. Uladzimir Arlow, Ales Dudarau, Volga Ipatava, Vitaut Charopka, artists of older and younger generations are working successfully and much with the historical topics. In theatres the plays dedicated to the past are very popular and loved by the public. The Yanka Kupala Institute of Literature has begun to publish the new history of the Belarusian literature, and it seems that for the first time there won't be any omissions of names for political reasons in it, though in the secondary school programs such omissions can be seen again. The achievements of our archeologists, art-scholars and historians, especially those who study the Middle Ages, are remarkable. For example, in the Belarusian Institute of the Problems of Culture the electronic Encyc-

lopedia of Belarusian icons has been created for the first time in history, and it is also available in the Internet.

But in our everyday life there are much more examples of the nihilistic attitude towards our historical and cultural heritage. Something is even worse now than it was in the pre-independence period, for instance, the situation with the publication of the works of the national classical literature. Previously there was at least a certain planification, something could be predicted, but now there is a simple chaos and the dependence from individual tastes of the responsible administrator. We can clearly see the relapses of old illnesses and the symptoms of new ones.

One of these deep-rooted illnesses is the selective and voluntaristic attitude towards our past. Luckily we seem to have understood the absurdity of the negative attitude towards our religious heritage. The names of the saint Euphrasinia of Polatsk and Cyril of Turav begin to be honoured, and even the Cross of Euphrasinia of Polatsk, lost in the beginning of the Great Patriotic War, has been recreated following the description of the original. But we are still looking suspiciously at the achievements of other Christian confessions, and namely Catholicism, Uniate Church and Protestantism. We are still thinking that all that has been created by feudal and „capitalist” elites, is not ours, and even may be harmful to us. Again we appreciate only proletarian, peasant and revolutionary culture. Again we create the image of a Belarusian as an obedient, dirty, badly dressed and incapable of historical activity man, who, for that reason, doesn’t deserve the independent historical existence.

The second dangerous fact is the wish to „rewrite” the history according to subjective and ideological stereotypes, ignoring events and facts which don’t suit the desired picture. Earlier it was a social class stereotype. It denied the part of the cultural heritage, created by the ruling elites. Later, in the early 90s, the national stereotype was prevailing, at least apparently, for a short period of time, according to which they began to minimize the participation in the Belarusian culture of non-Belarusian groups of the population. The „pluses” turned into „minuses” and vice-versa. But that didn’t make the image of the past more truthful and more colourful. Nowadays it seems that we return to the first stereotype. Again certain events and names are treated as shameful and not worth speaking and writing about. Again the Encyclopedias turn from reliable sources of information into the „Pantheons for the officially honoured people”. And all this doesn’t help to create a truthful picture of the past and to form the national and historical self-consciousness.

The historical memory of the nation is preserved in books, magazine and newspaper articles, literary and artistic works, monuments of architecture, folk-culture masterpieces, public and private documents. All these treasures are, in their turn, preserved in archives, libraries and museums. And their

condition in Belarus is from bad to worse, and it is up to the state to improve it. Let me speak only about some facts. Until today the National Library of the Republic of Belarus is situated in small and insecure buildings, but the construction of its new building (with the statue of Francysk Skaryna next to it) is being post-poned indefinitely. Until today the greater part of the masterpieces of the National Museum of the Belarusian History and Culture is being kept in the reserve-rooms. Until today the Museum of the History of Belarusian Literature lacks of its most important thing, and namely the exhibition dedicated to the history of that literature. And such examples are numerous.

Now let us pass to the situation concerning another part of our historical and cultural heritage which is preserved not in Belarus, but abroad. It so happened that, due to our historical path, there are much less Belarusian material masterpieces and spiritual recordings inside the country, than in the archives, libraries and museums of the neighbouring countries, such as Russia, Poland, Lithuania and Ukraine. Not a single war, beginning from the Livonian one, waving across the Belarusian lands from West to East and vice versa, gave us any advantage in that sense. On the contrary, the losses were always great. Let me say once more, that material masterpieces and spiritual values have been always playing the role of the force that strengthened the idea of the state-hood and the unification. They are the main spiritual links between successive generations, they unite them in the process of the historical development. And every single national masterpiece is a part of that historical unity. That's why any transportation of cultural masterpieces abroad, cutting them from the nation which created them, badly hurts the development of the nation.

Belarus has been suffering from invasions during many centuries. And every invasion caused losses of the national cultural masterpieces which couldn't be later recuperated. Among them we can name Francysk Skaryna's Bible editions, state archives of the Great Principality of Lithuania (the so-called „Lithuanian Metrics”), the Cross of the saint Euphrasina of Polatsk, Slutsk belts, the Hraptovichi's library, the Turav Gospel of the XIIth century, manuscripts of the laws of the Great Principality of Lithuania, etc. Their absence has negatively influenced and is still influencing the spiritual and, secondly, the economic development of the nation, its capacity to be equal among equals in the European family. That is why the search and the recuperation of the cultural masterpieces, lost or transported during various wars, is so necessary for the normal development of the culture, for the strength of spiritual traditions. The planning of the recuperation of the Belarusian cultural masterpieces lost in different times and under different historical circumstances, their returning back to Belarus, is one of the priorities in the domain of cultural policy, and must become a part of the overall policy of the government.

There are some specific problems in the domain of the restitution, which concern Belarus and other countries of Central and Eastern Europe (Ukraine, Lithuania, Poland, Hungary, Slovakia, etc.). This specificity is due to the fact that the peoples of these countries hadn't been having for a long time their own names in the European history, being incorporated into more powerful states (such as the Great Principality of Lithuania, Rzecz Pospolita, the Russian Empire, the Soviet Union or the Austrian-Hungarian Monarchy), and, as a result, their material masterpieces and spiritual recordings had been for centuries collected, willingly or unwillingly, outside their ethnical frontiers, in the capitals and in the cities of the neighbouring nations (in the Belarusian case those cities were Vilnius, Warsaw, Krakow, Saint-Petersburg, Moscow and, in a smaller degree, Kiev and Lwow). In such a case the recuperation of the masterpieces is connected with some specific difficulties (such as the difficulty to find the object, or its belonging to the collection created long ago, or juridical difficulties, etc.). That's why juridical attempts in this question bring small results or don't work at all. The masterpieces transported during the Second World War to Germany and then returned to Russia and Ukraine, are in the similar situation. And what is more, there aren't any bilateral or multi-lateral treaties which would regulate the process of the restitution in our part of Europe.

In these specific conditions the traditional methods of the restitution don't work. That's why very important for the cause of returning the values back to the countries of the former Soviet Union is the good will of the heads of the states and govermental and public organizations. Often the only acceptable way to resolve the problem is the common utilization of the disputable cultural masterpieces such as their publication, copying (including the electronic copying), the organization of common exhibitions, common research programs, loaning and so on.

For example, in 1950 Belarus had given to Poland, and more precisely to B. Bierut personally on the force of the famous „telephone call law”, more than 90 portraits from the Radzivill galery in Niasvizh. How to return them back? Possibly we should ask for these portraits for their deposition in the museum of the Niasvizh Castle...

The studying of the national historical masterpieces and the search for them, the creation of the data-bases in the domain of their location in foreign archives, museums, libraries, are the first and unavoidable steps for the further progress in their retuning back, according to existing laws and special treaties between the states.

Unfortunately, until today the problems of seeking out these values, of their restitution or of their common utilization, are not dealt on the govermental level, and continue to be the personal affair of the members of the comission which is called „the Restitution” and which exists with the help of the Belarusian Cultural Foundation. This commission has published six

books with the same title (mostly with the help of the public money).

Belarus doesn't have a defined national policy in the questions of the restitution, the policy which other European countries do have. And such a policy lacks here, because the special governmental interministerial body hasn't been created to defend our interests on the international level, for example, during the negotiation of bilateral and multi-lateral treaties. Such an institution, unlike some other bureaucratic structures, is badly needed.

Let me take only two examples. Our newspapers inform very often about the confiscations by our customs authorities on our borders in Brest, Grodno or Gudagai of very valuable pieces of art on their way from Russia to the Western countries. Then we either make a nice present and give these treasures to any of the Russian top officials, or hide them in the reserve-rooms of the museums. If there were a defined official policy in that matter, and if there were special treaties, we would ask to make us a present in response, for example, in the form of the Slutsk belts. Wasn't it a gesture of good will when the Ukrainian president Leonid Kuchma returned to Belarus several old Belarusian paintings?

Or let us take another example. In Lithuania it has been recently declared, that some years earlier the great treasures, comparable in their price with some articles of the Belarusian budget, had been found in the Cathedral Church in Vilnius. They had been collected during many centuries in our common in those times capital, and, of course, the Belarusian nobles' sacrifices were a good part of them (that means that so was also the work of the simple Belarusian peasants). Do we have any rights regarding these treasures? Our moral rights are unquestionable. Juridical proofs also could have been found in the archives. But it seems that we could put the question in another way, taking into account our good relations and the wish to preserve the integrity of the collection: we renounce from our rights on it, and you restore the Vilnius's Belarusian Museum with its exhibition, the objects of which are today dispersed throughout your museums, libraries and archives. Let it be the centre of the Belarusian-Lithuanian cultural co-operation. Let it be the proof that our common historical traditions still live.

But the question is: who will take all this close to his heart today?

Translated from the Belarusian by Yuras Zhalezka

Эсэ прысьвачанае пытаньню вяртаньня гістарычных каітоўнасцяў беларускай культуры, распыленых па съвеце

Eugeniusz Kabatc

LE PORTE ORIENTALI DELLA CULTURA

D

obbiamo precisare subito che si tratta soprattutto delle porte polacco-bielorusse, importantissime e forse più mobili nel flusso continuo della cultura che scorre verso est e viceversa.

I polacchi, come del resto rappresentanti di molte altre nazioni, si dividono sempre in quelli illuminati, che volontieri spalancano le porte della propria cultura, e quelli più avari e diffidenti che preferiscono tenerle chiuse. Dal punto di vista nazionale gli uni e gli altri sono abbastanza presuntuosi, per non dire superbi, ad affermare senza indugi, la supremazia della cultura polacca, tale da poter comunque aprire un po' le porte, ma piuttosto in una sola direzione. Ma siccome in nessuna parte della nostra vita internazionale l'autarchia non si sa fare, le ali delle nostre porte della cultura ondeggiavano per mille anni in imbedue le direzioni.

La scelta della opzione occidentale nella politica dello stato decise dei nostri comportamenti anche nel campo della cultura. Solo per un certo tempo in tale politica padroneggiava un certo equilibrio, cioè ne epoca degli Jaggeloni, poi, come si sa, prevalse i motivi religiosi. Per la prima volta fu costruita la cosiddetta „parete orientale”. L'hanno definita „l'antimurale del cristianesimo” e subito la religione ortodossa è stata messa fuori della porta del Regno. Gli uni che dovevano sostituire cristiani bizantini, non potevano generare

forza creatrice tale da influire positivamente sulle sorti della nostra strana Repubblica delle Tre nazioni. Le grandi idee del grande stato pian piano si sciolgevano in spiccioli, gli interessi degli oligarchi si scambiavano per le ragioni di strato, le guerre devastavano gli ampi spazi dei paesi ruteni, trasformandoli in nostalgici Kresy.

Gli storici polacchi, bieloruteni, ucraini scrupolosamente analizzano le svolte di quei tempi, ma i risultati sono ancora parziali, spesso si contraddicono fra di loro. Forse soltanto il secolo XIX si presenta in modo più透明的; il gioco zarista trova la risposta nella cultura e spesso unisce gli sforzi della difesa. Si potrebbe dire che allora si costruiva le più forti fra le porte dell'est per le quali passavano anche i più interessanti esempi del pensiero e dell'arte russi. Ma di una importanza particolare era la circostanza che quelle porte assorbivano soprattutto i fatti della propria etnia e offrivano un riparo necessario per costumi e usanze tradizionali che facevano rivivere anche le lingue, svegliando e rafforzando la coscienza dell'identità nazionale. Erano i tempi degli slanci nazionali in tutta Europa, le insurrezioni, le rivoluzioni, dei moti ribelli, le Primavere del Popolo trovavano sulla frontiera orientale dello spirito europeo il suolo già in parte preparato dal romantico senso della libertà. Ma ciò non bastava: mancava e mancherà per molto, come sempre da queste parti, la profondità del processo e il problema primario del popolo rimarrà quello della sopravvivenza fisica.

Anche semplificando le nostre riflessioni per esigenze di un intervento breve, segnaletico, si può osservare che molte di quelle porte sono rimaste sul posto, sono ancora attuali, vive, e benché non tutte spalancate, indicano almeno alcune vie d'intesa. La cosa più importante è che si trovino in un quadro delle idee non spente. E ne sono parecchie.

La prima nella cultura di frontiera con la Bielorussia si apre certamente l'idea mickiewicziana. Perché riesce a legare il passato con il presente, proiettandosi sul futuro più profondo. È un esempio per ambedue le parti di come si può dalla Bielorussia di Pan Tadeusz (Signor Taddeo) arrivare fino a Parigi, dal poema nostalgico polacco – fino a saggezze europee di Sorbona. In parole brevi: come l'identità nazionale periferica può essere rinfrescata nella più raffinata cultura europea. Le celebrazioni del giubileo del Poeta di due anni fa hanno generato un'iniziativa di costituire uno stabile istituto di collaborazione reciproca fra gli ambienti culturali dei Paesi interessati (Bielorussia, Lituania, Polonia) per far rivivere un'idea comunitaria europea tramite i contatti letterari ed artistici quotidiani. Potrebbe ottenere il nome dell'Accademia „Adamo Mickiewicz“ (come quella di Bologna in Italia), pur non essendo un'ente statale, ma esercitando un'importante funzione educativa nella preparazione della sensibilità socio-culturale nei confronti della limitrofa zona di frontiera. Tutti erano d'accordo, ma nessuno neanche ha mosso il dito.

E va bene, non tutto finisce bene, ma intanto si organizza, ancora coi primi passi, l'istituto di studi e di incontri bielorussi in Polonia col nome della So-

cietŕ Villa Sokrates. Esso trova la sua sede nella casa del famoso scrittore Sokrat Janowicz e si distingue fra gli altri enti culturali non solo per l'originalitŕ d'invenzione ma anche per l'attività interresa. Sotto l'auspicio della Societŕ lo scrittore bielorusso ha preparato e pubblicato, qualche mese fa appunto, il multilingue, di grande fascino grafico e poligrafico (a cura del conosciutissimo Leon Tarasewicz) quel libro, già con il suo seguito, intitolato *Annus Albaruthenicus 2000* con la presentazione e divulgazione internazionale concretizzate nei mass-media e dei convegni interdisciplinari organizzati presso la stessa Villa Sokrates.

In stretto contatto coi lavori della Societŕ rimane la rivista „*Czasopis*” (La Cronaca), il mensile bilingue polacco-bielorusso che da qualche anno esce a Białystok sotto la direzione del noto giornalista Jerzy Chmielewski. L'ambizioso periodico si apre in maniera sempre più vivace sugli spazi della frontiera anche spirituale e sui problemi del comune sviluppo.

La cultura è anche un certo genere della libertŕ, forse non universale, non assoluto (perché in quel caso facilmente diventa l'anarchia), ma tale da presupporre la necessità del dialogo e delle reciproche concessioni sulla strada della conciliazione. Proprio su questa strada sorgono le più belle porte che si aprono all'est. Perché le appunto si localizzano pure la libera scelta della scuola e il libero insegnamento e studio della propria lingua, la lingua materna, sul territorio dell'altro stato. Non sono le porte grandi – sono poi le porte delle minoranze coi tutti i problemi che ne derivano – ma importante è che esistono e che sono forse ancora da allargare. Sul livello universitario la bielorutenistica in Polonia e la polonistica in Bielorussia funzionano già da molto tempo. Come del resto l'insegnamento bielorusso elementare e medio sulla fascia nord-orientale della Polonia. Da alcuni anni però si sono aperte pure le scuole polacche sul territorio bielorusso, cioè a Grodno e a Volkovysk. Tuttavia il problema irrisolto rimane ancora a Nowogródek, dove le autorità locali negano il permesso di costruire la scuola polacca; ch'è un vero peccato perché si tratta di una città tanto legata al grande Mickiewicz, poeta infine, che è stato appropriato anche dagli stessi Bielorussi e noi non lo neghiamo sostenendo ch'è di tale grandezza che lo si può condividere persino coi lituani.

La parete orientale, come si suol dire oggi, pensando alla strettissima fascia dei Kresy, nei confronti dei quali il resto della Polonia tiene un comportamento piuttosto sdegnoso, perlomeno sprezzante, noncurante (si sa che dietro la „parete” non c'è più Europa), dico, il verde polmone ortodosso della cultura cristiana (rif. alle parole del papa Giovanni Paolo II) non è ancora morto anche se lo potrà diventare. Facilmente con le nuove leggi europee può essere stagnato e soffocato – transformandosi dalla frontiera che lega in quella che divide. Prima però che questo disastro si verifichi allegriamoci con l'esempio di una porta paradossale che più aperta, più è chiusa. Mi riferisco alla Foresta di Białowieża, alla nostra antica selva, la vera comunità polacco-bielorusso, il cui fitto della riserva boschiva è chiuso per la gente estranea, ma per uccelli ani-

mali insetti rimane la patria più felice. Qui appunto sentiamo in modo più acuto il senso del nonsenso – l'assurdità di frontiera. La frontiera che corre attraverso i boschi campi prati la terra coltivata è un fenomeno del tutto incomprendibile e ci porta, con tutta la nostra ragione di umanisti, in uno stato della prostrazione e perplessità. Perché niente agisce qui conforme alla leggi naturali del confine, benché si sappia che tutto poi, dico tutto attorno a noi, ha i suoi limiti e già dal bambino ci abituiamo a costruire la nostra coscienza del possibile, ciò che attraverso la porta del mio cortile familiare non passerebbe mai un camion, e per la porta della nostra casa non può addentrarsi in nessun modo quel panceone che abita di fronte.

Le nostre porte verso est non sono socchiuse solo quando neanche noi non siamo limitati nel nostro sguardo. Quando vogliamo capire che, se, all'est succedevano molte cose tremende (come all'ovest ovviamente, come ovunque), ma anche eccellenze, in ogni punto dell'Asia lontana ma anche vicina, come quelle in Medio Oriente, che ci offre il Cristo, poi lo ammazza, e poi ci avena aperto, a tutta l'Europa, i tesori della grande civiltà mediterranea. Ma la prendevamo non solo da Roma ma anche da Bisanzio, da quella seconda Roma, e poi ancora da più vicina, la balcanica e russa, che non è la stessa come prima, questo se, che però cogli stimmati orientali tanto nella storia perde che profitta. Importante è quanto la gente da tutto quello riceve. Perché solo quanto nelle nostre anime la cultura mediterranea, alla quale cose strettamente si attaccano i Polacchi, diventa la cultura greco-romana, essa trasformaloro in veri Europei. „Dove sono?” – chiedeva Iwaszkiewicz del suo racconto „Voci di Roma”, inchinandosi su una tomba e segnando la croce latina di fronte a quella bizantina. Chiedeva di ciò a Roma, al cimitero protestante-ortodosso accanto alla piramide di Cestio. E rispondeva dalle rovine della Segesta greca in Sicilia: „Leżę w polu / na Podolu”, che significa che sono qua e lì nello stesso tempo.

Quindi: non lasciamo l'Est alle spalle, perché ci raggiunge lo stesso, all'Ovest: a Venezia, a Palermo, a Parigi, lì dove ci sono i più belli mosaici bizantini, dove si studia più profondamente il pensiero ortodosso. E la musica.

La musica, che è una delle più stupende porte verso la cultura orientale. Oh, quei grandi compositori russi, questo si sa! Ma si sa sempre poco che anche la musica polacca può vantarsi di un contributo di non poco conto alla musica per le chiese bizantine. Come Karol Szymanowski con la sua opera lirica „Re Ruggero”, come Krzysztof Penderecki con la sua messa ortodossa „Utriennia”, come Romuald Twardowski con una serie dei canti ortodossi per Natale. Twardowski poi non solo si è addentrato nella musica bizantina con un sentimento di un uomo di frontiera (proviene da Vilno) ma anche con lavori lunghi e tanto fruttuosi presso il Festival Internazionale della Musica Ortodossa a Hajnówka, dove da venti anni presiede la giuria.

Il Festival che si svolge in una bellissima chiesa ortodossa situata a due passi dalla già nominata Foresta, è la più simpatica ed umana testimonianza

della collaborazione fra glinomini di cultura. Si svolge in questo luogo appunto, dove presenta le possibilità della buona vicinanza in modo più universale e davvero senza limiti. Ciò è importante anche per questo che tale musica diventa pure un tesoro per tutta la cultura nazionale polacca e la sveglia, stimola e arricchisce.

КАМУНИКАТ.ОРГ

Эўгэніош Кабатц – вядомы польскі пісьменнік, сябар беларускай літаратуры, яе перакладнік.
Будучы ў мінульм на дыпламатычнай службе ў Італіі, на рымскім скрыжаванні ўропейскіх ідей, зацікавіўся шырэйшым кантэкстам беларускай культуры і самое Беларусі, што і разглядае ў гэтым эссе пра ўсходнія вароты культуры.

Kjell Albin Abrahamson

VITRYSSLAND OCH SVERIGE, HISTORISKA FÖRBINDELSEER SOM SLOG KNUT PA SIG SJÄLV

de 22 stater som bildades efter sammanbrottet av Sovjetunionen, Jugoslavien och Tjecko-slovakien hör Vitryssland - som vi fortfarande säger, inte Belarus - till undantagen. Där saknas nämligen fortfarande diplomatisk svensk representation. Naturligtvis är det otillfredsställande. Samtidigt säger franvaron en del om bristande intresse och kunskap.

”Vart ansikte är sedan hedenhörs vänt mot öster.” Sa skrev en gang den brytande svenska historikern Harald Stjärne (1848-1922), vetenskapsmannen som förde in ett internationellt perspektiv i historieforskningen. Uttalandet är visserligen en överdrift men samtidigt en nyttig paminneelse om Sveriges gamla band österut. Med en viss överdrift - var det inte den norske författaren Alexander Kielland som hävdade att den som vill väcka en opinion maste överdriva? - pastar jag, att det idag finns något gemensamt för svenska politiker, historiker, journalister, författare och den stora breda allmänen: alla tror och agerar som om Sveriges kontakter i alla tider gatt västerut. Bara västerut.

Kunskapen om varalanga kontakter österut försvann under det kalla kriget och över tio år sedan Berlimurens fall har den kunskapen ännu inte återerövrats.

Säkert på grund av denna okunskap dök Belarus på 1990-talet i de flesta svenskars medvetande upp ur ingenstans. Belarus framstod som ett land som, likt ett omvänt Atlantis, plötsligt bara flöt upp till jordens yta, en stat lika svarfangled som dimma och med en kultur lika okänd som Sierra Leones. I själva verket finns det långa historiska band mellan de områden som i dag är republiken Belarus och konungariket Sverige.

De historiska rötterna är djupa. Redan före vikingatiden färdades människor vintertid över den tillfrusna Östersjön och på sommaren i bat. Med vikingarna fördjupades kontakterna. Vikingarnas viktigaste handelsleder till grekerna gick längs floderna Volga, Dzvina och Dnjapro.

Fragan är om nagon annan flod än den där Polatsk, Vitrysslands vagga, ligger har så många olika namn i var litteratur som Dzvina? De många namnen kan ha lett till att många människor tror att det rör sig om flera, olika floder. Minst förekommande är namnen Dzvina eller på ryska Zapadnaja Dvina. Floden dyker upp i var litteratur som Dyna, under det tyska namnet Düna eller, vanligast, det lettiska Daugava.

Mycket talar för att Ragvalod, som många vitryssar betraktar som Vitrysslands stamfader, var svensk. Vi vet från Nestorskrönikan att Ragvalod kom ”fran andra sidan havet” och med tanke på hans namn maste havet vara Östersjön. Ragvalod blir på svenska Ragnvald som för ettusen år sedan var ett vanligt namn på svenska stormän och kungar, t ex den västgötske stormannen Ragnvald Jarl som levde i början av 1000-talet eller den svenska kungen Ragnar Knaphövd som mördades cirka 1125. Ragnvald är ett namn sammansatt av Ragn (Ragnar) och vald, härskare. Ingen vet vem den vitryske grundaren Ragvalod var, ej heller när och var han föddes. Däremot är dödsaret 980 känt.

Att en svensk skulle styra ställa och ställa över Polatsk är inte sa konstigt. Hundraträder före Ragvalods tid hade invanarna i Novgorod inkallat en fursteätt från Sverige för att få ordning i riket. Den svenska vikingahövdingen Rurik nappade på erbjudandet och hans ätt kom att härska sjuhundra år i det ryska riket.

De skandinaviska kontakterna var tämligen omfattande med det geografiska området som utgör dagens Vitryssland. Jag tänker till exempel på Valdemar den store (1131-82), den danska kungen som lade grunden till det danska Östersjövället. Han var gift med Sofia som var dotter till fursten av Minsk, Volodar Vsevolodovitj. Jag tänker på Jaroslav Den vise (död 1054) - en av sönerna till Ragneda och Vladimir den helige - som var gift med den svenska prinsessan Ingegerd, dotter till Olof Skötkonung, den förste kristne svenska kungen. Det finns fler exempel.

Nu när Vitryssland under diktatorn Lukasjenka isolerar sig från sina naturliga grannar och ensidigt söker stöd österut är det viktigt att understryka den geografiska och historiska närlheten till Skandinavien. Även om Vitryssland

inte gränsar till Östersjön är landet med sina floder som mynnar ut i detta innanhav, sin historia och sin kultur en del av den expansiva Östersjöregionen.

Det finns mellan varu geografiska områden ett krigiskt förflutet som kan avskräcka. Det räcker i detta krigiska sammanhang att paminna om Karl XII:s häxningar på platser som idag ligger i Vitryssland.

Fa är de svenskar som idag vet att Karl XII vistades en hel manad i Pinsk. Krigarkungens förhoppning var att från Pinsk komma rakt ner till Volhyen för att där kunna avskrära ryssarna. Den svenska kungens karakteristik av Pinsk är intressant: ”betydlig ort, bebodd av judar och folk av allehanda religioner, samt med ett jesuitkollegium och i detta ett apotek, vilket i dessa länder är sällsynt”. Genast efter ankomsten gick Karl XII upp i jesuit-kollegiets torn, Pinsks högsta utsiktspunkt. Det enda han sag i söder och i öster var ett ändlöst område av vatten och vass. Kungen mumlade något om att hans non plus ultra stod skrivet här.

I staden Hrodna hade den svenska stormaktstiden kunnat ta slut. Det var nämligen mycket nära att Karl XII hade drucknat när han på varen 1708 ramlade ner i en vak utanför Hrodna. Han drogs i sista stund upp av den unge, reslige generaladjutanten greve Hans Wachtmeister och prinsen av Württemberg, Maximilian Emanuel. Senare samma år sarades denne prins Max svart då han skyddade kungen mot eldgivning och avled ett år senare i sviterna av skottskadan.

Det var i Hrodna som Karl XII, berusad av framgang, bestämde sig för att gå mot Moskva i stället för mot Baltikum. I Hrodna växte planen fram att förena de svenska styrkorna med ukrainaren Mazepas upproriska härskaror. Från Hrodna styrde karolinerna kosan åt nordost. I byn Holowczyn (Golovtjin), 170 km från Minsk, upplevde Karl XII den sista stora framgången på slagfältet. Voltaire skriver i sin klassiska bok om Karl XII: ”Av alla de drabbningar han utkämppat var kanske denna den allra ärofullaste, ty i denna hade han utstött de största farorna och visat den största skickligheten.” Värje bildad svensk känner till den stora svenska segern i Narva. Fa däremot vet något om detta viktiga slag i vitryska Holowczyn.

Den 9 juli 1708 ryckte ”den oövervinnerlige” svenska kungen in i Mogiljov som de retirerande ryssarna lämnat i tämligen oskadat skick. Staden beskrevs av kanslisekreteraren Cederhielm som ”ansenlig” och han tjusades av utsikten över ”den namnkunniga strömmen Borysthenes”. Svenskarna kom av flera skäl att stanna i Mogiljov i några veckor för att invända Lewenhaupt med nödvändig förstärkningsarmé på 11 000 man. Trakten erbjöd goda proviant-eringsmöjligheter. Inte bara de sarade från det blodiga slaget i Holowczyn utan också de medtagna soldaterna behövde vila efter den svarta marschen genom det sumpiga skogs-området kring floden Bjarezina (Berezina). Svenska ingenjörssoldater hade byggt två broar och Karl XII genomförde en elegant övergång av denna Dnepröstra biflod. Därmed hade den svenska kungen för alltid lämnat det polsk-litauiska territorium där han levt och krigat i atta hela år. När förraden i

Kjell Albin Abrahamson

Mogiljov var uppåtna tog den svenska kungen vägen mot Smolensk, precis som tsar Peter hade förutsett. Dock tvingades svenskarna vända i Tatarisk den 15 september 1708. Eftersom Smolensk-vägen var nedbränd och oframkomlig tvingades Karl XII söderut för att ta Kaluga-vägen till Moskva. Därmed sade krigarkungen farväl till krigslyckan. Nu börjar nedräkningen av stormaktstiden pa allvar. Det är knappet ett år kvar till Poltava.

Man kan se svenskarnas valdsamma historiska härjningar i Vitryssland som ett incitament för att nu bygga vara kontakter på fredligt samarbete, öppenhet och tolerans samt med respekt för varandras kulturer. Om dagens Belarus vore ett mer öppet och civiliserat land är jag övertygad om att vi svenskar i stället för krigiska arméer gärna skulle invadera den vitryska marknaden med Volvo, Ericsson, ABB, Sandvik, Tetra Pak och allt vad vara hög-teknologiska företag heter. Vi väntar på en sadan ekonomisk marknad, vi ser fram emot att bättre lära känna den vitryska kulturen. Var position i norra Europa gör att vart svenska ansikte borde vara vänt lika mycket mot öster som mot väster.

Kjell Albin Abrahamson (f. 1945) har i många år bott och arbetat i Moskva, Wien och Warszawa och hör till veteranerna bland utländske skorrespondenterna på Sveriges Radio där han även varit kulturchef. Han är författare till flera böcker om Central- och Östeuropa, den senaste heter Vitryssland, 89 millimeter från Europa (!1999).

Кель Альбін
Абраамсон

вядомы журналіст Швэдзкага Радыя, шматгадовы карэспандэнт у ўкраінскіх сталіцах. Аўтар шматлікіх публікацыяў пра цэнтральную ды ўсходнюю Эўропу. Аўтар нядавна выдадзенай кнігі пра Беларусь (Штакгольм, 1999 г.). Апошнім часам працуе ў Вене.

Kjell Albin Abrahamson

BIAŁORUŚ I SZWECJA: HISTORYCZNE WIĘZY ZAPLECIONE W SUPEŁ

Po szwedzku Białoruś byłoby *Belarus*, tak się jednak nie mówi. Używa się germanistycznego określenia *Vittryssland*, ale i to nie za często. Prawdę mówiąc, o Białorusi nie mówi się w Szwecji nic. Nie wspomina się nawet, że stanowi ona wyjątek spośród dwudziestu dwóch państw, które powstały po upadku Związku Radzieckiego, Jugosławii i Czechosłowacji, jako że do dziś nie ma tam szwedzkiej reprezentacji dyplomatycznej. Oczywiście sytuację taką trudno nazwać zadowalającą.

Szwecja – jako państwo, ale również mieszkający tu ludzie – uaktywnia się za każdym razem, kiedy gdzieś w świecie dochodzi do łamania praw człowieka lub naruszone zostają podstawowe wartości demokracji. Lecz podczas gdy doniesienia ze Wschodniego Timor lub Zimbabwe są obecne w naszych mass mediach niemal bez przerwy, z Białorusią, dyktatorskiego państwa w samym środku Europy i prawie naszego sąsiada, raporty dochodzą niezwykle rzadko. Oczywiście nie mamy w Mińsku stałego korespondenta, zaś szwedzkich biznesmenów mieszkających w tym kraju można policzyć na palcach jednej ręki.

Nieobecność dyplomatów, dziennikarzy czy przedstawicieli biznesu odzwier-

ciedla nat uralnie brak zainteresowania oraz niewiedz̄e Szwedów o Białorusi. Chociaż trzeba po wiedzieć, że obecna sytuacja nie była taką zawsze.

„Od czasów epoki kamiennej byliśmy wciąż skierowani twarzą na wschód”, pisał niegdyś pionier szwedzkiej historiografii, Harald Stjärne (1848–1922), który badania nad czasami przeszłymi poszerzył o aspekt międzynarodowy. Wprawdzie dzisiaj wypowiedź taka wydaje się nam przesadna, jest ona jednak cennym przypomnieniem starych więzów łączących Szwecję ze Wschodem. Pisarz norweski, Alexander Kielland, utrzymywał, iż chcąc wpłynąć na czysty pogląd, zmuszeni bywamy uciec się do przesady. W duchu tejże twierdze, iż mamy dzisiaj do czynienia z czymś, co wyraźnie łączy szwedzkich polityków, historyków, dziennikarzy, pisarzy oraz szeroko pojmowaną społeczność: wszyscy zachowują się tak, jakby byli przekonani, że w ciągu dziejów w kontakty Szwecji niezmiennie skierowane były na zachód. Wyłącznie na zachód. Wiedza o naszych długotrwałych związkach ze Wschodem zanikła w czasach zimnej wojny. Od upadku berlińskiego muru minęło już ponad dziesięć lat, a my owej utracowej wiedzy jak oś nadal nie o dyskujemy.

Odnośnie wrażenie, iż to właśnie owa niewiedza spowodowała, że w latach dziesiątych w świadomości większości Szwedów Białoruś pojawiła się jakby znikąd. Jakby na puszczonem wstecz filmie, niczym Atlantyda, kraj ten wypłynął nagle na powierzchnię ziemi. Śniem również twierdzić, że Białoruś, z którą sąsiadujemy niemal przez miedzę, jest dla Szwedów niezrozumiałym, rozmytym we mgle wieloznaczności pojęciem, zaś znajomość jej kultury można porównać do tej, jaką mamy np. o Sierra Leone. Wbrew powszechnemu mniemaniu nie znaczy to jednak, że obszarów, które dzisiaj stanowią republikę białoruską oraz królestwo Szwecji, nie łączyły w przeszłości ścisłe i długotrwałe więzy.

Korzenie naszych kontaktów wrastają głęboko w historię. Jeszcze przed Wikingami, zimą przez zamarzniętą taflę lodu, latem zaś w łodziach ludzie przemieszczali się przez Bałtyk. Z nastaniem Wikingów kontakty uległy dalszemu zacieśnieniu, jak o że ich główne szlaki prowadzące do Greków wiadły wzduż górnej Wołgi, Dźwiny oraz Dniepru.

Przy okazji można by sobie zadać pytanie, czy istnieje w naszej literaturze rzeka, która miałaby tyle nazw, co właśnie opływającą kolebkę kraju, Połock, Dźwina. Wydaje się wręcz, że owa wieloimienność niejednokrotnie mogła być powodem błędnego rozumienia, iż chodzi nie o jedną, a o kilka różnych rzek. Paradoksalnie nazwami Dźwiny, spotykanymi w szwedzkich tekstach najrzadziej, są w jej rosyjskiej wersji, Zapadnaja Dwina; częściej pojawia się jako Dyna, miewa niemiecką nazwę, Düna, lecz przeważnie wymieniana jest jako łotewska Daugava.

Wpływ odgrywany przez Skandynawię po dicas zawiązywania się państwa kijowskiego, budzi wśród historyków wiele sprzeczności. Są jednak przesłanki przemawiające za tym, że Ragvalod, którego wielu Białorusinów uważa za swego protoplastę, był Szwedem. Z *Nestorskrönikan* dowiadujemy się, że Ragvalod

przybył „z drugiej strony morza”. Biorąc pod uwagę jego imię, morzem tym mógł być tylko Bałtyk.

Przed tysiącem lat Ragvalod, w szwedzkiej wersji brzmiącej Ragnvald, było imieniem przyjmowanym dość często przez szwedzkich królów i możnowładców. Przykładem choćby żyjący na początku pierwszego tysiąclecia gotlandzki włodarz Ragnvald Jarl czy zamordowany około roku 1125 król Ragnvald Knapphövde. Pierwszą część owoego dwuczłonowego imienia stanowi *Ragn* (od Ragnar), drugą zaś *vald* oznaczającą panującego władcę. Kim jednak naprawdę był Ragvalod, gdzie i kiedy urodził się ów białoruski założyciel, nie wiemy. Znana jest nam jedynie data jego śmierci przypadająca na rok 980.

Chociaż to, że Szwed mógł rządzić w Połocku, nie wydaje się niczym dziwnym. Już st o lat przed Ragvalodem mieszkańcy Nowogrodu zwrócili się do szwedzkiego rodu książęcego z prośbą o pomoc w zaprowadzeniu porządku w państwie. Z zaproszenia owego skorzystał wódz Wikingów, Rurik, rozpoczynając tym samym siedemset letni okres panowania swojej dynastii w rosyjskim królestwie.

Obecność Skandynawów na obszarach stanowiących dzisiejszą Białoruś z całą pewnością nie była sporadyczna. Jako przykłady można wymienić założyciela podstaw duńskiego imperium na Bałtyku, Valdemara Wielkiego (1131–82), który pojął za żonę córkę księcia mińskiego, Volodara Vsevolodowicza, czy też zmarłego w roku 1054 Jarosława Mądrego, jednego z synów Ragnedy i Vladimira Świątobliwego, męża księżniczki Ingegarde będącej córką Olafa Skötkonunga, pierwszego chrześcijańskiego króla Szwecji. Istnieje więcej przykładów, niech jednak powyższe wystarczą.

Dziś, kiedy pod wodzą dyktatora Łukaszenki Białoruś odcina się od swego naturalnego sąsiedztwa, szukając jednostronnej wsparcia na wschodzie, ważnym wydaje się podkreślenie zarówno geograficznej jak i historycznej bliskości tego kraju ze Skandynawią. I nawet jeśli Białoruś nie leży bezpośrednio nad morzem, to z rzekami znajdującymi się w nim ujście, ze swoją historią i kulturą jest nieodłączną częścią dynamicznie rozwijającego się regionu krajów nadbałtyckich.

Nie można oczywiście nie wspomnieć o wojennej, odstraszającej przeszłości związanej z obszarami zajmowanymi przez nasze państwa, wymieniając choćby spustoszenia, jakich w rejonach będących dziś Białorusią dokonywał Karol XII.

Niewielu Szwedów wie, iż Karol XII cały miesiąc swojego życia spędził w Pińsku. Wojowniczy król nosił się mianowicie z nadzieję, że bezpośrednio z tego miasta uda się na Wołyń, gdzie zamierzał odciąć drogę wojskom rosyjskim. Ciekawa jest wzmianka, pozostawiona przez króla, charakteryzująca ówczesny Pińsk: „Znacząca miejscowość zamieszkała przez żydów oraz wyznawców wszystkich innych możliwych religii, w której znajduje się także jezuickie kolegium, a w nim, rzecz rzadka w tych stronach – apteka”. Zaraz po przybyciu do miasta monarcha udał się na wieżę owoego kolegium, stanowiącą naj-

wyższy punkt obserwacyjny w okolicy. Widok, który się przed nim roztoczył, stanowiły rozciągające się na południu i wschodzie bezkresne obszary wody i sitowia. Mówiąc coś sam do siebie, miał ponoc wyrazić obawę, czy aby jego *non plus ultra* nie jest zapisane właśnie tutaj.

W pobliżu Grodna miał miejsce wypadek, który mógł zakończyć wielkomorscarstwo okres świetności Szwecji. Wiosną roku 1708 Karol XII znalazł się był mianowicie o krok od śmierci po wpadnięciu do przerębła. Przed utonięciem uratowali go w ostatniej chwili młody i postawny generałski adjutant, hrabia Hans Wachtmeister oraz księżyę Württembergii, Maximilian Emanuel. Później tego samego roku księży ów został ciężko ranny, chroniąc króla przed ogniem z broni palnej. Odniesione wówczas rany stały się zresztą przyczyną jego śmierci w roku następnym.

Również w Grodnie, upojony dotychczasowym powodzeniem Karol XII zdecydował się zmienić plany i zamiast w stronę Bałtyku wyruszyć na Moskwę; tam dojrzały zamiary połączenia sił szwedzkich ze zbuntowanymi oddziałami ukraińskimi pod wodzą Mazepy i stamtąd jego żołnierze wyruszyli na północny wschód. 170 kilometrów od Mińska, we wsi Hołowczyn, Karol XII odniósł swoje ostatnie wielkie zwycięstwo na polu bitewnym. Voltaire w zaliczonym do klasyki dziele o tym władcy pisze: „Spośród wszystkich przeprowadzonych bitew prawdopodobnie ta przyniosła mu najwięcej chwały i zaszczytu, jako że w niej właśnie pokonał najgroźniejsze niebezpieczeństwa, okazując szczyty swych dowodczych umiejętności.” Większość Szwedów znany jest wspaniały triumf wojsk Karola XII pod Narwą, natomiast tylko niewielu słyszało cokolwiek na temat owej ważnej bitwy w białoruskim Hołowczynie.

9 czerwca 1708 roku wojska „niezwyciężonego” szwedzkiego króla zajęły Mohylew, pozostawiony przez wycofujących się Rosjan we względnie niezniszczonym stanie. W opisie sekretarza kanclerii, Cederhielma, urzeczonego wiadkiem „słynnych nurtów Borystenesu”, wielkość miasta została określona jako „znaczna”. Szwedzi pozostały w nim przez kilka tygodni w oczekiwaniu na jedenastotysięczną armię posiłkówą dowodzoną przez Lewenhaupta. Okolica nie tylko zapewniała dobre warunki prowiantowe, ale zarówno ranni w krwawej bitwie pod Hołowczynem jak i pozostali, wycieńczeni trudnym marszem przez podmokłe lasy wzduł Berezyny żołnierze potrzebowali wypoczynku. Dzięki wybudowanym przez oddziały inżynieryjne dwóm mostom Karol XII mógł dokonać eleganckiej przeprawy swoich wojsk przez ów wschodni dopływ Dniepru, pozostawiając tym samym na zawsze polsko-litewskie terytoria, gdzie żył i wojował ostatnie osiem lat. Wyczerpany okoliczne zapasy, król uczynił ruch przewidziany dokładnie przez cara Piotra: skierował swoje wojska na Smoleńsk. Jednak kiedy 15 września dotarł do Tatarska, zniszczony ogniem trakt prowadzący do tego miasta okazał się nieprzejezdny, co spowodowało zmianę planów i obranie kierunku południowego, drogą w stronę Ka-

ługi, na Moskwę. W tym momencie bitewne szczęście definitywnie opuszcza wojowniczeego króla. Rozpoczyna się odliczanie czasu dzielącego go o d Poltawę, której zakończenia został już niespełna rok.

Gwałt wojennych zaszłości oraz niszczycielską działalność wojsk szwedzkich na Białorusi można postrzegać jako dobry powód, aby nasze przyszłe stosunki budować w oparciu o pokojową współpracę, otwartość, tolerancję i wzajemny szacunek dla obu kultur. Jestem przekonany, że jeśli dzisiejsza Białoruś była bardziej otwartym i cywilizowanym krajem, zamiast wysyłania wojowniczych armii chętniej przypuścilibyśmy szturm na białoruski rynek, kierując tam swoje chorągwie o nazwach Volvo, Ericsson, ABB, Sandvik, Tetra Pak i jak tam jeszcze nazywają się wysokotechnologiczne filary naszej gospodarki. Pozytywna, jaką Szwecja zajmuje w północnej Europie wymaga, abyśmy w równym stopniu skierowani byli na wschód, co i na zachód.

Thum. ze szwedzkiego Andrzej Niewinny Dobrowolski

Kjell Albin Abrahamson (ur. 1945), weteran wśród korespondentów zagranicznych szwedzkiego radia – w swoim czasie jako szef kierował jego działem kulturalnym – znaczącą częścią zawodowej kariery spędził żyjąc i pracując w Moskwie, w Wiedniu i w Warszawie. Jest autorem wielu książek o tematyce związanej z centralną i wschodnią Europą, z których ostatnia, wydana w roku 1999, nosi tytuł *Białoruś, 89 milimetrów od Europy*.

89 МІЛІМЭТРА Ў АД ЭЎРОПЫ

Мікола Прускі: – Чаму, на вашую думку, людзі ў Швэцыі няшмат ведаюць пра беларускую краіну?

Альбін Абрагамсон: – Найчасцей людзі шмат ведаюць пра сваіх суседзяў. Але так ня ёсьць, калі гаварыць пра стан вedaў аб Беларусі ў Швэцыі. На маю думку, гэтая краіна стала вядомай у съвеце дзяякуючы спадару Лукашэнку. Раней мы амаль нічога не ведалі ў Швэцыі пра Беларусь. Дзеля прыкладу, я магу сказаць, што апошнім часам на выдаеckim рынке ў Швэцыі паявілася новая энцыклапедыя, а ў ёй пра вядомага Беларуса Францішка Скарыну нават ня ўзгадваецца. Дык людзі ў Швэцыі патрабуюць шмат інфармацыі, каб даведацца нечага пра сваіх амаль-суседзяў.

А калі ўжо канкрэтна адказваць на вашае пытаньне, чаму ў Швэцыі няшмат ведаюць пра Беларусь, то, на маю думку, першай прычынай такога стану зьяўляецца факт, што Беларусь гэта недэмакратычная краіна. У Швэцыі няма нават амбасады Рэспублікі Беларусь. Няма таксама

ні беларускіх карэспандэнтаў, ні бізнесмэнаў. Дарэчы, швэдзкія бізнесмэны таксама ня вельмі ах вотна наладжваюць гандлёвыя контакты з Беларусіяй, таму што ў гэтай краіне зачаста мяняюцца законы ды выдаюцца ўсё новыя дэкрэты.

Што магчыма зрабіць сёньня, мабыць будзе забароненае зайтра. Людзі бізнесу патрабуюць для сваёй працы ясна акрэсленага заканадаўства. Дык, на маю думку, недэмакратычныя законы гэта прынцыповая справа, якая зынеахвочвае людзей у Швэцыі да наладжваньня кантактаваць беларускай краінай.

Але, вы гаворыце толькі пра сучасныя прычыны. А што зь гісторыяй абедзівьюх краінаў?

Швэцыя ў гісторыі мела заўсёды не найлепшыя суадносіны з краінамі Ўсходу, але была зацікаўленая ў экспансіі ў паўночна-ўсходнім рэгіёне Эўропы. У сваёй кніжцы „Беларусь – 89 мілімэтраў ад Эўропы” я стараюся паказаць, што Беларусь і Швэцыя цягам стагодзьдзяў мелі шмат супольнага, асабліва – супольнай гісторыі. Майм меркаваньнем, трэба пашыраць інфармацыю пра супольную мінуўшчыну дзеля лепшай будучыні.

Будучы карэспандэнтам у Маскве вы часта ездзілі ў Беларусь. Пасля гэтых падарожжжаў вам удалося напісаць кніжку „Беларусь – 89 мілімэтраў ад Эўропы”.

Гэта ўжо мая шостая кнішка. Каб зразумець яе загаловак, каб даведацца, пра што йдзе гаворка, чалавек, які ніколі не перасякаў усёх одніямяжы Беларусі, мусіць прачытаць цэлую кніжку. Яе вельмі прыхільна ацанілі крытыкі ў Швэцыі. На пачатку выдавецтва выпусыціла на кніжныя рынак тры тысячы плаасонікаў, потым яшчэ дзве тысячы, а цяпер, цягам некалькіх тыдняў, друкарня дадрукуе яшчэ толькі. Я вельмі задаволены, што зацікаўленыне гэтай тэмай сапраўды вялікае.

Вы пісалі гэтую кніжку з пункту гледжаньня журналіста, гісторыка ці можа яшчэ некага іншага?

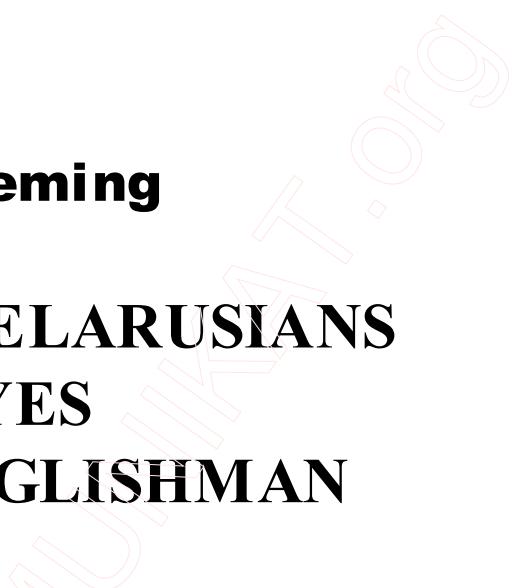
Як заўсёды ў сваіх кнігах, я стараюся спалучыць гісторыю ды сучаснае жыццё грамадztva й краіны, якую апісваю. Некаторыя крытыкі – я мушу ў гэтым прызнацца – называюць мяне швэдзкім Рышардам Капусыцінскім. Гэта, зразумела, перабольшанае параўнаньне, але я хачу толькі паказаць жанр, у якім узьнікаюць мае кнігі. Для мяне вельмі важным зьяўляецца тое, каб, пішуучы кнігі, пісаць іх як найпрыгажэйшай мовай. Астатнія кнігі, прысьвечаныя іншым краінам, якія можна

сустрэць на швэдзкім выдавецкім рынку, напісаныя вельмі беднай мовай. Аўтары не стараюцца паказаць кантэкст краіны, спэцыфічныя слоўы, зъявы. Для мяне гэта зъяўляецца вельмі важным.

Мы нашу размову праводзім на літаратуразнаўчай канфэрэнцыі „Беларускі Трыялёг”. Аднак так часта, як пра літаратуру, удзельнікі гавораць тут пра палітыку, пра нацыянальныя меншасці. З чаго гэта вынікае?

Маім меркаваньнем, гэта паказчык сучаснага настрою людзей. Я думаю, што ўсе мы, як Беларусы, гэтак і прадстаўнікі іншых нацыяў, вельмі занепаৰенія эканамічнай і палітычнай ситуацыі у Беларусі. Мабыць гэта адна з прычынаў, чаму не гаворым тут выключна пра літаратуру.

„Беларускі Дайджэст – Belarusian Digest”, october 2000, USA

Michael Fleming

POLISH BELARUSIANS IN THE EYES OF AN ENGLISHMAN

Being English has never been one of my identity projects. Like many of my ‘Sikh’, ‘Muslim’ and ‘Black’ friends in London, I find the hegemonic conception of Englishness unattractive. They equate ‘Englishness’ with being ‘white’, and thus feel excluded despite being born in England.¹ I further object to the imagery best encapsulated by the former Prime Minister, John Major, of an England of „warm beer and cricket”. Furthermore, the continual dominance of ‘aristocratic’ imagery is at variance with the multicultural place England now is. England – ‘a green and pleasant land’; Constable’s ‘The Haywain’, and other paintings such as ‘Mr and Mrs Andrews’ continue to suggest (and are used to suggest) a patriarchal, protestant, ‘southern’ place (the north of England being associated with ‘old’ industry – and consequently as unlikely to be conceived as ‘En-

¹The recent trouble in Belgium during football’s Euro2000 competition suggests a reason for this. Chauvinistic behaviour was much in evidence. The English violence and taunts directed at the Turkish and Moroccan minorities in Brussels even managed to unite these two usually opposed groups. (See, for example: The Guardian 20/6/2000).

glish', as 'Englishness' is reconceptualised in the framework of the New Economy), in which labour remains out of sight (and consequently out of mind). This England remains distant to many². Like my 'Sikh', 'Muslim' and 'Black' friends, I prefer the label 'British'³ if forced to be categorised.

There is no doubt that there is a crisis in the notion of 'Englishness', which is sure to be exacerbated by the Scottish and Welsh devolution. Despite this, in Poland I am made into an Englishman. (Would this also be case if my skin was of a darker pigment?). „Where are you from?” I am asked. „Liverpool” I reply. „Ah, you are English”. My actions and behaviour are immediately understood in terms of my alleged 'Englishness'. I drink tea – „ah, so typically English”. I make a joke, tell a story, walk along the street – all my actions assume the resonance of 'Englishness' for the Other. I become alien to myself. The Other's conception of me, of which I have no control, is surely one of the meanings of the idiom „he is a stranger to himself”. But it is up to me how I assume myself as this stranger – in pride (Yes, I am!), in indifference (Whatever you say), in offence (I am not English!) etc. What I cannot do is to reject the Other. Even in denial I assume my 'Englishness'.⁴

Who is the Other? The Other is someone who is not English – a Pole, a Belarusian Pole, for example. My same actions and behaviour assume a different significance in London; there I am a Liverpudlian, a Scouser or a Northerner, with all the different kinds of baggage the Other loads onto me with these particular labels. In Liverpool, similarly I am from a particular part of the city, and greeted by the Other as such.⁵ It is through contact with the Other that I discover myself. I choose how to react to the Other's judgement, but I cannot escape these judgements.

Who then are Belarusian Poles? Of course they are those who declare themselves to be Belarusian Poles, but from the preceding remarks it is clear that Belarusian Poles are also those who the Other (I, or, for that matter,

²The alternative suggestion was expressed in the streets of Brussels – a tragic mixture of chauvinism (both in its racist and sexist guises), and Thatcherite individualism (meaning that former restraints on behaviour such as notions of duty, fair-play and civility are now absent). Here the popular media (*The Sun*) provided the historical context – World Wars and previous footballing encounters with hyperbolic and a taunting xenophobic commentaries.

³This too is problematic, with a series of different notions competing for hegemony. But the ascendancy of the hyphenated British person indicates that this label may well prove more inclusive than English. The main problem however is connected with the 'Break-Up of Britain', which therefore poses serious questions about its long-term efficacy.

⁴See for example, Sartre, J P (1996) *Being and Nothingness* London, Routledge (Translator- Hazel Barnes) p529

⁵This process of discovery through the 'Other' continues. I can never free myself from the Other. And of course in all these situations I discover my masculinity in different ways, as the Other apprehends me. It is clear that Polish, and for that matter Polish-Belarusian gender relations are different from those in the UK. But for lack of space I will not address this issue here, save to recognise the fundamental significance of gender in the confrontation with the Other.

Poles) consider to be Belarusian Poles. This complicates matters. The years of Communism's 'one nation' policy facilitated assimilation. In addition the economic transformation which initiated migration from the village to the town has proved to be a factor encouraging assimilation.⁶ Whilst perhaps thirty years ago there was an equivalence between being Polish Belarusian and being of the Orthodox confession, this is no longer the case; „I am Orthodox... No, I am not Belarusian. Neither are my parents or grandparents, perhaps my great-grandfather was,” said a 22 year-old man to me in Białystok. There is therefore a disjunction between those who declare themselves to be Polish Belarusian, and those who seem to me to be Polish Belarusian by merit of language(s) spoken, confession and cultural activity. It is not unusual to find people at BT SK functions who declare themselves to be Polish, but are Orthodox, and know Belarusian.

For me, this poses a question: Why do people who have the choice of nationality⁷ choose to declare themselves Polish? E. Czykwin (2000)⁸ is probably right when she argues that Polish Belarusians are a stigmatised group. But this in itself does not necessitate flight from the group. Flight is one possible choice of many, which of course include nationalistic responses. (The correct comparison would be with the responses of other stigmatised groups; for example, ‘Black is Beautiful’, ‘Gay Pride’, various feminist responses, etc.). Belarusian Poles’ flight toward Polishness is a relatively easy one to make. The education system is to a large degree geared to facilitate it. (There is a ‘Belarusian’ school in Hajnówka and Bielsk Podlaski, but 50 years ago there were more. Sadowski (1995, p15) states that in 1944 there were 115 primary schools and 3 secondary – including one in Białystok⁹). Individuals have a useable personal history which can help them assume a purely Polish national identity.

In flight from ‘Belarusianness’ individuals choose their past as well as their future. To be ‘Polish’ necessitates a certain relationship with the past. Links with the Polish Belarusian minority assume a new aspect. These links may

⁶This process of migration need not necessitate assimilation. Rural to urban migration often provokes the discovery of a national identity under the Other's gaze. In my own city, Liverpool, at the beginning of the 20th century, the arriving Irish (most of whom were from rural Ireland) discovered their Irishness. Liverpool remains the only city in England to have elected an Irish Nationalist MP (in Vauxhall).

⁷We all must choose our nationality, and thereby choose ourselves. (It is of course possible not to choose – i.e. Internationalists, but nevertheless, the Other will always see us. Choice then becomes how one assumes the Other's judgement). In borderlands, as in Podlaskie, and Silesia for that matter – this choice becomes highly political, as it is in these areas that the possibility of choosing is most clear. (This of course causes problems for Nationalist ideologues who posit the essentialism of nationality).

⁸Czykwin, E. (2000) Białoruska mniejszość narodowa jako grupa stigmatyzowana Trans Humana, Białystok.

⁹Sadowski, A (1995) Pogranicze Polsko-Białoruskie: Tożsamość Mieszkańców Trans Human, Białystok

now be defined as an ‘interest’ in folklore, in folk music, in village life (and hence the individual assumes and understands these activities from the perspective of a sympathetic Pole).¹⁰ If the former Belarusian Pole, now just Pole, continues to take part in Polish Belarusian cultural activities (ie. the events organised by the BTSK) then these events are qualitatively different. They are a celebration of the Other who one once was, but has since left behind. They become superfluous and gratuitous, overflowing with language and symbolism which one no longer understands, sees or hears, but consumes as one might a game show or a soap opera. Culture is reduced to entertainment.

In choosing ‘Polishness’, the world is valorised in a new way. Whilst the original choice may have been instrumental – career prospects, a desire for material goods, conformity etc., the past, both individual and collective, remains open. Like the dead, the past is prey for the living¹¹. And it is this fact which must be exploited if there is to be a Polish Belarusian minority in Poland.

Other minorities have made ‘their’ past useful for contemporary collective identity. The Jews for example remember the Holocaust¹². Here in Poland many Jews, especially young Jews (i.e. PUSZ), understand this murderous period as a calling to promote tolerance in Poland (i.e. Day of Tolerance, Łódź). Events subsequent to the Holocaust are understood and ascribed a meaning in the same way (i.e. Kielce 1946, and the antisemitic campaign of 1968). The Germans unite around their poor treatment during the communist period in which it was officially declared that there were no Germans in Poland, and in which native inhabitants of Silesia were discriminated against)¹³. What past can Polish Belarusians unite around? Until this question is satisfactorily answered, the future of the Polish Belarusian minority does not look promising.

But obviously it is not only minorities who look to the past to promote a collective identity. The majority must do so too. And what the majority does has serious implications for minorities.

The State

The Polish State is involved in negotiations with the European Union for

¹⁰See for example ‘Komunikat CBOŚ „Stosunek do Mniejszości Narodowych” No138, 1999, which shows a fairly sympathetic attitude to Polish Belarusians.

¹¹Sartre J P (1996) Being and Nothingness London, Routledge (Translator- Hazel Barnes) p543.

¹²See Young, J (1990) The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meaning Yale University Press, New Haven. He demonstrates how the Holocaust is remembered in different countries, and shows how the form of remembrance is linked to the notion of nation. The contrast between the US and Israel is particularly interesting.

¹³Kamusella, T (1996) ‘Asserting Minority Rights in Poland’ Transition / 9 February 1996.

membership of this organisation. One of the conditions for entry is the good treatment of national minorities¹⁴. The Polish government has signed a number of bilateral agreements, amended electoral law to the advantage of national minorities and set up a Commission on National Minorities. However, each national minority offers the State something different, and consequently the ‘actual’ treatment of each minority varies in reality, though not in principle. The Jewish minority can help the State overcome the image of Poland as a land of antisemites¹⁵, as it was recently characterised by the former Israeli leader Benjamin Netanyahu, and help it build more positive relationships with Israel and the Diaspora. The visit of Hillary Clinton to the Lauder Morashe school in Warsaw last year not only improved her profile with her New York Jewish constituency, and increased the profile of Poland’s Jewish community, but also gave some credence to the State’s claim that Poland is a tolerant society.¹⁶

The German minority is often seen as a bridge to communication with Germany¹⁷. The 1991 Friendship Treaty certainly suggests this. The German government is sensitive to the situation in Poland (less so under Schroeder, than Kohl), and in Germany there exist organisations supporting the cause of Polish Germans (e.g. Federation of Expellees). In addition, German investment is much sought after, and whilst the development of social and financial capital through the German minority is slow, there is always this possibility. Today German tourists make a significant contribution to the economy of many towns in Opole-Silesia.

It is difficult to see what the Polish Belarusians offer the State. There is a small international audience to please (mainly silent), and very little finance to attract (if any). At best the State can implement the law concerning minorities, but there is no real outside agent with the power capability to force change monitoring the situation (in contrast to the German and the Jewish minorities). In this situation, the action of the mayor in Bielsk Podlaski (the sacking of many Belarusian Poles, with the justification that in the USA, the new President appoints a new administration) assumes an ominous coloration¹⁸, but which can largely be ignored by the central authorities.

¹⁴See Jackson-Preece, J (1998) National minorities and the European Nation-State System Clarendon, Oxford.

¹⁵See Krzeminski, I (1996) Czy Polacy są antysemity? Oficyna Naukowa, Warszawa, for a comparison of antisemitism in different countries. From his analysis, Poland comes out rather favourably.

¹⁶There are numerous other examples, i.e. Premier Buzek’s visit to the same school.

¹⁷But see Dziennik Zachodni (15/5/00) where Markus Meckel argues that the German minority may become an obstacle to German / Polish communication.

¹⁸See Przegląd Prawosławny 12/98 p18-20 „Wielkie Miasto Białystok” (Mieczysław Wnuk).

The Catholic Church

95.2% of people in Poland are Catholic¹⁹, and mass attendance is still high. The Catholic Church has enormous influence and its policy towards the various minorities is very important.

The Pope's advocacy of good relations with the Jews seems to be changing attitudes within the Church from the antisemitic stance which characterised its policy prior to World War II. It is with increasing frequency that priest and bishops in Poland refer to the Jews as 'our elder brothers' – a phrase coined by the Pope himself. Antisemitic remarks are frowned upon, and offenders reprimanded. Nevertheless problems do remain, in both the Catholic media and personnel, and Catholic-Jewish dialogue still has much to achieve.

The Catholic Church has responded pragmatically to the German minority. Most of them are Catholic, and are largely spatially concentrated in the eastern parts of Opole-Silesia. Mass is said in German in a number of parishes.

For the Polish Belarusians, the Catholic Church seems to be a problem. The Catholic Church drapes itself in Polish national imagery. In Białystok, where 30% of people are 'Polish Belarusian' (mainly Orthodox), the Polish flag flies beside the Vatican flag (I did not see this whilst I travelled around Opole-Silesia). It seems that the Catholic Church in Białystok, and in Poland, more generally continues in its project of constructing Poland as Catholic. This has a negative affect on those like the Belarusians who differ in nationality and religion from the majority. A Polish Belarusian woman, aged 34 explained „It is difficult for me to be Belarusian... the Catholic bishop, Szumecki, is very aggressive".

In Podlaskie, not all people who are Orthodox are Belarusian. This has muted the response from the Orthodox Church (contrast with the role the Catholic Church played in fostering and supporting Polish nationalism). This deprives Belarusians of a useful source and history of solidarity to promote Belarusian identity. Polish Belarusian opinion is fractured between those who favour a purely religious conception and those who wish to link it with nationality.

Representation

The weakness of the idea of Polish Belarusians is reflected in the weakness of the parties claiming to represent them.

Związek Białoruski with its neoliberal policies (both economic and political) is distant from its alleged constituency. In one of Poland's poorest re-

¹⁹See Firlit, E (1997) 'The Roman Catholic Church in Poland of the 1990s as a Social Fact' in Wojtaszczyk, K (1997) (ed) *Poland. Government and Politics* ELIPSA, Warszawa.

gions, which is economically based on agriculture, the idea of laissez-faire is an anathema. Whilst the farmers of Podlaskie may not realise that only one country has ever developed due to laissez-faire (Great Britain - it was the first country to industrialise and benefited from this fact), or know about the Lewis model (it basically transfers wealth from the country to the town in labour surplus economies), they do know about the need for agricultural subsidies and state intervention in the economy²⁰. Should we be surprised that people vote for a party which is more likely to deliver on these demands? But this is only half the argument. Związek Białoruski also claim to be Belarusian. But this Belarusianness posits a future based on alien social relations – rather than on the tried and trusted methods which characterise activity around the Polish-Belarusian heartland in South East Podlaskie. To be successful, Polish-Belarusian parties must not only posit a future, they must also make a past. If they choose to be neoliberal parties, they must refer to the ‘great’ Polish Belarusian neoliberal tradition. If none can be found, it must be ‘invented’ and made meaningful for today’s Polish Belarusians²¹.

This refers us back to an earlier point. Polish Belarusians lack an event around which to mobilise, or a shared experience which can be translated into a collective identity project. Until one is found, Polish Belarusians are to remain speaking in different voices.

Another problem for those who wish to see a vibrant Polish Belarusian community is the fact that many ‘Polish Belarusians’ declare themselves to be ‘from here’²². This is a local understanding of the world, based on face to face contacts. The conception of nation, on the other hand, is an ‘imagined community’²³. To be part of the Polish Belarusian community one must recognise those ‘Polish Belarusians’ who one will never meet as part of the same

²⁰See Wiatr, J (2000) ‘Lasting cleavages and the changing party system in Poland: 1989-1999’ in Wiatr, J & Kubiak, H (eds) (2000) Between Animosity and Utility: Political Parties and their Matrix SCHOLAR, Warszawa. As well as the economic cleavage which I have highlighted, the importance of ideological cleavages should not be overlooked. Jan Syczewski, a major figure in Białoruskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne, is also an SLD Member of Parliament.

²¹But this would seem to be a hopeless endeavour. Gellner, E (1996, p141) has argued that „classes without ethnicity are blind, but ethnicities without class are powerless”. If Gellner is correct, and it seems to me that he is, then in failing to appeal to the class of most Polish Belorussians, Związek Białoruskie will remain a talking-shop for intellectuals, and associated classes, and not the mass movement it aspires to be. It would be easier to drop certain commitments (i.e. laissez faire) than to mould class identity to a new politics (class was remoulded during the Thatcher era in the UK, but, in particular conditions, which allowed over 9 pieces of anti-union (anti-working-class?) legislation which made it almost impossible to strike legally. It is not surprising that the Thatcherite era also saw the rapid development of issue politics, and New Social Movements.). The Polish Belorussians lack both the resources and ideological commitment to undertake such social transformations.

²²See Sadowski, A (1995) Pogranicze Polsko-Białoruskie: Tożsamość Mieszkańców Trans Human, Białystok.

²³See Anderson, B (1983) Imagined Communities Verso, London.

community (and place a value upon the notion of community: this is implicit in the identification with others). This is done by the sharing of, for example, language, experience, religion, idioms, behaviour etc.. In the refusal to do this, we can detect a number of factors. There is an identification with the immediate environment (Heimat) which is connected with the type of economic activity performed – agriculture. ‘From here’ indicates a certain conception of hodological space in which acts and needs are performed and expressed to concretise an identity. One of these needs is the need to communicate with one’s neighbours who are engaged in similar activity. If for the outsider (i.e. me, city dweller, etc.) these neighbours are Polish, then the statement ‘from here’ not only avoids conflict (suggesting the priority of real, i.e. face to face communities above imagined communities, i.e. national – Polish / Belarusian), but also expresses a solidarity with the neighbour *when confronted by the outsider*.

One of the goals of sociology has long been objectivity. The great illusion for many years was that one could make an intervention (do research) without altering what is researched. Fortunately this illusion is now recognised²⁴. And it is also recognised by many ‘gatekeepers’ who have chosen not to assist me in locating particular Polish Belarusians. They advise me that „we are one community”²⁵. This demonstrates an awareness that my query valorises particular people in a particular way, and that in this valorisation I alter, however slightly, interactions within the community. Perhaps these ‘gatekeepers’ are right to exclude me.

Conclusion

The Polish Belarusian community is a failing project. Rapid assimilation is taking place, which is aided by rural-urban migration, and the education system. The attempts of the Polish Belarusian organisations to invigorate Polish Belarusian life has had little effect. One of the reasons is the power of the negative stereotype; the association of Polish Belarusians with what Marx termed the ‘idiocy of rural life’. This is contrasted with the alleged dynamism of Polish society expressed in growing materialism, consumerism and careerism. These are stereotypes held by both Poles and Polish Belarusians. Instead of rebelling, many Polish Belarusian have chosen flight. Flight is easier, and has less opportunity costs (as it appears to those involved).

For the Polish Belarusian project to succeed a viable and usable history needs to be developed. A more encouraging policy from the Orthodox Church

²⁴Sartre, J P (1996) Being and Nothingness London, Routledge (Translator- Hazel Barnes) p550.

²⁵The ‘gatekeepers’ who I have asked for assistance have been Polish Belorussians (for me).

would be helpful. Improved financing and organisational capabilities would undoubtedly help, as would a nationalist turn in Belarus itself. But even if these things were to happen, which is very unlikely, they would still not be sufficient for the Polish Belarusian project to succeed. The crucial factor is the ability to recognise the Other, for it is through the Other that one discovers oneself. And since this recognition is unlikely to occur in the small world of the ‘from here’, this presupposes engagement with industrial and post-industrial society. But as we have seen, movement to the town has thus far facilitated assimilation. It is only when sufficient numbers of ‘from here’ people are confronted by their Otherness in the modern workplace or by their exclusion from it, that the Polish Belarusian activists will taste success. When ‘Polish Belarusians’ experience themselves as *lack*, the construction of a vibrant Polish Belarusian community will assume an urgency. Until then, assimilation will continue, and with it the chance to redevelop Polish Belarusian education will gradually fade – and the hope for the future of the Polish Belarusian project.

BIBLIOGRAPHY

- 1) Anderson, B (1983) Imagined Communities Verso, London.
- 2) CBOS (1999) ‘Komunikat CBOS „Stosunek do Mniejszości Narodowych” No 138, 1999.
- 3) Czykwin, E (2000) Białoruska mniejszość narodowa jako grupa stigmatyzowana Trans Humana, Białystok.
- 4) Dziennik Zachodni (15/5/2000).
- 5) Firlit, E (1997) ‘The Roman Catholic Church in Poland of the 1990s as a Social Fact’ in Wojtaszczyk, K (1997) (ed) Poland. Government and Politics ELIPA, Warszawa.
- 6) Hobsbawm, E J & Ranger, T O (1992) The Invention of Tradition CUP Cambridge.
- 7) The Guardian (various editions).
- 8) Gellner, E (1996) ‘The Coming of Nationalism and its Interpretation: The Myths of Nation and Class’ in Balakrishnan, G (ed) (1996) Mapping the Nation Verso, London.
- 9) Jackson-Preece, J (1998) National Minorities and the European Nation-State System, Clarendon, Oxford.
- 10) Krzeminski, I (1996) Czy Polacy są antysemity? Oficyna Naukowa, Warszawa.
- 11) Young, J (1990) The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meaning Yale University Press.
- 12) Sadowski, A (1995) Pogranicze Polsko-Białoruskie: Tożsamość Mieszkańców Trans Humana, Białystok
- 13) Sartre, J P (1996) Being and Nothingness Routledge, London (translator Hazel Barnes).
- 14) Wnuk, M (1998) „Wielkie Miasto Białystok” in Przegląd Prawosławny 12/98.

SUMMARY

W referacie tym twierdzę, że:

- 1) Narodowość jest projektem (potencjalnością/celem)
- 2) Narodowość określona zostaje przez spojrzenie «Innego» i nadaje jej się znaczenie.
Jest to wolny wybór.
- 3) Moja angielskość jest kontekstowa i jest mi przypisana przez «Innego».
- 4) Podobnie, polska białoruskość jest przypisywana (jak również wybierana)
- 5) Projekt polskiej białoruskości jest projektem słabym, głównie z następujących powodów:
 - a) łatwość asymilacji - migracja wieś-miasto
 - b) system kształcenia
 - c) negatywne stereotypy („idiotyzm życia wiejskiego”)
 - d) brak zasobów
- 6) Polskie białoruskie organizacje (Związek Białoruski) nie odniosły sukcesu dlatego, że:
 - a) programy polityczne nie wywodziły się z doświadczenia polskich Białorusinów
 - b) inne strony skuteczniej wykorzystały ekonomiczne i ideologiczne podziały w Podlaskim
 - c) Opinia polskich Białorusinów jest podzielona na tych, którzy chcą aby rozwijała się mniejszość narodowa i tych, którzy chcą widzieć w niej mniejszość religijną (wielu jest obojętnych).

Uważam, że polscy Białorusini muszą doświadczyć siebie jako «brak» (niekompletność – którą da się unieść tylko przez identyfikowanie się z polską białoruskością), aby zaistnieć mogła żywotna mniejszość polskich Białorusinów. Następco to może tylko wtedy, gdy wystarczająca liczba ludzi zostanie postawiona wobec swej «inności» w miejscu pracy, lub wykluczona z miejsca pracy właśnie z powodu inności. Jest to jednak mało prawdopodobne, biorąc pod uwagę zły stan ekonomiczny Województwa Podlaskiego i mało inspirującą sytuację samej Białorusi.

Elżbieta Smułkowa

LE BILINGUISME A LA BIÉLORUSSE

Que la langue maternelle soit simple
Afin que chaque mot prononcé
Puisse donner a voir un pommier, un fleuve,
La courbe d'un sentier
Comme on voit dans l'éclair d'un orage d'été.

Czesław Miłosz, *Traité poétique*

INTRODUCTION

Le bilinguisme, compris généralement comme la capacité de pratiquer au moins deux langues différentes, est presque généralisé dans le monde civilisé d'aujourd'hui. Les chercheurs et les glottodacticiens de nombreux pays ont déjà consacré beaucoup d'attention à la théorie et à la pratique du bilinguisme. La décision de traiter le problème du bilinguisme comme un des sujets pour ouvrir le débat sur „la langue et l'identité à la limite des cultures” concernant la Biélorussie, résulte de la conviction qu'il faut montrer la spécificité de ce bilinguisme caractéristique pour les habitants de ce pays.

Je reconnais que l'aspect sarcastique du titre, „Le bilinguisme à la biélorusse” a été dicté par le paradoxe qui est apparu lors du référendum de 1995, sur

l'égalité de droit entre la langue russe et la langue biélorusse en tant que langues officielles. En fait, ce référendum, dont 83,3% des réponses étaient positives, a clairement démontré l'unilinguisme russe dans la vie étatique de la République biélorusse.

Alors, ce bilinguisme existe-t-il ou n'existe-t-il pas en Biélorussie? Et quelle est l'influence de ce bilinguisme ou polylinguisme sur l'identité des citoyens de ce pays?

Tout d'abord, essayons de décrire la situation socio-linguistique de la Biélorussie en excluant le bilinguisme particulier qui consiste à apprendre n'importe quelle langue étrangère et de la pratiquer dans des cas d'utilité personnelle.¹

L'examen de la situation linguistique en Biélorussie dans des circonstances officielles ou non-officielles, y compris mes propres expériences qui font état de mes recherches socio-ethnologiques et dialectologiques sur le terrain, nous oblige à différencier la situation linguistique des villes (surtout de la capitale) et la situation des milieux ruraux. On verra plus loin que cette distinction n'est pas toujours disjointive.

En dehors de cette différence, il faut aussi prendre en considération la division géographique et le fait que la langue et les dialectes biélorusses sont beaucoup mieux conservés dans la partie ouest du pays que dans sa partie est. Cela se manifeste, entre autres, par la possibilité de mener des conversations et des pourparlers avec les autorités locales des villes et des communes à l'ouest et au centre du pays en biélorusse, pendant qu'à l'est, un fonctionnaire parlant biélorusse est une exception. De même, les dialectes ruraux, en Biélorussie de l'est, indépendamment de leur spécificité, ont beaucoup plus absorbé des expressions lexicales et syntaxiques russes que les dialectes parlés dans la partie occidentale du pays.

Le russe est une langue dominante dans les villes biélorusses (à l'exception de milieux bien déterminés et de cas individuels). Je ne prends pas en considération le degré de correction dans la pratique de cette langue. Un grand nombre de ceux qui pratiquent le russe utilisent aussi le biélorusse littéraire ou dialectal. Un peu plus loin, je vais tenter de présenter brièvement la typologie de ce bilinguisme en signalant néanmoins que la description de la très complexe situation de communication en Biélorussie ne peut pas être exhaustive dans le cadre de ce travail. Car, on peut remarquer, depuis un certain temps, surtout parmi la population peu cultivée, la pratique d'une langue mélangée, appelée *trasianka* (dans les dialectes biélorusses ce terme signifie aliment pour bétail, mélange de foin et de paille, Cf. *Dictionnaire des expressions biélorusses de la Biélorussie du nord-ouest et des ses confins*, t. V Minsk 1986). qui se compo-

¹Elżbieta Smułkowa, *Zagadnienia polsko-białorusko-litewskiej interferencji językowej na ziemiach północno-wschodniej Polski*, w: Z polskich studiów slawistycznych, seria VII, Warszawa 1988, s. 396.

se de diverses et tres individuelles configurartions des éléments des langes russe et biélorusse. *Trasianka* peut etre le seul et unique moyen de communication pour certaines personnes, mais elle peut aussi etre utilisée dans sa forme caricaturale, chez des personnes cultivées, parlant habituellement russe quand elles décident de passer au biélorusse. Je voudrais souligner, sans pour autant examiner le probleme en profondeur, que, s'il est facile de décrire les éléments de la langue biélorusse dans la langue russe parlée par les Biélorusses (ces éléments provenant généralement de la base articulatoire du biélorusse), il est de plus en plus difficile de présenter l'étendue de l'influence du russe sur le biélorusse, car le processus de russification linguistique progresse, et il est très individualisé, même dans le cas du bilinguisme actif quand on garde les principales règles de la langue biélorusse. Je pose donc comme principe que nous avons affaire à *trasianka*, qui apparaît au moment où les éléments des deux langues atteignent un tel degré de mélange qu'ils commencent à constituer une troisième entité, non seulement privée de règles, mais dont l'usage n'est pas non plus codifié; elle ne peut donc être décrite d'une façon "idiolectale."

J'essaierai de caractériser le bilinguisme biélorusso-russe et le biélorusso-polonais en faisant appel à une théorie du bilinguisme et de la *diglossie*² de John Fishman. *Diglossie* désigne l'utilisation de deux ou de plusieurs langues dont les règles d'usage ont été établies et sont toujours en vigueur depuis plusieurs générations (au moins trois selon Fishman). Antérieurement³, le terme *diglossie* a été employé pour décrire l'usage des langues standard et leurs dialectes ainsi que différents styles fonctionnels d'une même langue utilisés alternativement dans des conditions sociales bien déterminées. Le rapport entre le bilinguisme et la diglossie peut être examiné dans trois situations distinctes: 1 – bilinguisme avec diglossie, 2 – bilinguisme sans diglossie, 3 – diglossie sans bilinguisme.

BILINGUISME ET DIGLOSSIE

Le bilinguisme diglossique, fonctionnant d'une manière classique, est celui qu'on utilise dans la zone frontalière polono-biélorusse, à la campagne, où l'on parle „po prostu” c'est-à-dire un des dialectes biélorusses. Car depuis déjà plusieurs générations, un usage bien particulier s'est constitué sur ces terres: le dialecte couvre la sphère de la vie privée familiale et de voisinage, par contre, pour communiquer avec le monde extérieur, par exemple avec un inconnu ou des personnes situées plus haut dans la hiérarchie sociale, (instituteur, prêtre catholique, médecin, fonctionnaire, etc.) on utilise la langue polonaise. La population est donc bilingue et les fonctions des deux langues, bien distinctes

²Joshua A. Fishman, *Bilingualism and Biculturalism as Individual and as Societal Phenomena*, w: The Rise and Fall of the Ethnic Revival: Perspectives on Language and Ethnicity, Berlin 1985, s. 39-56.

³C.F. Ferguson, *Diglossia* "Word" 15, 1959.

et séparées. Nous avons alors affaire au bilinguisme avec diglossie.

On note l'existence d'un phénomène fort semblable s'il s'agit du bilinguisme polono-biélorusse, mais qui ne concerne que quelques villages ou même quelques familles (parlant à la maison le polonais) du côté biélorusse de la frontière. Cependant, là-bas, la situation est plus compliquée, car pour communiquer avec l'extérieur, on utilise le biélorusse ou le russe ou, le plus souvent, ce qu'on appelle „trasianka”. En même temps, la population rurale frontalière, et surtout l'ancienne génération qui parle quotidiennement le dialecte biélorusse (po prostu) peut utiliser pour communiquer avec l'extérieur, soit le polonais régional, (par exemple avec les représentants des organisations polonaises en Biélorussie, avec des Polonais venant de Pologne et à l'Eglise); soit le biélorusse local (exceptionnellement en utilisant le biélorusse littéraire très correct) ou bien le russe (exceptionnellement sans interférence avec la langue biélorusse - le russe correct étant parlé par les spécialistes cultivés et la haute administration des kolkhozes).

Pour les gens simples, le dialecte de la région où ils habitent constitue le moyen de communication avec l'extérieur, cependant, ce dialecte est alors agrémenté de mots russes. Ainsi s'exprime chez ces gens la nécessité de parler en utilisant une langue „supérieure” et non le dialecte local (po prostu). Et, puisque la langue biélorusse, littéraire et contemporaine, n'a pas réussi à assumer, de façon générale, la fonction de cette langue „supérieure” (c'est l'histoire qui en a déterminé les conditions sociales et politiques défavorables) malgré l'enseignement du biélorusse dans les écoles rurales en République biélorusse soviétique, c'est la langue russe qui est devenue la langue de prestige et c'est elle qui entretient le rapport de diglossie avec les dialectes locaux.

Les ressemblances des deux systèmes linguistiques russe et biélorusse et le manque de prestige de ce dernier, à côté du processus normal des interférences, rendent difficile le maintien du bilinguisme biélorusse à caractère diglossique et conduisent tout droit à la naissance de cette troisième entité qu'est la „trasianka”. Il faut cependant reconnaître que cette „trasianka” a touché beaucoup plus le personnel administratif et technique des villages et des villes que la simple population rurale. Les dialectes locaux sont encore bien conservés, malgré l'existence des processus d'interférences et de divergences dont les utilisateurs sont conscients. Ces dialectes étaient et sont toujours le terrain de recherches linguistiques. La dialectologie biélorusse, discipline pratiquée surtout par une équipe de dialectologues de l'Institut Jakub Kolas, à l'Académie des sciences de Biélorussie a son actif des travaux très appréciés par les linguistes du monde entier.⁴

⁴Cf. пр.: Дыялекталагічны атлас беларускай мовы, пад рэдакцыяй Р.І. Аванесава, К.К. Крапівны і Ю. Мацкевіч, Мінск 1963, 2 vol.

Нарысы па беларускай дыялекталогії, рэд.: Р.І. Аванесаў, М.В. Бірыла, І.М. Гайдукевіч, Ю.Ф. Мацкевіч, Мінск 1964.

Ainsi, on peut conclure que le bilinguisme biélorusso-polonais et biélorusso-russe, au niveau dialectal, possède un caractère diglossique particulier qui se manifeste ou bien par la diglossie à part entière (surtout biélorusso-polonaise, plus rarement biélorusso-russe) ou bien fait son apparition dans une situation de communication dans laquelle le dialecte, très bien conservé pour l'usage familial et de voisinage, est remplacé pendant les contacts avec l'extérieur par „trasianka”, ou bien ce même dialecte est fortement agrémenté de mots russes. Je situe ce bilinguisme-là, en utilisant le tableau de classification de Fishman entre le bilinguisme avec diglossie et la diglossie sans bilinguisme en l'appelant paradiglossie, car le mécanisme de son utilisation est identique au bilinguisme avec diglossie (l'emploi de la langue la plus prestigieuse dans des situations officielles).

Quant à la situation linguistique dans les grandes villes, et en ce qui concerne : la vie administrative étatique, l'ensemble des processus sociaux de communication et la vie familiale comprise, il faut reconnaître que le bilinguisme en Biélorussie, bien que général (la plupart des habitants comprennent très bien les deux langues et les pratiquent avec aisance) peut avoir un caractère individuel qui n'est pas conditionné par l'usage social généralisé. Ce cas-là peut être appelé bilinguisme sans diglossie.

Nina Mieczkowska dans son article intitulé: *La situation linguistique en Biélorussie: Les collisions ethniques du bilinguisme*,⁵ présente le bilinguisme biélorusso-russe comme général, conditionné plutôt par des phénomènes socio-culturels qu'ethniques, et elle souligne son caractère non diglossique:

*Le bilinguisme biélorusso-russe n'est pas communicativement équilibré, d'abord en prenant en considération les fonctions et les sphères de l'usage des langues, puis en tenant compte du nombre, de la composition socio-éducative des usagers et du territoire sur lequel on parle ces deux langues en Biélorussie, enfin du point de vue du volume et des sujets de la communication (on examine ici toutes sortes de communications: ce qui est dit, écrit, publié, traduit, entendu et lu). En prenant en considération ce manque d'équilibre dans le bilinguisme biélorusso-russe, on ne peut pas appeler cette situation-la schizoglossie (Weksler 1992). En même temps, l'absence de hiérarchie fonctionnelle entre les sphères de l'usage des langues du point de vue de leur prestige ou l'absence de celui-ci, ne permet pas de traiter le bilinguisme biélorusse en tant que diglossie (a l'encontre de Weksler 1992).*⁶

Лінгвістична географія і групоўка беларускіх гаворак, рэд.: Р.І. Аванесаў, К.К. Крапіва, Ю.Ф. Мацкевіч, Мінск 1968, 2 vol.

Лексічны атлас беларускіх народных гаворак, рэд.: Н.В. Бірыла, Ю.Ф. Мацкевіч, і інні przy znacznyim udziale autorskim i organizacyjnym I.Я. Яшкіна, t. I-V, Mińsk 1993-1998.

Лексічныя ландшафты Беларуси, red. Ф.Д. Клімчук, I.Я. Яшкін, Mińsk 1995.

⁵Russian Linguistic 18, 299-322, 1994.

⁶Il s'agit de l'article: *Diglossia et schizoglossia perpetua – the fate of the Belarusian Language*, w: Sociolinguistica. International Yearbook of European Sociolinguistics, 6. The Rise of National Langu-

Une observation attentive de la situation de communication en Biélorussie m'incite à rechercher dans le bilinguisme biélorusso-russe des éléments de la diglossie (paradiglossie?), malgré les restrictions évidentes dont on vient de parler.

Le caractère diglossique du bilinguisme biélorusso-russe repose sur deux délimitations conditionnées par des facteurs sociaux, bien qu'elles ne concernent ni tous les sujets parlant ni tous les actes de communication. Voici ces deux délimitations:

- a – division partielle des fonctions de la langue parlée.
- b – division partielle des fonctions de la langue parlée et écrite dans les milieux déterminés.

Première délimitation. La langue biélorusse dans sa variante parlée est utilisée dans le domaine de la culture „supérieure” et dans la langue liturgique de l'Eglise catholique. Le russe, sauf pour de cas individuels, est omniprésent dans la sphère de la communication courante. Les colloques, dans le domaine des lettres, se déroulent en biélorusse. En biélorusse aussi sont prononcés les discours pendant lesquels on porte des toasts officiels⁷. Le biélorusse parlé devient l'expression du comportement patriotique. Il remplit la même fonction dans les processus de communication orale que *taraszkiewica* (les règles d'orthographe établies par B. Taraszkiewicz dans sa grammaire, 1918, 1 édition.) dans la langue écrite. Dans la première moitié des années 90, la langue biélorusse a commencé à s'imposer dans la vie étatique, pendant les réunions du parlement, dans les bureaux de l'administration centrale, dans les écoles, mais après le référendum de 1995 et selon la volonté politique des autorités d'état, ce processus a été brutalement stoppé au bénéfice du russe en tant que langue officielle. Le biélorusse n'est officiellement réservé qu'à la radio, à la télévision et à certains théâtres (par exemple le théâtre d'état Janki Kupaly et les théâtres alternatifs) et parfois au nom des rues et aux enseignes.

Deuxième délimitation. La situation diglossique entre la langue parlée et la langue orale devient manifeste dans les milieux scientifiques et éditoriaux. Les textes de recherche et de publication, surtout dans le domaine des lettres, sont écrits en biélorusse alors que, souvent, on disserte sur le même sujet en russe.

-ages in Eastern Europe, 42-51, que je n'ai malheureusement pas pu consulter en écrivant ce texte-là.

⁷Par exemple, en septembre 1998, j'ai participé à Karelitz, une manifestation culturelle et éducative qui s'appelait *Lectures de Karelitz*, organisée pour les enseignants, les lycéens et les travailleurs des maisons de la culture. Les rencontres consacrées à Mickiewicz et à Domeyko se déroulaient en biélorusse: des chercheurs biélorusses et polonais y présentaient leurs conférences. Pendant un dîner officiel, le directeur du Département local de la culture a prononcé un beau discours de toast en biélorusse, mais pendant une excursion dans les environs, il s'est exprimé en russe, en ayant devant lui le même public. Puis, avec beaucoup de réticence, il est repassé au biélorusse, car ses hôtes polonais ont pris parti de s'adresser à lui uniquement en biélorusse, et il le parlait avec beaucoup d'aisance.

Parfois même, les fondateurs et les éditeurs de journaux et de revues biélorusses communiquent entre eux en russe.

On pourrait multiplier les exemples du bilinguisme en Biélorussie fonctionnant selon les modalités montrées dans les points a et b, mais ceux-ci sont déjà suffisants pour formuler la thèse d'une diglossie particulière ou bien d'une paradiglossie (qui s'écarte un peu de la définition classique de la diglossie) qu'on pourrait appeler une diglossie dépendant du milieu, car elle n'embrasse pas la société tout entière et la pratique d'utiliser deux ou trois langues (le polonais en plus du biélorusse et du russe) s'est établie dans des milieux bien déterminés.

Le BILINGUISME SANS DIGLOSSIE

Ce bilinguisme se manifeste quand deux langues sont utilisées alternativement sans que l'usage social ait établi les règles délimitant leurs fonctions. En Biélorussie, à côté de la diglossie des milieux décrite plus haut, on rencontre aussi le bilinguisme biélorusso-russe sans diglossie. La manifestation la plus caractéristique de son fonctionnement consiste dans l'emploi alternatif des deux langues, dans un même acte de communication, en posant tacitement le principe que tous les interlocuteurs comprennent parfaitement ces deux langues. Ce procédé est frappant surtout dans les interviews à la radio et à la télévision où des journalistes posent des questions en biélorusse et leurs interlocuteurs répondent en russe. On observe une situation inverse, c'est-à-dire la réponse en biélorusse à une question posée en russe, (c'est fréquent uniquement chez des gens simples parlant un dialecte ou chez des intellectuels biélorusses, par choix) beaucoup moins souvent et cela démontre la domination du russe dans la sphère de la communication courante. Ces dernières années, même certains journaux, édités jusque là en biélorusse, ont adopté le principe de publier leurs articles dans les deux langues. C'est une règle qui est dangereuse pour le bilinguisme car, les deux langues étant très proches, ce procédé conduit d'une manière accélérée à la formation de la *trasianka* et renforce la conviction que les interlocuteurs parlent la même langue dans ces deux variantes stylistiques.

Tous les bilinguismes personnels dont l'étude n'entre pas dans le cadre de cet article, appartiennent aussi au bilinguisme sans diglossie.

Le problème du prestige d'une langue pour les habitants des villes n'est pas aussi simple que dans le milieu rural où ce sont le polonais et le russe qui, presque sans exception, jouissent d'un grand prestige, et les dialectes biélorusses sont traités comme langues simples, locales, qui ne peuvent pas être employées pour la communication extérieure; dans ce même milieu, le biélorusse littéraire est considéré comme une langue artificielle et inutile. Dans les villes, surtout à Minsk, malgré de nombreuses tendances de russification, et peut-être „grâce à elles”, se multiplient des groupes de gens, surtout des jeunes, chez

lesquels une bonne connaissance du biélorusse et son emploi aisément deviennent une affaire de prestige.

DIGLOSSIE SANS BILINGUISME

La troisième situation distinguée par J. Fishman et considérée comme exceptionnelle, c'est la diglossie sans bilinguisme; elle se manifeste dans des conditions extrêmes, quand une personne, sans vraiment connaître une langue, en utilise certaines expressions dans un but bien déterminé. Fishman cite des exemples d'une telle situation de communication entre les indigènes et les représentants de petites unités militaires qui les gardaient (p. 44) dans le système colonial, et, il voit la même situation dans le rapport entre la langue écrite officielle et différentes langues parlées dans les provinces.

La diglossie sans bilinguisme fonctionne en Biélorussie dans les milieux catholiques parlant biélorusse „po prostu” qui ne connaissent le polonais que comme langue liturgique. J'ai décelé ce phénomène en observant, dans la région frontalière polono-biélorusso-lithuanienne en Biélorussie et en Lituanie, des groupes d'enfants parlant avec moi en russe local, (fondé sur la base articulatoire biélorusse), et qui à l'église, prient et chantent en polonais, et notent dans leurs cahiers les paroles des chants et des prières polonais mais en alphabet russe (grazdanka). En Biélorussie, assez souvent, le fait d'éditer des missels avec des chants et des prières en polonais, mais en utilisant l'alphabet russe, montre bien la méconnaissance du polonais par au moins une partie des fidèles.

*

Après avoir présenté les variétés du bilinguisme en Biélorussie, il faut essayer de se demander comment ce bilinguisme se situe par rapport à d'autres éléments de la culture et quelle est son action sur l'identité des Biélorusses. Nous savons déjà que le bilinguisme sans ou avec diglossie peut être accompagné d'une bi-culture. Le plus souvent, dans la littérature concernant ce sujet, on ne différencie pas la notion de bi-culture à caractère individuel lié au bilinguisme sans diglossie, de la notion de bi-culture à caractère social qui répond au phénomène de la diglossie.

J. Fishman (op. cit. p. 46 et ss) établit un parallèle entre les dimensions sociales et individuelles dans la communication linguistique et culturelle. Dans sa théorie, la bi-culture, correspond au bilinguisme, et la „di-ethnie” correspond à la diglossie; il ne définit pourtant pas suffisamment cette notion de di-ethnie mais il en montre le caractère social. Dans son ouvrage cité plus haut, Fishman concentre ses efforts pour démontrer toutes les relations possibles entre le bilinguisme et la diglossie comme entre la bi-culture et la di-ethnie. En le faisant, il attire l'attention sur le côté aléatoire des relations qui ont lieu entre la situation de communication et la culture en général, en soulignant que, par exemple, dans la situation du bilinguisme diglossique (ou théoriquement

on peut espérer la di-ethnie) elle n'apparaît pas, comme d'ailleurs l'existence du bi ou polylinguisme ne va pas toujours de pair avec une situation de biculture. Fishman conclut que la di-ethnie est un phénomène moins fréquent que la diglossie et, par conséquent, moins fréquent que le phénomène de biculture (p. 47).

Il semble que la notion de di-ethnie soit bien utile dans la description de la situation linguo-culturelle en Biélorussie et valable aussi bien pour différentes régions que pour le pays tout entier, car l'imprégnation profonde de la culture biélorusse par des éléments d'autres cultures, surtout des cultures polonaise et russe a, depuis des générations, un caractère social. On pourrait rappeler ici la symbiose entre des cultures différentes sur les territoires du Grand Duché de Lituanie et de la République polonaise des deux nations. Il faut aussi souligner que c'est cette période de l'histoire qui a été décisive pour la différenciation des cultures biélorusses et russes. Cela constitue cependant un très vaste sujet à part qui demanderait des recherches approfondies. Je me contente de dire que mes propres recherches, menées aux confins de trois langues: polonaise, biélorusse et lithuanienne sur les territoires de la Biélorussie et de la Lituanie, démontrent l'existence, dans ces régions, d'une culture locale commune concernant la vie quotidienne qui rassemble en une seule unité des éléments génétiques (ethniques) pluriculturels dont les origines peuvent être localisées et isolées uniquement par un chercheur expérimenté. Et puisque dans les conditions frontalières c'est un phénomène généralisé, cette distinction faite par Fishman entre la bi-culture et la di-ethnie, (qui provient de la distinction linguistique entre le biliniguisme et la diglossie) est un concept qui vaut la peine d'être souligné et devrait être introduit dans les travaux ethnologiques et socio-linguistiques. La situation biélorusse appelle le développement de la notion de di-ethnie. En Biélorussie, on ne peut pas faire de parallèle total entre la situation de communication et d'autres éléments de la culture au sens large du terme. Il s'agit, c'est ma conviction (et elle va contre celle de Fishman), de la portée sociale de la di-ethnie en Biélorussie, qui est beaucoup plus large que la portée de la diglossie (biélorusso-polonaise comme biélorusso-russe) et que j'ai décrite comme paradiglossie ou diglossie de milieu, en excluant les régions habitées par la population rurale où nous avons affaire à une diglossie stricto sensu.

J'utilise le terme de di-ethnie et non celui de bi-culture pour désigner la situation culturelle de la plupart des Biélorusses, car une des caractéristiques de la culture biélorusse, n'est pas la bi-culture d'une personne bilingue, (par exemple la culture biélorusse et la culture polonaise, ou bien la culture biélorusse et la culture russe, qui, elles, peuvent être décrites séparément) mais une harmonieuse symbiose formée à travers des siècles par l'usage social des éléments de diverses cultures. Une di-ethnie, particulière et historique est un élément essentiel de la culture biélorusse. Cela la distingue et l'enrichit à la fois.

Après les partages de la Pologne, cette culture biélorusse, avec toute sa spécificité, subit des influences de plus en plus intenses de la culture russe (et

au XX siecle, de la culture soviétique), ce qui la conduit à la di-ethnie biélorusso-russe. Il faut prendre en considération le fait que, en dehors des périodes de répression intensive⁸ qui décourageaient ou au contraire augmentaient la résistance des Biélorusses, le passage de ces derniers dans la sphère linguistique et culturelle russe se déroulait et se déroule encore quasi naturellement et imperceptiblement, en empruntant de nombreux chemins. C'est un processus de longue haleine, conditionné par les facteurs politiques, sociaux et religieux, qui consiste à imprégner, par l'élément russe, toutes les nations des Slaves de l'Est, en créant ainsi une image de leur communauté, dominée (par la force des choses), par le facteur le plus puissant: la politique et la culture russe. Ce processus est facilité par le manque de barrières linguistiques rigoureuses et par la possibilité de faire des études dans des écoles supérieures russes et, plus tard, soviétiques. L'ancienne langue slave orthodoxe, employée dans la liturgie de l'Eglise orthodoxe, mais dans sa version russe, et accompagnée par les sermons et les conversations du clergé avec les fidèles en russe (souvent basées sur le substrat biélorusse), n'est pas perçue comme langue étrangère; on entend dire souvent: *Nous prions à l'église dans notre langue*. Le fait que l'Eglise orthodoxe biélorusse n'est pas autocéphale unifie d'une façon objective et subjective les fidèles de la Biélorussie et de la Russie. La colonisation de la Biélorussie (et surtout des terrains occidentaux abandonnés par les Polonais après la Deuxième Guerre mondiale) par les Russes et par la population parlant russe constitue une voix supplémentaire de la russification. Cette nouvelle population russe, dans certaines régions du pays, s'est superposée à l'ancienne population russe, en créant ainsi un dense réseau de population qui parle russe, dans lequel se fond la population locale de moins en moins nombreuse. Il ne sera pas hors de propos de dire qu'en Biélorussie, c'est la langue russe qui est maintenant l'intermédiaire dans la transmission de la culture américaine de masse, très désirée car, il y a encore peu de temps, interdite.

Dans une telle situation, l'entretien de la langue et de la culture biélorusses exige de la part des Biélorusses une décision consciente et ferme et beaucoup de persévérance quant à la pratique de la langue et du développement de la culture. Cela est difficile pour certains si on prend en considération les condi-

⁸ „Au début des années trente, le mouvement de biélorussification a été brutalement stoppé. L'intelligentsia biélorusse, d'orientation nationaliste, accusée de former une contre-révolution nationale, de nuire à l'amitié entre nations, et de séparatisme, a été soumise à une répression massive. En Biélorussie, dans les années 1930-1941 et 1945-1953, la russification était omniprésente dans la politique linguistique-nationale. Après la mort de Staline, elle a perdu son caractère répressif, mais elle a gagné encore en ampleur. La politique de russification, menée surtout par les hauts fonctionnaires du parti au pouvoir – BSRR, une très intense urbanisation de la Biélorussie (l'une des plus fortes au monde), le développement des moyens de communication centrale de masse (générée par Moscou), tous ces facteurs ont à un tel point affaibli le développement du sentiment de l'appartenance à la nation Biélorusse, que la possibilité d'un revirement radical des tendances en place, semble problématique.” N. B. Mieczkowska op.cit.

tions de vie déplorables, une situation économique catastrophique et une atmosphère politique pleine d'incertitudes. Le bilinguisme décrit dans cette étude, celui avec diglossie, paradiglossie ou sans diglossie, est sérieusement menacé.⁹ A côté du bilinguisme la troisième entité, *trasianka*, se propage. Je la décrirais en utilisant les termes d'intérférence négative ayant lieu dans des milieux sociaux bien déterminés. Du point de vue psychologique, *trasianka* est pourtant d'autant plus facile à admettre, que la conscience du caractère mélangé de la langue et des dialectes biélorusses est depuis longtemps très fortement enracinée parmi ses usagers. Et cela est le résultat d'une longue coexistence entre les nations de l'Est et de l'Ouest entre Slavia latina et Slavia orthodoxa.

Et pour finir, une tentative de réponse breve à la deuxième question posée au début de ce travail: quelle est l'influence du bilinguisme sur l'identité des Biélorusses?

On sait bien que la langue est, le plus souvent, un élément de l'identification nationale qui consolide la nation et qui facilite la reconnaissance de ses représentants en dehors de ses frontières¹⁰. Nous savons aussi qu'il y a des nations dont personne ne conteste l'existence et qui utilisent des langues d'autres nations¹¹.

Dans la situation de la Biélorussie et des Biélorusses, l'élargissement des fonctions du biélorusse littéraire, (et surtout sa variante orale), serait bien indiqué, et cela est fort possible si on lui accorde un certain prestige social. Le véritable bilinguisme serait sans doute une menace moindre pour la langue biélorusse que *trasianka* qui conduit dans les conditions supra-linguistiques existantes à un unilinguisme russe. On peut de nouveau faire un parallèle entre la situation linguistique et la situation de la culture générale. Tout comme *trasianka*, qui est dérivée du bilinguisme et de la diglossie, et qui conduit à un unilinguisme russe, la di-ethnie biélorusso-russe favorise l'effacement des différences de nationalités de la société.

Il faut cependant souligner qu'à côté des phénomènes de la disparition de la pratique quotidienne de la langue biélorusse par une partie de la population et de la limitation des fonctions de la langue nationale, d'autres valeurs principales¹² de l'identité biélorusse revendiquent leurs droits. Les Biélorusses parlant quotidiennement russe ne s'identifient pas, le plus souvent, avec les Russes,

⁹Je serais pourtant réticente pour dire catégoriquement que la langue biélorusse est en chute libre. Malgré la limitation de ses fonctions communicatives à travers les siècles, elle fait preuve d'une durable vitalité qui étonne les linguistes.

¹⁰Comparez par exemple le sempiternel „J'ai acheté ça chez les Russes” utilisé pour désigner tous les marchands venus en Pologne des pays de l'Est et parmi lesquels il y a des Biélorusses, des Russes et des Ukrainiens.

¹¹Par exemple: Les Irlandais et les Suisses.

¹²Smolicz, *Wartości rdzenne a tożsamość kulturową*, Kultura i Społeczeństwo, 1987, nr. 1; E. Smulko-wa, Беларуска-літоўска-польская этнолінгвістичнае пагранічча. Сучасныя праблемы, w: „Беларуська, Albaruthenica I, Mińsk 1993, s. 143-149.

sans pour autant nier les liens de parenté et les sentiments d'amitié envers eux, (néanmoins il faut souligner l'existence d'un très fort processus de russification.)¹³ Ce sentiment d'appartenance à la grande famille russe, très enraciné depuis des siècles, prend ses sources dans la communauté religieuse et dans la ressemblance des systèmes linguistiques, et il a été adroitement consolidé par les politiciens jusqu'à notre époque.

Traduit du polonais par Agnieszka Delaunay-Wesołowska

Аўтарка належыць да ліку вядомых польскіх беларусістак. Яе мова-знаўчыя зацікаўлены накіраваны м.ін. на з’яве беларускага білінгвізму, якую разглядае ў гэтай публікацыі. Свае разважаныі گрунтую яна не толькі на шырокіх ведах у гэтым пытаныні, але і на ўласных дасылаванынях непасрэдна ў тэрыторыі.

Elżbieta Smułkowa, professeur, linguiste, chercheur dans le domaine de la culture biélorusse. Directrice de la Chaire de culture biélorusse de l'Université de Białystok. Ambassadeur de Pologne en République de Biélorussie dans les années 1990.

¹³Mon opinion sur l'identité des Biélorusses a été présentée dans deux articles: *Tożsamość a tolerancja na Białorusi* (w:) Tożsamość, odmienność, tolerancja a kultura pokoju, red. J. Kłoczowski i S. Łukasiewicz, Lublin 1998, p. 221-227 + version française, p.228-234. Wokół problemu tożsamości mieszkańców Białorusi (w:) *Przegląd Wschodni*, t. IV, z. 3 (15), 1997, p. 597-609.

Janka Shamojzin

WEIßRUßLAND – LAND UND VOLK IM LEBEN UND SCHAFFEN VON EUGEN VON ENGELHARDT

Der Zweite Weltkrieg, wie auch die zahlreichen vorherigen Kriege in Mittel- und Osteuropa, verwandelte Weißenland in einen Schauplatz kriegerischer Auseinandersetzungen mit all ihren schlimmen Folgen. Seit dem Zerfall des Großfürstentums Litauen hinterließ jeder militärische Einfall, ausgenommen die kurzen Hoffnungsblitze schwer erlangter Freiheit, deren Beispiel die Weißrussische Volksrepublik war, nur eines: Besetzung. Lediglich die Besatzer wechselten.

Die deutsche Besetzung in den 40er Jahren des 20. Jahrhunderts brachte den Weißrussen außer Terror und brutaler Befriedung aber auch, wie schon 1915, die Möglichkeit, sich auf dem Gebiete der Selbstverwaltung, der nationalen Bildung und Kultur in einem Maße zu artikulieren, das mit der Zeit der bisherigen fremden Herrscher des Landes in keinem Vergleich stand.

Die wenigen in der Stalin-Zeit am Leben gebliebenen Intelligenzler sowie ihre von der nationalistischen polnischen ND verschonten Überreste traten mit dem Einmarsch der deutschen Armee in Weißenland in einen ungleichen Wettstreit um den Verwaltungs-, Bildungs- und Kultureinfluss mit den polnischen und russisch-

bolschewistischen Elementargewalten, die durch illegale bewaffnete Kräfte gestützt wurden.

Im September 1942 führte mich das Schicksal aus dem vom polnischen Untergrund beherrschten Gebiet Lida nach Nawahradak, wo ich in der letzten Klasse der dortigen Schule die mittlere Reife erlangte und mein Abiturzeugnis bekam.

Nawahradak, Zentrum des Weißrussentums, mit viel weißrussischer aktiver Intelligenz, machte auf mich den Eindruck einer weißrussischen Enklave, wenn nicht – nach meinem damaligen Empfinden – einer weißrussischen Staatlichkeit unter deutscher Aufsicht. Das Verwaltungszentrum des Bezirkes hatte eine bedeutende Anzahl verschieden gekleideter deutscher Beamter und Militärs nach Nawahradak geworben. Einige von ihnen verhielten sich hochmütig-verächtlich, andere zeichneten sich durch respektvolles Wohlwollen gegenüber den Einheimischen aus.

Unvergleichlich in dieser Beziehung, geachtet und hochgeehrt unter der Jugend war unter anderen ein schon älterer Offizier im Rang eines (wenn ich mich nicht irre) Majors. Hochgewachsen, aufrecht und schlank, in einer irgendwie für die Wehrmacht untypischen Uniform (hohe Gamaschen, eine Mütze, die sich in ihrer Form von der üblichen Offiziersmütze unterschied). Im Verhalten zu den Menschen war er immer ausgeglichen, rücksichtsvoll, irgendwie paßte er nicht in die übliche „Norm“. Uneingeweihten erschien er sogar wie ein Sonderling. Etwa so einen Eindruck machte Eugen von Engelhardt anfangs auf die am Leben und den Menschen interessierten Nawahradaker Schüler.

Seine Anwesenheit bei verschiedenen bescheidenen weißrussischen Veranstaltungen, darunter auch

mit jungen Leuten, sein wohlwollendes Verhalten ihnen gegenüber weckten um so mehr das Interesse

für seine geheimnisvolle Person.

Alsein „öffentlichtes Geheimnis“ verbreitete jemand unter den älteren Schülern die Kunde, daß von Engelhardt, ein deutscher Adliger aus Kurland, ein großer Kenner Weißrußlands und des weißrussischen Volkes sei, der Autor einer historischen Abhandlung zu diesem Thema, die von ihm Anfang des Krieges privat herausgegeben wurde (die uns aber nicht bekannt war). In dem kleinen Nawahradak waren seine häufigen Kontakte zu weißrussischen Intellektuellen und Politikern, darunter zu dem ehemaligen Abgeordneten des polnischen Sejms, Wassil Rahulja, bald kein Geheimnis mehr. Unter den Eingeweihtesten ging das Gerücht um, daß von Engelhardt, ein früherer hoher Beamter im Range eines Ministers, ein überzeugter Anhänger der Unabhängigkeit von Weißrußland und der Ukraine gewesen sei. Doch diese Konzeption stand im Widerspruch zu den Ideen in „Mein Kampf“ und rief die Unzufriedenheit des Führers hervor. Ihr Autor wurde seines Postens enthoben und kam nach Nawahradak, wo er Chef des „Forstschatzes“ wurde. In dieser Stellung zeichnete er sich bald durch Zuneigung zu seinen Untergebenen, einheimischen Burschen, aus. Viele, die unter seinem Kommando standen, erhielten mit seiner Hilfe „Asyl“, als ihnen Gefahr seitens der bolschewistischen Partisanen oder der Abtransport zur Zwangsarbeit nach Deutschland drohten. Die Erinnerung da-

ran ist bis heute unter diesen Leuten lebendig, wovon mir unter anderen einer seiner Untergebenen, Arkads Sazewitsch, geschrieben hat.

Das Geheimnis, warum von Engelhardt mit seinen Bewachern von gefährlichen wirtschaftlichen Ausflügen in den Wald von Naliboki und in andere umliegende Waldstrecken, die voller Partisanen waren, sicher zurückkehrte, liegt wahrscheinlich in seinem humanen Benehmen und seinem wohlwollenden Verhalten zu den Menschen. Unter den Partisanen waren gewiß viele Bewohner aus den umliegenden Dörfern, die über das rücksichtsvolle Verhalten dieses Offiziers zu den Einheimischen Bescheid wußten.

Besonderen Ruhm aber brachte von Engelhardt die 1943 unter schweren Kriegsbedingungen herausgegebene wissenschaftliche historisch-monographische Arbeit unter dem Titel „Weißenruthenien. Volk und Land“ ein. Die Begeisterung für das Werk des fremdländischen Autors, für die Gewissenhaftigkeit, Allseitigkeit der objektiv dokumentierten oder logisch bewiesenen Behauptungen, seine Einschätzungen von Fakten und Geschehnissen wurden zum Tagesgespräch unter den Lesern und überhaupt unter der älteren Jugend. Der Autor dieses Werkes wuchs in den Augen und Gefühlen der jungen Enthusiasten zum wahren Freund des weißrussischen Volkes. Diese Gefühle hatten auch im früheren Leben Eugen von Engelhardts ihre Begründung. Von Geburt an war er mit dem weißrussischen Milieu des Düna-Gebietes verbunden. Er kannte gut das Leben der Weißenrussen, ihre Sitten, Traditionen, ihre Kultur und Sprache. Er war in gewissem Maße Teilnehmer an jener Lebensart, Zeuge der Zuverlässigkeit und Gründlichkeit der Weißenrussen, die schon seit Generationen auf seinem Gut arbeiteten.

1918, als er in den Militäristäben der deutschen Armee in Minsk und Orscha arbeitete, vertiefte er seine Kenntnisse von der Kultur sowie von der nationalen weißrussischen Bewegung und begann Materialien für eine Monographie über Weißrußland zu sammeln. An eine wissenschaftliche Abhandlung dieses Themas ging er aber erst in den 30er Jahren, nach einigen Jahren Aufenthalt in Australien. Beginnend mit der prähistorischen Periode der Bildung der Nation, festigt der Autor allmählich beim Leser die Überzeugung, daß die Weißenrussen Nachkommen der Stämme der Kriwitschen, Radimitschen und Dryhwitschen sind, daß sie ihre eigenständigen Wurzeln haben, ihre seit Jahrhunderten geprägte Mentalität, frei von der euroasiatischen, die den Russen eigen ist, daß sie kein Zweig der „großrussischen“ Nation sind, trotz sich ähnelnder slawischer Besonderheiten. Weiter zeigt er – unter Heranziehung historischer Quellen –, wie im 13. Jahrhundert der Name Weißrußland aufkam: deutsch – Weißenruthenien, polnisch – Białoruś, später auch französisch – Russie Blanche. Der im Werk beschriebene Prozeß des Vordringens der materiellen Kultur in die weißrussischen Lande in Form von Handwerk und bald von Rechts- und Verwaltungssystem (am Beispiel der Einführung des Magdeburger Rechts in Wilna 1387 und in mehreren weißrussischen Städten im 15. Jahrhundert) läßt ein Bild des Einflusses vom Westen auf die Entwicklung der Zivilisation in Weißrußland erstehen. Die Hervorhebung des Prozesses der Herausbildung einer dem weißrussischen Volk eigenen Kultur und Staatlichkeit und später der Domi-

nanz der weißrussischen Sprache, des Schrifttums und der Rechtspflege im Großfürstentum Litauen und nicht nur da rief insbesondere unter der Jugend ein Prestigegefühl sowie Zuversicht auf eine unabhängige Geschichte des Landes und des Volkes hervor.

Die Betonung des Einflusses der Reformationsideen auf die Verbreitung der weißrussischen Sprache und Kultur, vor allem im konfessionellen Leben, sowie der Bedeutung solcher Persönlichkeiten der Reformation wie F. Skaryna, S. Budny, W. Zjapinski und anderer, ihrer Beziehungen zu den Errungenschaften der westlichen, insbesondere der deutschen Kultur, über M. Luther, Th. Müntzer, H. Sachs und andere brachte einen neuen, frischen Blick auf diese Angelegenheit. Die in diesem Buch angeführten statistischen Angaben über das Ausmaß und die Chronologie des Eindringens des Protestantismus nach Weißrußland gaben die Erklärung für das scheinbar unverständliche Bestreben der Radziwiłłs – Mikołaj Krzysztof des Schwarzen und Mikołaj des Roten –, die protestantische Konfession in Weißrußland einzuführen – als nationale Konfession, frei vom polonisierenden Einfluß der Jesuiten.

Die scharfsinnige Beschreibung des Polonisierungsprozesses als Folge der Lubliner Union von 1569, des Jesuitenwirkens in dieser Richtung, der wirtschaftlichen Unterdrückung und später der allmählichen Russifizierung unter der Macht des russischen Kaiserreichs seit 1772 bis zum Verbot der weißrussischen Presse und letztendlich des Namens Weißrußland selbst, machte den Kontrast zwischen den Resultaten des vom Autor verfolgten Einflusses auf Weißrußland vom Westen und vom Osten deutlich. Diese Fakten riefen einen Streit hervor in der kritischen Frage der „Brüderlichkeit der slawischen Völker“, die bis heute ihre Aktualität nicht eingebüßt hat.

Das Obenangeführte ist nur ein Teil jener Probleme, die in der Diskussion um dieses für die Geschichte von Weißrußland und dem weißrussischen Volk so wichtige Werk des unabhängigen Wissenschaftlers Eugen von Engelhardt aufkamen.

Die sprachliche Barriere beschränkte natürlich die Möglichkeiten einer weiten Verbreitung des vollständigen Inhalts dieses Buches, aber es trug wesentlich dazu bei, Diskussionen über die strittigen Probleme einzuleiten mit den Kennern der Bearbeitungen von J. Karski, M. Downar-Sapski, W. Lastouski, U. Ihnatouski und anderen, ohne einige Historiker der „brüderlichen Slawen“ zu erwähnen, die keine Anhänger des Objektivismus waren.

Übersetzung: Uladimir Tschapeha

Янка Жамойцін – беларускі нацыянальны дзеяч часоў апошняй вайны. Вязень сталінскіх лягераў. Літаратар. Жыве ў Варшаве. Нарыс Жамойціна пра фон Энгельгардта быў зъмешчаны на беларускай мове ў папярэднім нумары „Году Беларускага“. Наша асаблівая ўвага да асобы гэтага нямецкага аўтара мае сваё апраўданье ў тым, што ён быў першым у неславянскай Эўропе, які апісаў Беларусь і выдаў пра яе кніжку (1943 г.).

Norbert Randow

EUGEN VON ENGELHARDT (1899-1948)

ber den Verfasser des Buches „Weißruthenien“ liegt bisher nur wenig gedrucktes Material vor. Nachgewiesen ist in der deutschen Literatur („Deutschbaltisches Biographisches Lexikon 1710-1960.“ Köln-Wien 1970) lediglich ein Nachruf von Axel de Vries („Baltische Briefe. Mitteilungen für die Flüchtlinge aus Estland und Lettland“, Nr. 1 (6), Ende April 1949):

”Eugen von Engelhardt

Der erste Weltkrieg bedeutete eine Zäsur in der Entwicklung der Einzelpersönlichkeit von uns Balten. Es gab bis dahin unter uns eine ganze Reihe wirklicher Männer, überragender Persönlichkeiten, bei denen Körper und Seele aus einem Guß hervorgegangen schienen, die in Charakter, Haltung und oft auch körperlicher Größe mächtigen Eichen glichen, die weit über den Durchschnitt gewöhnlicher Menschen hervorragten. Wenn im Wort ‚Original‘ oft etwas Abseitiges liegt, so waren diese Persönlichkeiten mit Abstrich dieses Abwegigen wirkliche ‚Originale‘, im Sinne der Einmaligkeit und Besonderheit ihrer Bedeutung.

Aber auch in unserer Zeit hat es noch solche Menschen gegeben. Vielleicht nicht so stark geprägte, weil die Umwelt eine andere geworden war, aber doch noch getragen von den formenden Kräften eines weiten Raumes, einer inneren Freiheit und Unabhängigkeit und der umfassenden Betrachtungsweise der Welt,

die so bezeichnend gerade für die großen Gelehrten aus unserem Stamme gewesen ist.

Ein solcher Mann war Eugen Baron *Engelhardt*, der kürzlich verstorben ist. Ich sehe ihn noch vor mir, mit seiner schlanken Gestalt, mit seinem kühnen Profil des schmalen Kopfes, im weißen Tarnhemd mit dem Karabiner auf der Schulter, wie er mit dem sicheren Instinkt eines leidenschaftlichen Jägers und der Ruhe des tapferen Mannes den Einsatz seiner von ihm selbst aufgestellten, weit über hundert Mann umfassenden Forstschutzgruppe im Osten leitete. Wer ihn so sah, konnte glauben, er sei ein alter kriegserfahrener Landsknecht, der seinen Haufen mit harter Hand formt und führt. Wer aber so dachte, wurde überrascht, wenn er erfuhr, daß Engelhardt eine fein differenzierte, hochbegabte Persönlichkeit war, über eine große Weltkenntnis verfügte, noch sehr viel weiter herumgekommen war, als dies allgemein der Fall ist, und zudem ein Schriftsteller von beachtlichem Können war. Dabei war er vor allem ein Mann, ein wirklicher Mann, in dieser Zeit der halben Charaktere, auf den man sich bis ins Letzte verlassen konnte. Seine Kenntnis des Ostens war eine umfassende und tiefgreifende. Sein Buch über Weißrußland ist wohl das aufschlußreichste, welches in deutscher Sprache über dieses große Gebiet erschienen ist. Der russische Schriftsteller Pilnjak hat in einer seiner Novellen, die die russische Revolution 1917/18 zum Vorwurf hatte, in unvergleichlicher Weise die letzten Tage eines russischen Gutsbesitzers geschildert, der von der Flut der Mittelmäßigkeit erdrückt wird. Pilnjak vergleicht ihn mit einem Falken, dem Herren der Lüfte.

Ein solcher Mensch war Engelhardt. nur in der Weite des Ostens konnte er aufwachsen, so wie er war, und nur in der Weite des Ostens konnte er wirklich leben.

A. de Vries”

Sehr viel ausführlicher ist der in der weißruthenischen Emigrantenzeitung „*Bac’kauščyna*“ bereits am 26. Dezember 1948 erschienene Nachruf von V. Maksimovič, der hier in deutscher Übersetzung ebenfalls folgen mag, da er sehr viel mehr faktisches Material, besonders über Engelhardts Schicksal nach dem zweiten Weltkrieg enthält und zugleich die Wertschätzung erkennen lässt, die ihm seitens der Weißen entgegengebracht wurde:

”Eugen von Engelhardt

Am 7. November 1948 beendete der hervorragende Gelehrte, der begabte Schriftsteller und große Freund des weißrussischen Volkes Eugen von Engelhardt nach langjähriger schwerer Krankheit im Sanatorium von Simbach in Bayern sein arbeitsreiches Leben.

Engelhardt stammte aus einem alten deutschen Geschlecht, das bereits seit 300 Jahren im weißrussischen Dünagebiet ansässig war. Dort hatte er als Knabe weißrussische Bauernkinder der Gegend als Spielgefährten. Später, als leidenschaftlicher Jäger, streifte er zusammen mit weißrussischen Waldhütern durch die

umliegenden Wälder und Dickichte des Dünagebietes. Von daher kannte und liebte Engelhardt von Kindheit an das weißrussische Volk, seine Sprache und seine Bräuche.

Diese gefühlsmäßige Bindung, die sich bei Engelhardt bereits in jungen Jahren einstellte, war jenes Hauptmotiv, das ihn später zu seiner geduldigen und beharrlichen wissenschaftlichen Erforschung Weißrußlands und zu seinen Übersetzungen weißrussischer Werke ins Deutsche anspornte.

Wenn Engelhardt mit den Fragen der weißrussischen politischen Wiedergeburt auch bereits während des ersten Weltkrieges in Berührung kam, so begann er mit dem systematischen Studium der weißrussischen Geschichte, Geographie, Wirtschaft und Literatur doch erst in den dreißiger Jahren, nach seiner Rückkehr aus Australien.

Mit der Anhäufung von Materialien, Exzerten und Notizen entstand bei Engelhardt langsam der Gedanke und die Ambition, ein gründliches und zudem in der deutschen wissenschaftlichen Literatur fehlendes mehrbändiges Werk zu schaffen - eine Monographie über Weißrußland und das weißrussische Volk, ein Werk, das ein informatives Handbuch für jeden sein sollte, der sich näher mit den Fragen der Weißrussistik befassen wollte.

Dazu schrieb er - und berührte damit eine charakteristische und typische deutsche Erscheinung -, daß die deutsche Wissenschaft und Literatur umfangreiche Werke über irgendwelche Kannibalenstämme in fernen Ozeanen oder über bereits seit Jahrtausenden ausgestorbene Völker besitze, aber so gut wie nichts über das ihm seit geschichtlichen Zeiten nahe, ja benachbart lebende weißrussische Millionenvolk.

Diese Lücke der deutschen Wissenschaft war Engelhardt bestrebt auszufüllen, und mit der ganzen ihm eigenen deutschen Akkuratesse und Geduld machte er sich an die Sammlung des wissenschaftlichen Materials.

1940 erschien eine erste große Studie von ihm über Weißrußland in dem Buch „Der nahe Osten“. Schon in dieser Arbeit offenbarte sich die ganze Breite und Gründlichkeit, mit der Engelhardt an seine selbst gestellte wissenschaftliche Aufgabe heranging.

Der Krieg war bereits in vollem Gange. Für ruhige, systematische Studien gab es keine angemessenen Voraussetzungen mehr. Engelhardt wurde zur Wehrmacht eingezogen. Die begonnene Arbeit mußte auf später verschoben werden, obwohl bereits Materialien für mehrere Bände zusammengetragen waren. Inzwischen war die weißrussische Frage durch den Gang der politischen Ereignisse außerordentlich aktuell geworden, und Engelhardt erhielt das Angebot, seine Arbeit in dem vorliegenden „Rohzustand“ drucken zu lassen, ohne auf eingehende Umarbeitung und Vervollständigung zu warten. So erschien sein Buch „Weißenruthenien“ (Eugen Freiherr von Engelhardt, Weißenruthenien, Volk und Land. Berlin 1943. 358 Seiten.).

Dieses Buch enthält nur einen Teil des von Engelhardt gesammelten Materials in kompliativer Form, ohne eingehende Bearbeitung der einzelnen Abschnitte.

Nach dem Kriege, so hatte sich der Autor vorgenommen, wollte er die ihm am Herzen liegende Arbeit in einer anderen, vervollständigten, mehrbändigen Ausgabe herausgeben. Als zweiter Teil sollte noch während des Krieges ein Band mit Illustrationen erscheinen. Dieser Band war bereits in Druck gegeben, wurde aber unglücklicherweise durch die Kriegsereignisse zusammen mit der Druckerei, die ebenfalls zerstört wurde, vernichtet.

Das Buch „Weißenruthenien“ von Engelhardt enthält eine gewaltige Fülle von Daten aus der Geschichte, Geographie, Wirtschaft und Kultur Weißrusslands. Besonders wertvoll sind Hunderte von wörtlich zitierten Quellen, was es einem jeden ungemein erleichtert, seine Kenntnisse auf jedem gewünschten Gebiet zu vertiefen. Mit besonderer Hingabe hat Engelhardt den Abschnitt über Sitten und Gebräuche in Weißrussland geschrieben, offensichtlich standen dabei eigene Erlebnisse und Erinnerungen Pate.

Diese Arbeit, eilig in Druck gegeben, entbehrt nicht einiger Ungenauigkeiten und Fehler, besonders wo es um die Beschreibung unserer südwestlichen Grenze (im Palessje) geht. Diese Fehler hat Engelhardt sehr bedauert und er nahm sich vor, sie in der zweiten Ausgabe seiner Arbeit zu korrigieren. Dazu aber ließ ihm seine schwere Brustkrankheit leider Zeit mehr noch Kräfte.

Seit Kriegsende befand sich Engelhardt in einem Sanatorium. Die erbarmungslose Krankheit zehrte langsam aber konsequent seine Kräfte auf. Alle Kuren erwiesen sich als erfolglos. Unter solchen Bedingungen war es ihm unmöglich, an der Vollendung seiner Monographie über Weißrussland zu arbeiten, um so mehr als alle gesammelten Materialien und Notizen während des Krieges verlorengegangen waren.

Aber auch auf dem Krankenlager im Sanatorium war Engelhardt bemüht, dem Land seiner Kindheit einen letzten Tribut zu zollen. Da er neben hervorragenden wissenschaftlichen Fähigkeiten auch über ein nicht geringes literarisches Talent verfügte, machte er sich nunmehr an die Übersetzung hervorragender Werke der weißrussischen Literatur in Vers und Prosa.

Es ist kein Wunder, daß Maxim Bahdanowitsch ihm am nächsten stand - das gleiche tragische Los, der gleiche tragische Tod des einen wie des anderen, die gleichen Erlebnisse und Gefühle angesichts des unabwendbaren nahen Endes fern von der teuren Heimat erde. So entstand das Bändchen mit Übersetzungen „Weißenruthenische Heimatlyrik von Maxim Bahdanowitsch“ (im Druck). Engelhardt übersetzte ebenfalls Bahdanowitschs „Apokryphe“, deren in eine untadelige Form gekleideter Gehalt sein Herz berührte.

Er war auch damit beschäftigt, einen Band weißrussischer Erzählungen in deutscher Übersetzung zum Druck vorzubereiten. Der erbarmungslose und vorzeitige Tod ereilte ihn während der Arbeit an der Übersetzung der besten Werke unseres prophetischen Sängers Kupala.

Mit Engelhardt ging ein ausgezeichneter Gelehrter und Dichter sowie ein großer Freund der weißrussischen Sache in die Ewigkeit. Sein Buch „Weißenruthenien“ wird noch auf lange Jahre hinaus ein unersetzliches Handbuch und Quellenwerk

bleiben, in deutscher Sprache jedem Politiker und Wissenschaftler der Welt zugänglich. Mit seinem Hinscheiden haben sich die spärlichen Reihen der westeuropäischen Kenner der weißrussischen Sache empfindlich gelichtet.

Deshalb ist dieser Verlust so schmerzlich für uns, und so neigt heute vor dem frischen Grab jeder Weißrusse ehrfurchtvoll und in großer Trauer sein Haupt.
W. Maximowitsch.”

Beide Nachrufe sparen aus Engelhardts Lebenslauf aus, worüber er selbst im Vorwort zu seinem Buch „Weißenruthenien“ Auskunft gibt.

Als Sohn eines baltendeutschen Gutsbesitzers auf dem Gut Schönheyden, etwa 20 km südöstlich von Dünaburg (lettisch: Daugavpils, russisch: Dwinsk) aufgewachsen, trat er nach der Besetzung der bis zum ersten Weltkrieg zum russischen Reich gehörenden Stadt Riga durch deutsche Truppen von der Schulbank weg, wie er schreibt, als Kriegsfreiwilliger in das deutsche Heer ein. Weiter heißt es bei ihm: „Aufgrund meiner Sprach- und Landeskenntnisse wurde ich im Herbst 1918 bei einem Sonderstabe in Minsk und Orscha eingesetzt. Hier kam ich zum ersten Male mit der weißenruthenischen Frage in Berührung und lernte die Kerngebiete des weißenruthenischen Volkes und Landes kennen. Später, während der Winterkämpfe der Baltischen Landeswehr gegen die Rote Armee im Jahre 1920, hatten wir viele Wintermonate in weißenruthenischen Bauerndörfern Lettgallens gelegen. Inmitten der Bauernfamilien, bei denen wir in engen Holzhäusern einquartiert waren, hatte ich wiederum gute Gelegenheit, dieses Volk, seinen Familien- sinn, seine Liebe zur Scholle kennenzulernen.“

Über die Kämpfe der Baltischen Landeswehr gab Engelhardt 1938 in Berlin ein Buch unter dem Titel „Der Ritt nach Riga. Aus den Kämpfen der Baltischen Landeswehr gegen die Rote Armee 1918-1920“ heraus, das im ersten Teil die Erinnerungen seines Vaters Wilhelm von Engelhardt (1862-1920) enthält und im zweiten Teil einen von ihm selbst verfaßten Abriß über „Das Schicksal der Kavallerie-Abteilung Engelhardt im Rahmen der Kämpfe der Baltischen Landeswehr gegen die Rote Armee 1918-1920“.

Aus heutiger Sicht war Eugen von Engelhardt eine außerordentlich widersprüchliche Persönlichkeit. Nach der Beendigung der Kämpfe und der Etablierung der drei selbständigen baltischen Staaten Estland, Lettland und Litauen blieb Engelhardt als Landwirt auf dem durch Landenteignung seitens des lettischen Staates sehr zusammengeschmolzenen Hof in Schönheyden, den er mit Hilfe weißrussischer Landarbeiter wieder hochbrachte. Ende der zwanziger Jahre hielt er sich längere Zeit in Australien auf. Die wenig deutschfreundliche Politik der lettischen Ulmanis-Regierung trug dazu bei, daß er, national-konservativ geprägt, 1931 Mitglied der NSDAP wurde, weshalb er 1934 aus Lettland ausgewiesen wurde. Er ließ sich in Berlin nieder, wo ihm der Aufbau des „Instituts zum Studium der Judenfrage“ übertragen wurde. Hier befaßte er sich vor allem mit dem Anteil von Juden am russischen Bolschewismus. Sein Hauptinteresse aber galt dem Studium Weißenrusslands, als dessen erstes Ergebnis er den in Maximowitschs

Nekrolog erwähnten Aufsatz „Die Weißrussen und die Melvölkerecke von Augustowo-Wystiten“ verfaßte, der zusammen mit einer Studie von Franz Pauser über „Die Deutschen im ukrainischen Volksboden. Eine geschichtlich-siedlungsmäßige Übersicht“ unter dem gemeinsamen Titel „Aus dem nahen Osten. Zwei Aufsätze mit 10 Karten und 20 Abbildungen“ 1940 als Privatdruck des Instituts für Grenz- und Auslandsstudien in Berlin erschien. Während des zweiten Weltkrieges war Engelhardt im besetzten Weißrußland als Forstschützer eingesetzt, wo er sich, wie die Erinnerungen Jan Žamojcińs belegen, der Achtung und Zuneigung seitens der Bevölkerung erfreute. Wie stark seine Achtung und Zuneigung für die Weißrussen war, möge hier nur durch ein einziges Zitat aus seinem „Weißenruthenien“-Buch gezeigt werden. Dabei darf man nicht vergessen, daß das Buch 1943 erschien, als die nationalsozialistische „Untermenschen“-Doktrin in Bezug auf die slawischen Völker immer größere Ausmaße annahm. Engelhardts Buch hatte, wie er im Vorwort schreibt, „neben dem vornehmlich informatorischen Zweck noch einen weiteren und höheren. Das weißruthenische Volk ist, materiell genommen, ein armes Volk. Es besitzt aber einen Schatz, der mehr wert ist als Gold und den leider nur wenige Völker Europas und der übrigen Welt besitzen oder sich bis auf den heutigen zu bewahren verstanden haben, das ist - ein schlichtes, einfältiges, mitfühlendes Herz. Im letzten Jahrtausend ist dieses seiner Denkungsart und sozialen Struktur nach bäuerlichste Volk Europas von der Vorsehung wahrlich stiefmütterlich behandelt worden. Es gibt ein sehr hübsches weißruthenisches Sprichwort, das die ganze Hoffnung dieses leidgeprüften Volkes auf eine glücklichere Zukunft zum Ausdruck bringt. Es lautet: ‘Zaglanje Slontze i v nasche Akontze’, d.h. ‘Einst wird die Sonne auch in unser Fensterlein scheinen!’ Möge dieses Buch ein bescheidener Beitrag dazu sein, daß diesem kleinen Nachbarvolk endlich einmal, nach so vielen Jahrhunderten, eine bessere und glücklichere Zukunft beschieden sei und es seinen wohlverdienten Platz an der Sonne erringe.“

Engelhardts „Weißenruthenien“-Buch, aus dem im folgenden einige Kapitel abgedruckt werden (mit ganz gerinfügigen Kürzungen, die die damals geforderte Kenntlichmachung jüdischer Protagonisten betreffen), ist bis heute das gründlichste und umfassendste Werk in deutscher Sprache über Weißrußland und das weißrussische Volk, über seine Geschichte, seine Sprache und Literatur, seine Wiedergeburt zu Beginn des 20. Jahrhunderts sowie über die geographischen und wirtschaftlichen Gegebenheiten des Landes (letztere natürlich nur bis zum Ausbruch des zweiten Weltkrieges).

NO RBERT RANDOW

VORGESCHICHTE

Über die Bevölkerung des heutigen Siedlungsraumes der Weißruthenen in vorgeschichtlicher Zeit liegen noch keine umfassenden exakten Forschungen vor. Aus der neolithischen Epoche, die für die damaligen Bewohner dieses Gebietes auf das Jahr 1000 v.d.Zw. geschätzt wird, stammt eine ganze Reihe aufschlußreicher Funde¹. Von russischen Werken zu dieser Frage sind vor allem die Arbeiten von A. Spizyn zu nennen². In den Nachkriegsjahren sind vereinzelte archäologische Abhandlungen und Arbeiten vom „Institut für weißruthenische Kultur“ in Minsk herausgegeben worden. Der deutschen archäologischen Wissenschaft und Vorgeschichtsforschung, die diese Gebiete bisher überhaupt vernachlässigt hatte, dürfte sich hier in Zukunft ein besonders interessantes und dankbares Tätigkeitsfeld bieten.

Professor Karskij vertritt die Ansicht, daß die von Herodot (Band IV) erwähnten *Budinen*, die dieser als groß, blauäugig und hellhaarig schildert und deren Wohngebiete er an den Borysthenes - nach Professor Karskij: die Beresina - verlegt, slawischen Ursprungs und Vorfahren des einen oder anderen jener Stämme seien, die dem heutigen weißruthenischen Volke zugrunde lagen. Die gleiche Anschauung hatte bereits der bekannte slawische Vorgeschichtler P.J. Schafarik um die Mitte des vorigen Jahrhunderts in seinem Standardwerk, das 1843 auch in deutscher Sprache in Leipzig unter dem Titel „Slawische Altertümer“ erschien, zum Ausdruck gebracht und als weiteren Beweis noch darauf hingewiesen, daß gerade im weißruthenischen Siedlungsraume als Gehöft-, Dorf- oder Ortsname das Wort *Budy* (Haus, auch Rodung) besonders häufig anzutreffen sei. Auch *Mela*, *Plinius*, *Ammianus Marcellinus*, *Julius Honorius*, *Aethius* u.a. erwähnen die Budinen.

Schafarik schreibt in seinem obenerwähnten Werke über die Budinen: „Nach diesen Zeugnissen läßt sich nicht bezweifeln, daß der große und volkreiche Stamm der Budinen ehemals das ganze heutige Wolhynien und Weißrußland innegehabt hat.“ Auch *Ptolemaeus* erwähnt in seiner Geographie die Budinen und setzt ihre Wohnsitze ungefähr südlich der Waldaihöhen an³. Tacitus beschreibt den Wohnsitz seiner „Wenden“ als zwischen den Budinen und Finnen befindlich (... quiquid inter Peucinos Fennesque silvarum ac monium erigitur)⁴.

Von den drei slawischen Stämmen, aus denen in erster Linie das heutige weißruthenische Volk hervorgegangen ist - den *Krywitschi*, *Dregowitschi* und *Radimitschi* -, wird der übrigens auch zahlenmäßig bedeutendste Stamm der Kriwitschen⁵ bereits von Herodot genannt, der sie „*Crobyzi Thraces*“ nennt⁶.

¹ Vgl. Professor E. Karskij, „Belorussy“ (Die Weißrussen), Wilna 1904, Band I.

² A. Spizyn, „Archäologische Übersicht über einige Gouvernements und Gebiete Rußlands“, Schriften der Kaiserlich Russischen Archäologischen Gesellschaft (russisch).

³ Ptolomaeus, Band III. 5, 5.

⁴ Tacitus, Germania XLVI.

⁵ Vgl. Professor Dr. Fr. Kruse, „Urgeschichte des esthnischen Volksstammes“, Moskau 1846, S. 158.

⁶ Herodot IV, 49.

Der byzantinische Kaiser *Constantin Porphyrogennetos*, der 160 Jahre vor dem ersten russischen Chronisten Nestor sein „*De Administrando Imperio*“ schrieb, erwähnt neben den *Kriwitschi* bereits auch den Stamm der *Dregowitschi*, und es ist interessant, daß diese slawischen Stämme bereits damals germanischen Fürsten tributpflichtig waren. *Constantin Porphyrogennetos* berichtet hierüber⁷: „Die russischen Fürsten begaben sich am Anfang des Monats November in die Städte der Tewerzen, Dregowitschen, Kriwitschen, Serben und anderen Slawen, welche den Russen abgabepflichtig waren...“

Die Vorgeschichte der slawischen Stämme, aus denen sich das weißruthenische Volk bilden sollte, ist in ein Halbdunkel gehüllt. Immerhin ist aus der Auflistung antiker Quellen, in denen sie genannt werden, zu ersehen, daß ihr Dasein im Altertum wenigstens bekannt war. Die spätere Geschichtsschreibung konnte sich vor allem auf die russische Nestor-Chronik stützen, die von einem Mönch des Kiewer Höhlenklosters um 1100 geschrieben wurde.

Die Entwicklung der drei „weißruthenischen“ Stämme kann in der Frühzeit ihrer Geschichte im Zusammenhang mit der Entwicklung aller übrigen ostslawischen Stämme gesehen werden. In späterer Zeit treten dann geschichtliche Ereignisse ein, die die Bildung eines besonderen weißruthenischen Volkstums begünstigen, eine Entwicklung, die auch gegenwärtig noch nicht endgültig abgeschlossen ist.

Das Gebiet zwischen den Karpaten und dem sogenannten „Polessje“ (Wald- und Sumpfgebiet um Pinsk herum) wird von den meisten Erforschern der slawischen Vorgeschichte als die Wiege der slawischen Völkerstämme angesehen⁸.

Der hervorragende russische Historiker Professor W.O. Kliutschewskij schreibt in seinem mehrbändigen Standardwerk „Geschichte Rußlands“⁹, daß gemäß einem Hinweise der sogenannten „Ältesten Chronik“ (auch Nestor-Chronik genannt) Slawen im Bestande des Dakerreiches an der Donau im 11. Jahrhundert n.d.Zw. nachweisbar sind. Es ist dort die Rede von der Zerstörung des Dakerreiches durch den römischen Kaiser Trajan und der hierauf erfolgenden Abwanderung eines Teiles der Slawen an die Weichsel und eines anderen Teiles an den Dnjepr. Die ersten nannten sich Liachen (wie die Polen noch heute von den Ukrainern genannt werden), die anderen Poljanen.

Diese Tatsache braucht jedoch keineswegs als Beweis dafür angesehen zu werden, daß die Gebiete am Unterlauf der Donau die Urheimat der Slawen seien, es ist vielmehr wahrscheinlich, daß sie nach dorthin durch Abwanderung oder

⁷ Constantin Porphyrogennetos, „*De Administrando Imperio*“, Stritter II, 982, 985.

⁸ Der bekannte tschechische Gelehrte, Professor Ljubor Niederle, „*Byti kulturna slavjan*“, Prag 1924 (russisch), nennt als Urheimat der Slawen das Gebiet um das Polessje. J. Peisker dagegen bezeichnet in seinem Werke „*Neue Grundlagen zur slawischen Altertumskunde*“, Stuttgart 1910, das eigentliche Polessje als slawische Urheimat. (...)

⁹ Professor W.O. Kliutschewskij, „*Geschichte Rußlands*“, Berlin, Obelisen-Verlag, 1925, Band I (deutsche Übersetzung).

Abdrängung verschlagen worden sind. Vom II. bis zum VI. Jahrhundert saßen Slawen in den Karpaten, bis der Ansturm der Awaren sie von neuem in Bewegung setzte. In diesen Zeitraum fällt auch die Gründung des germanischen Ostreichs (im IV. Jahrhundert n.d.Zw.) unter dem großen Gotenkönig Hermanarich¹⁰.

In Mittel- und Osteuropa gab es im V. und VI. Jahrhundert viele Gebiete, welche von germanischen Stämmen unter dem Druck der Hunnen verlassen worden waren, in die nun die Slawen nachrückten und im Verlauf des VII. Jahrhunderts die ersten slawischen Staaten, den tschechischen, chorwatischen und bulgarischen, begründeten. In diesem Jahrhundert begann sich die Differenzierung der slawischen Stämme in Westslawen, Südslawen und Ostslawen herauszubilden.

Im Verlauf der nächsten zwei Jahrhunderte, zur Zeit der Herrschaft der Awaren zu beiden Seiten der Karpaten, rückten die an den nordöstlichen Abhängen der Karpaten lebenden Slawenstämme allmählich nach Osten und Nordosten in die unübersehbaren Waldgebiete vor und breiteten sich entlang den Flussläufen aus.

In den Karpaten lebten die Slawen, nach Ansicht von Professor Kliutschewskij, noch in primitiven Sippenverbänden. Sie wurden von Sippenältesten und kleinen Stammesfürsten beherrscht und berieten ihre gemeinsamen Angelegenheiten in den sogenannten „Wjetsche“ (etwa: Thing), das sind Sippenzusammenkünfte bzw. Stammesversammlungen. Offenbar war der Sippenverband bei den Ostslawen auch die herrschende Gesellschaftsform im Verlaufe der Ansiedlungsperiode.

Die „Geschichte vergangener Jahre“ (die sogenannte Nestor-Chronik) schildert jedenfalls nur diese Form mit einiger Deutlichkeit: „Es lebte ein jeder bei seiner Sippe und an seinem Ort, und es herrschte ein jeder in seiner Sippe ...“. In dem von unermeßlichen Wäldern und Sümpfen bedeckten Lande befaßten sich die hier siedelnden ostslawischen Stämme bzw. Sippen vorwiegend mit Jagd, Fischfang, Bienenzucht und Ackerbau. Sie siedelten in einsam gelegenen, zum Teil sehr großen Höfen, die sie mit Gräben und Wällen bzw. Palisaden umzogen, die als sogenannte „Gorodischtsche“ heute noch in großer Anzahl im ganzen Land, besonders im weißruthenischen Raum, zu finden sind.

Diese Art der Siedlungsweise wie auch die Art der Land- und Waldnutzung mußte mit zunehmender Vermehrung der Zahl der Sippenangehörigen unfehlbar die bis dahin festgefügten Sippenverbände lockern. Das Übergangsstadium vom alten Sippenverband zur neueren, einfachen Familie bildete der alte russische *Hof*, die Großfamilie, der außer dem Hausherrn, seiner Frau und den Kindern noch die nicht abgesprengten Anverwandten, Brüder und Neffen angehörten, eine Lebensform, die der alten römischen Familie entsprach.

Bei den Weißruthenen haben sich, wie wir bei den späteren Ausführungen über Sitte und Brauchtum sehen werden, diese alten slawischen Formen und

¹⁰ Die Geschichte der Goten schrieb Jordanis: „De origine actibusque Getarum“.

Bräuche der Großfamilie wohl noch am längsten und deutlichsten, zum Teil bis in die Gegenwart hinein, erhalten.

An Stelle der sippenmäßigen Blutsverwandtschaft scheint mit der Zeit die Nachbarschaft, verstärkt durch immer stärker werdende verwandtschaftliche Bindungen, getreten zu sein. Aus dem zum Teil aus wirtschaftlichen, zum Teil aus territorialen oder politischen bzw. wehrpolitischen Gründen heraus entstandenen Zusammenschluß einer größeren Anzahl solcher Großfamilien scheinen dann die Stämme hervorgegangen zu sein, die in den Berichten von Constantin Porphyrogennetos und anderthalb Jahrhunderte später in den ältesten russischen Chroniken bereits genau aufgezählt werden.

Bestimmtere Nachrichten über ihre Wohnsitze gibt die Chronik von *Nestor*¹¹. Er schreibt: „Eigene Reiche hatten die Poljanen, die Derewlanen, die Dregowitschen, ingleichen die Slowjanen in Nowgorod und in Polota, wo die Polotschanen sind; sodann weiterhin die Kriwitschen, welche an den Quellen der Wolga, Düna und des Dnjepr wohnen, ihre Stadt ist Smolensk, dort wohnen die Kriwitschen; von ihnen weiterhin die Sewerjanen ...“

Über die Kriwitschen und die ebenfalls zum gleichen Stamm gehörenden Polotschanen mit ihrer Stadt Polozk - dem Sitz des von skandinavischen Wikingern begründeten Polozker Fürstentums, dem ersten Staatswesen, das auf dem Boden eines der Mutterstämme der späteren Weißruthenen begründet worden war - wird noch ausführlicher berichtet werden. Eine der wichtigsten Voraussetzungen für die Begründung dieses ersten, wenn man so sagen darf, „weißruthenischen“ Staatswesens war das Vorhandensein von größeren stadtartigen Siedlungen, die aus den naturgemäß meist an Flußdämmen oder Seen gelegenen kleineren Warenaustauschplätzen der Ostslawen hervorgegangen waren. Diese Sammelpunkte wurden „Pogosty“ genannt, in Ableitung vom Wort „Gostjba“, d.h. den „gastlichen“ Zusammenkünften zwecks Warenaustausch. Nach Annahme des Christentums richtete man in diesen örtlichen Dorfmärkten bzw. Zusammenkunftsorten die ersten Kirchen ein, und bis heute noch hat sich diese Bezeichnung für Gemeinde (und zwar im politischen Sinne) bei den Litauern (und Letten) erhalten, die es wohl von den Slawen entlehnt haben.

Die Wälder mit ihrem Reichtum an Pelztieren und die Waldbienenzucht lieferten den Slawen Material im Überfluß für den Außenhandel, und beginnend wohl mit dem VIII. Jahrhundert werden Felle, Honig und Wachs bereits zu gangbaren Artikeln ihres durch das Stromsystem des Dnjepr begünstigten Ausfuhrhandels. Dieser Osthandel der Slawen begünstigte die Gründung der ältesten russischen Handelsstädte wie Kiew, Nowgorod, Smolensk, Polozk u.a., diese wiederum die Begründung der ersten staatlichen Gebilde umfassenderer Art. Der Anstoß hierzu kam jedoch aus dem Westen bzw. Nordwesten: das Stromsystem des Dnjepr verband diese Waldgebiete nämlich nicht nur mit dem Südosten son-

dern auch - über die Lowatj und Düna auch mit dem „Eystra Salt“ - mit der Ostsee der skandinavischen Germanenstämme.

Die „Geschichte vergangener Jahre“ (Nestor-Chronik) beschreibt ausführlich diese für die Ostslawen schicksalhafte Wasserstraße „von den Wariagen zu den Griechen“: „Es führte der Weg von den Wariagen zu den Griechen und von den Griechen zurück den Dnjepr entlang, von des Dnjepr Oberlauf führte ein ‘Wolok’ (Schleifstrecke) bis zum Flusse Lowatj, durch diesen erreicht man den großen Ilmer See, aus diesem See fließt der Wolchow und mündet in den großen Newo-See (Ladoga-See), und die Mündung dieses Sees führt ins Wariager Meer...“

Diese alte slawische Chronik versteht unter „Wariagen“ verschiedene nord-germanische Völkerschaften. Die Byzantiner des XI. Jahrhunderts kannten unter dem Namen „Waranggoi“ jene Normannen, die als besoldete Leibgarde im Dienste des Kaisers von Byzanz standen.

Zu gleicher Zeit etwa, als die abenteuer-, beute- und handelsuchenden normannischen Wikinger-Waräger die Küsten der Ost- und Nordsee unsicher machten und nach ihnen die Ostsee von den slawischen Stämmen als Waräger-Meer bezeichnet wird, tauchen diese kühnen germanischen Seefahrer auch im Schwarzen Meer auf, überfallen Konstantinopel und beherrschten das Schwarze Meer so vollkommen, daß es - ebenfalls nach einer ihnen seitens der Slawen und Araber beigelegten Stammes- bzw. Standesbezeichnung „Russj“ - das „russische Meer“ genannt wird und nach arabischen Zeugnissen niemand außer den „Russj“ zu Beginn des X. Jahrhunderts dieses Meer befuhrt.

Der größte Teil der sich mit dieser Frage befassenden Gelehrten ist sich heute einig, daß die Bezeichnung „Russj“ die slawisierte Form für „Ruotsie“, die skandinavische Bezeichnung für Ruderer ist, andere neigen der Ansicht zu, daß sie vom Namen eines Küstenstriches in Schweden und dessen Bewohnern „Hros“ herrühre. Die Finnen nennen heute noch Schweden „Ruotsi-maa“ = das Russenland, während sie Rußland „Wenne-maa“ = das Wendenland nennen. Jedenfalls werden die „Russj“ von allen arabischen und byzantinischen Schriftstellern des X. Jahrhunderts als ein besonderer Stamm, der über die Slawen herrschte, wohl unterschieden, und aus ihrer Beschreibung ist einwandfrei zu erkennen, daß es sich um Germanen handelt.

Im X. Jahrhundert wurde, nach Constantinus Porphyrogennetos und arabischen Schriftstellern, der vornehmste Stand in den ostslawischen Fürstentümern, hauptsächlich die fürstliche „Drushina“, die ja in überwiegender Mehrheit aus Warägern bestand, „Russj“ genannt.

In geographischer Bedeutung ist das Wort „Russj“ oder „Russkaja Zemlja“ (russisches Land) nach Professor Kliutschewskij, an den ich mich in dieser Darstellung der slawischen Vorgeschichte im wesentlichen, zum Teil wörtlich, gehalten habe, zum ersten Male in Igor-Ingvars Vertrag von 945 nachweisbar. Mit fortschreitender Verschmelzung der germanischen Oberschicht mit der slawischen Oberschicht im Verlauf der nächsten Jahrhunderte wird dieses Wort bereits als politischer Staatsbegriff und als Bezeichnung für die Gesamtbevölkerung dieses

Staates benutzt. Die heutigen Großrussen - ebenso wie die Weißruthenen und Kleinrussen (Ukrainer) - verdanken somit, ob sie es wahr haben wollen oder nicht, sowohl ihren Volksnamen als auch die Namen ihrer Staaten und Länder (im geographischen Sinne) den Germanen.

[...]

Die Geschichte des weißruthenischen Volkes vom Beginn seines historischen Daseins im IX. Jahrhundert bis zur Gegenwart kann in fünf historische Hauptperioden eingeteilt werden, und zwar in: die *Polozker Periode* (IX. bis XIII. Jahrhundert), die *Litauisch-weißruthenische Periode* (XIII. bis XVI. Jahrhundert), die *Polnische Periode* (XVI. bis XVIII. Jahrhundert), die *Russische Periode* (XVIII. Jahrhundert bis zum Zusammenbruch Rußlands im Jahre 1917), die *Nachkriegsperiode* (vom Zusammenbruch Rußlands an).

ENTSTEHUNG UND ENTWICKLUNG DER WEIßRUTHENISCHEN NATIONALEN BEWEGUNG BIS ZUM ERSTEN WELTKRIEG

Nicht unbeeinflußt durch die polnischen Romantiker wie *Czeczot*, *Rypinski* und andere, über deren Werk im Abschnitt über die weißruthenische Volksdichtung und Literatur berichtet wird, bildete sich an der Wilnaer Universität in den vierziger Jahren des vorigen Jahrhunderts ein Kreis von Studenten, die von der Wiederherstellung des litauisch-weißruthenischen Großfürstentums träumten. Eine größere Bedeutung kommt diesem Kreise nicht zu. In den Jahren vor dem polnischen Aufstand von 1863 beginnen die Polen wie auch etwas später die Russen, sich der weißruthenischen Sprache als eines Mittels zu politischer Propaganda und Einwirkung auf das weißruthenische Volk zu bedienen. Es erscheinen verschiedene kleinere Broschüren in weißruthenischer Sprache. Der bekannte polnische Poet *Syrokoma*, seiner Abstammung nach Weißruthene, gibt 1862 ein Gedicht revolutionären Inhalts heraus. Die Weißruthenen werden darin aufgefordert, mit den Polen gegen die Russen zu kämpfen. Die Russen bleiben die Antwort nicht schuldig. 1862 und 1863 erscheint ein Büchlein: „Erzählungen in weißrussischer Mundart“ mit einigen volkstümlich gehaltenen Aufsätzen in weißruthenischer Sprache, in denen den Weißruthenen nahegelegt wird, sich doch nicht aus Liebedienerei den polnischen Herren gegenüber als Polen zu bezeichnen, sondern sich offen als Russen zu bekennen.

An der polnischen Aufstandsbewegung der sechziger Jahre gegen die Herrschaft Moskaus nahm auch eine der interessantesten und markantesten Persönlichkeiten unter den Freiheitskämpfern des weißruthenischen Volkes aktiven Anteil: *Kastusj Kalinouski*. Als Sohn eines Webers im Gouvernement Grodno im Jahre 1838 geboren, beendete er die juristische Fakultät der Universität zu St. Petersburg. In seine Heimat zurückgekehrt, begann er für die Aufhebung der Privilegien des Adels und für die Anerkennung der nationalen und kulturellen Rechte der Weißruthenen zu kämpfen. Während die polnische Aufstandsbewegung gegen Rußland, besonders in den weißruthenischen und litauischen Gebieten, mehr den Charakter einer „Herren-Revolution“ der polnischen Oberschicht trug, ver-

suchte Kalinowski dieser Aufstandsbewegung den Charakter eines gegen die polnischen Großgrundbesitzer gerichteten weißruthenischen Baueraufstandes zu geben. Es kann als feststehend gelten, daß Kalinowski während seiner Petersburger Studienjahre mit den Ideen einer föderativen Umgestaltung des russischen Reiches bekannt geworden ist, wie sie von den großen russischen Revolutionären Bakunin (1816 bis 1876) und Herzen (1812 bis 1870) sowie von der allslawisch-föderalistisch eingestellten Gesellschaft „Kyrill und Method“ (1846 in Kiew begründet, 1857 von der russischen Regierung geschlossen) vertreten wurden. Bakunin hatte sich in seinem „Aufruf an die Slawen“ an alle in Rußland lebenden Völker, darunter auch an die Weißruthenen, gewandt und ihr volles Selbstbestimmungsrecht anerkannt. Im Jahre 1863 gab Kalinowski in Wilna eine illegale revolutionäre Bauernzeitung unter dem Titel „Mushyzkaja Prauda“ = Bauern-Wahrheit“ in weißruthenischer Sprache heraus. In seinen Aufrufen wendet er sich in zu Herzen gehenden Worten an die Weißruthenen und ruft sie zum Freiheitsskampf auf. 1864 wurde er von den Russen gefangen, zum Tode verurteilt und am 10. März desselben Jahres in Wilna im Alter von 26 Jahren gehängt.

In einem seiner letzten Aufrufe wendet er sich in ergreifenden Worten an sein Volk: „Weißruthenen, meine lieben Brüder! Im Schatten des moskowitischen Galgens muß ich an Euch schreiben, vielleicht zum letzten Male. Bitter ist es, die Heimaterde und Dich, mein teures Volk, zu verlassen! Die Brust wird stöhnen, das Herz sich zusammenkrampfen, aber es ist nicht schade, für Dein Recht zu sterben! Kämpfe, mein Volk, für Dein menschliches und völkisches Recht, für Deinen Glauben, für Deine Heimaterde. Denn noch vom Galgen aus rufe ich Dir zu, mein Volk, daß Du erst dann glücklich leben wirst, wenn der Moskowiter nicht mehr über Dir sein wird.“

Mit dem Zusammenbruch der polnischen Aufstandsbewegung hört im wesentlichen auch der Einfluß der Polen auf die weißruthenische Freiheitsbewegung auf, die ja zum Teil künstlich von den Polen für den Kampf gegen Rußland gefördert worden war. Die weißruthenische nationale Bewegung, damals erst in den kleinsten Anfängen begriffen und zahlenmäßig auf ganz geringe Kreise der Intelligenz beschränkt, kommt in den nächsten Jahrzehnten fast gänzlich zum Erlöschen. Die geschichtliche Tragik des weißruthenischen Bauernvolkes bestand eben darin, daß es führerlos geworden war.

In den achtziger Jahren ging die Erweckung des weißruthenischen nationalen Gedankens nicht von Westen, sondern von Osten aus. Russische Gelehrte, zum Teil weißruthenischer Abstammung, begannen sich für weißruthenische Geschichte, Sprache und Ethnographie zu interessieren. Es sind hier in erster Linie Sapunow, Stukalitsch, Nikiforowskij, Schein, Nossowitsch, Downar-Sapolskij und Karskij zu nennen. Angeregt durch die Veröffentlichungen dieser Gelehrten, begannen sich an den einzelnen russischen Universitäten weißruthenische studentische Landsmannschaften zu bilden und für die weißruthenische Sprache, Literatur und allmählich auch im politischen Sinne für die weißruthenische nationale Frage zu interessieren. Innerhalb dieser Bewegung machen sich gleich verschie-

dene Richtungen bemerkbar, und es beginnt die für die gesamte weitere Entwicklung der nationalen weißruthenischen Freiheitsbewegung so tragische Aufspaltung in eine *marxistische* revolutionäre Bewegung und eine *national*-revolutionäre Bewegung. In den für die Staatswerdung Weißrutheniens entscheidenden Jahren 1917 bis 1920 sollte sich diese Spaltung in verhängnisvoller Weise auswirken.

[...]

Durch die marxistischen Organisationen wurden zahlenmäßig ganz unbedeutende, zum Großteil jüdische Fabrikarbeiterkreise der weißruthenischen Industriestädte erfaßt. Wenngleich vereinzelte weißruthenische Revolutionäre auch der revolutionären Führung angehörten, blieb doch das zu 90 v.H. aus Bauern bestehende weißruthenische Volk dieser Bewegung fern.

Nach der Spaltung der Rußländischen Sozialdemokratischen Arbeiterpartei im Jahre 1903 in „Bolschewiki“ (= Maximalisten, so benannt, weil der größere Teil *Lenin* und seinem Programm folgte) und „Menschewiki“ wurde 1904 ein „Nordwestliches Komitee der Rußländischen Sozialdemokratischen Arbeiterpartei“ in den größeren Städten Weißrutheniens begründet.

Während der Revolution von 1905/06 haben diese marxistischen Organisationen in Weißruthenien außer der Veranstaltung von einigen größeren Arbeiterdemonstrationen im Januar 1905 keine nennenswerten Erfolge erzielen können. Sie lösten sich, nicht zuletzt dank dem energischen Zugriff der russischen Polizei, später vollständig auf. Von 1909 bis zum Jahre 1915 ist von der Existenz irgendwelcher marxistischen Gruppen auf weißruthenischem Gebiet nichts zu hören. Erst 1915 wurde die „Arbeit“ von Karl Lander in Minsk wieder aufgenommen und die Grundlage zu kommunistischen Organisationen gelegt. Dies zur Entwicklung der marxistischen pseudonationalen Organisationen bis zum Weltkrieg. Wenden wir uns nunmehr wieder der nationalen Bewegung zu.

Beginnend mit den achtziger Jahren fängt das Erwachen eines nationalen Bewußtseins in den Kreisen der zahlenmäßig sehr geringen weißruthenischen Intelligenz an, sichtbare Fortschritte zu machen.

Ein junger, der verarmten Schljachta¹² des Gouvernements Minsk entstammender Weißruthene Ignat Hrynjawitzki ist hier vor allen zu nennen. Er gehörte der weißruthenischen Fraktion der russischen revolutionären Organisation „*Narodnaja Wolja*“ (=Volksfreiheit, Volks-Wille) an. Am 1. März 1881 warf er die tödliche Bombe auf den Zaren Alexander II., wurde selbst von ihr schwer verwundet und starb in der auf das Attentat folgenden Nacht.

Von dieser Gruppe revolutionärer Weißruthenen wird 1884, vermutlich in Minsk, illegal eine Zeitschrift unter dem Titel „Homan“ (= „Der Ruf“) hektogra-

phisch herausgegeben, die, obgleich in russischer Sprache gedruckt, bereits ausgesprochen autonomistische weißruthenische Tendenzen zu vertreten beginnt¹³.

Einen großen Auftrieb bekam das nationale Selbstbewußtsein der Weißruthenen durch die Veröffentlichungen des polnischen Schljachitzen weißruthenischer Abstammung F. Bahuschewitsch, dessen Werk und Persönlichkeit im Abschnitt über die weißruthenische Volksdichtung und Literatur gewürdigt wird.

In einem seiner besten Gedichte „Kalychanka“ beweint er die Tragik des weißruthenischen Volkes, die darin liege, daß seine Intelligenz es verlassen habe und in fremdem Volkstum aufgegangen sei.

Im Jahre 1902 wurde in Petersburg ein „Kreis für weißruthenische Bildung und Kultur“ gegründet, der sich die Verbreitung und den (damals in Rußland verbotenen) Druck von Schriften in weißruthenischer Sprachen, insbesondere der Werke von F. Bahuschewitsch, zum Ziele setzte.

Im Jahre 1902 wurde von einer sozialistisch eingestellten Gruppe weißruthenischer Jugend in Minsk die „Belarusskaja rewoljuzyjnaja Partyja“ (Weißruthenische revolutionäre Partei) gegründet, die eine ausgesprochen autonomistische und radikale Richtung vertrat im Gegensatz zum Großteil der weißruthenischen national eingestellten Intelligenz, deren Forderungen gemäßigt waren.

Die Begründer dieser Partei, die im selben Jahre noch in „Belarusskaja Rewoljuzyjnaja Hramada“ (Weißruthenischer Revolutionärer Verband) umgenannt wurde, waren die Studenten Anton und Iwan Lutzkewitsch, K. Kastrawicki, F. Stankewitsch u.a. In Wilna, Minsk und Petersburg wurden kleine Unterabteilungen begründet und Werke von Bahuschewitsch, Flugblätter usw. verbreitet.

Ihre Begründer standen der PPS. (Polnische Sozialistische Partei) nahe. Auf dem ersten Kongreß ihrer Partei in Minsk im Jahre 1903 wurde ein Programm angenommen, das dem der PPS. nachgebildet war, und beschlossen, für Weißruthenien eine Gebietsautonomie mit einem „Sejm“ in Wilna anzustreben. Den auf weißruthenischem Territorium lebenden Minderheiten sollte volle nationale Kulturautonomie gewährt werden. Es wurde ferner beschlossen, das Projekt einer Agrarreform auszuarbeiten, das die entschädigungslose Enteignung und Aufteilung des privaten Großgrundbesitzes vorsah. Endlich wurde auf diesem Kongreß noch beschlossen, sich in „Belarusskaja Sozialistytschnaja Hramada“ (Weißruthenischer Sozialistischer Verband) umzubenennen.

Die radikalen Agrarreformpläne sind keineswegs durch eine ausgesprochen im bolschewistischen Fahrwasser segelnde politische bzw. weltanschauliche Einstellung dieser Gruppe zu erklären; sie müssen vielmehr aus den historisch erwachsenen agrarischen Verhältnissen in Weißruthenien verstanden werden. Seiner Mentalität nach ist das weißruthenische Bauernvolk keineswegs kommunistisch, es ist vielmehr, im Gegensatz zum Großrussen, ausgesprochen individuali-

¹³ Vgl A. Luckewicz, „Narodowolcy-Białorusini i ich Organ ‘Homan’ in Pamiętnik VI. Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich“. Wilno 17-20 Września 1935, Referaty. Lwów, 1935.

stisch eingestellt und seit undenklichen Zeiten an privates bäuerliches Eigentumsrecht und nicht an kollektivistische Besitzformen gewohnt. Der große Landhunger dieses bäuerlichen Volkes, der durch die agrarische Übervölkering des ohnehin an landwirtschaftlicher Nutzfläche armen Landes bedingt ist, war der eine Grund zur Aufstellung dieses radikalen Agrarprojektes; der zweite Grund war die Tatsache, daß sich der weitaus überwiegende Teil des Großgrundbesitzes in den Händen von Polen bzw. vollkommen polonisierten weißruthenischen Adelsgeschlechtern befand. Die nationale und soziale Kluft zwischen dem polnischen Magnaten und dem weißruthenischen Kleinbauer war eben zu gewaltig.

Die auf Autonomie bzw. Umbau des russländischen Reiches auf föderativer Grundlage hinzielenden Bestrebungen dieser weißruthenischen Kreise waren auch in nationaler Hinsicht gleichermaßen radikal, während die breite bäuerliche Masse allen diesen Bestrebungen damals noch vollkommen fern stand.

Die politische Aktivität der weißruthenischen Autonomisten ist in den Jahren des japanischen Krieges und der ersten Revolution im Zarenreiche gekennzeichnet durch das Suchen nach Bundesgenossen. Die Polen kamen in Anbetracht der Entnationalisierungsgefahr für die Weißruthenen nicht in Frage; es verblieben nur die Litauer, mit denen die Weißruthenen durch Jahrhunderte völkisch und politisch zusammengelebt hatten, sowie die Ukrainer. Auf verschiedenen Konferenzen der weißruthenischen nationalen und revolutionären Organisationen wird in den Jahren 1904 bis 1906 die Idee der Wiederaufrichtung des historischen Großfürstentums Litauen als einer litauisch-weißruthenischen Föderation wieder aufgenommen. Später, nach dem Zusammenbruch der Revolution, wird diese Idee zu einem „Dreibündnis“ zwischen Weißruthenen, Ukrainern und Litauern erweitert und in der Zeitschrift „Nascha Niwa“ („Unser Acker“) propagiert. Besonderes Augenmerk wurde hierbei der kulturellen Annäherung der beiden Bruderrstämme - der Weißruthenen und Ukrainer - gewidmet.

Der Chefredakteur der „Nascha Niwa“, Jan Lutzkevitsch, hält eine Reihe von Vorträgen vor ukrainischen Gesellschaften in Lemberg, und es gelingt ihm, das Haupt der ukrainischen Uniaten, Metropolit Szeptycki, für die weißruthenische Frage und Sache zu interessieren. Die Idee der eventuellen Wiedererrichtung einer unierten Kirche in Weißruthenien als Bindeglied zum ukrainischen Uniatentum und Gegengewicht zur katholischen und griechisch-orthodoxen Kirche wird erwogen. Der Metropolit Graf Szeptycki fährt aus Österreich in dieser illegalen Angelegenheit mit falschem Paß nach Russland, ins weißruthenische Gebiet. Die Zarenregierung erhält jedoch Kenntnis von der Sache, und der Metropolit muß fluchtartig Russland verlassen, wo bereits der Haftbefehl gegen ihn erlassen worden war¹⁴.

Im Januar des Jahres 1906 fand der zweite Parteikongreß der Weißenruthenischen Sozialistischen Hramada in Minsk statt, auf dem ein radikales Agrarreformprojekt (entschädigungslose Enteignung allen privaten Land- und Waldbesitzes usw.) angenommen wurde. In staatlicher Hinsicht wurde beschlossen, für eine Umwandlung des russischen Reiches in eine föderative demokratische Republik zu kämpfen, wobei eine weißenruthenische Landesautonomie mit eigenem Sejm in Wilna vorgesehen wurde. Der Kongreß wählte ein Zentralkomitee mit den Brüdern *A. und I. Luckewitsch, W. Iwanouski und A. Burbis* an der Spitze.

Die „Weißenruthenische Sozialistische Hramada“ entsandte ihre Vertreter in den Revolutionsjahren 1904 und 1905 auch zu den Kongressen einiger revolutionärer und nationaler Minderheitsparteien Rußlands in Paris und Genf, an denen außerdem teilnahmen: die finnländische Partei der aktiven Verteidigung, die Polnische Sozialistische Partei, die lettische Sozialdemokratische Partei, die armenischen, georgischen und russischen Sozialrevolutionäre u.a.m.¹⁵

1907 wurden in Wilna weitere weißenruthenische Organisationen, wie z.B. der „Weißenruthenische Lehrerverband“ und der „Verband der weißenruthenischen Lehrseminare“, ins Leben gerufen. Von größter Bedeutung jedoch für die weißenruthenische nationale Bewegung wurde die zu Beginn des Jahres 1906 in Wilna begründete weißenruthenische Wochenschrift „Nascha Dolja“ (= „Unser Los“) oder richtiger die nach baldigem Verbot dieser Zeitschrift nachfolgend begründete Wochenschrift „Nascha Niwa“ (= „Unser Acker“). Diese Zeitschrift erschien in zwei Ausgaben, eine in lateinischer Schrift für die katholischen und eine in russischer Schrift für die rechtgläubigen Weißenruthen. Sie war die „erste weißenruthenische Zeitung für das werktätige Volk in Stadt und Land“.

Chefredakteur dieser ausgezeichneten kleinen Zeitschrift, die von einem kleinen Kreis weißenruthenischer Intelligenzler redigiert wurde, war Anton Lutzkevitsch. In volkstümlicher Weise geschrieben und politisch sehr gewandt und vorsichtig gehalten, wurde sie bald zum Mittelpunkt der weißenruthenischen nationalen Wiedergeburt. Daß es ihr gelungen war, auch in das weißenruthenische Dorf und damit in das eigentliche weißenruthenische Volk einzudringen, beweist die Tatsache, daß z.B. im Jahre 1910 allein fast 700 Korrespondenzen aus über 300 Ortschaften eingingen. Sie besaß im Gouvernement Wilna 229 Korrespondenten, im Gouvernement Minsk 208, im Gouvernement Grodno 114, im Gouvernement Mohilew 65 usw. Im gleichen Jahre wurden 60 belletristische Abhandlungen von 24 verschiedenen Autoren zum Abdruck gebracht¹⁶. Im Jahre 1912 wurde nach einer Umfrage bei den Lesern, die eine Mehrheit für die kyrillische Schreibweise ergab, aus pekuniären Gründen auf diese Schrift übergegangen.

Außer der „Nascha Niwa“ begann noch vor dem Weltkrieg in Wilna eine katholisch-klerikale weißenruthenische Zeitschrift unter dem Titel „Bjelarus“ ("We-

¹⁵ Vgl. Sammelwerk „Belarus“ (Weißenruthenien), herausgegeben von Staševski, Minsk, 1924, S. 181.

¹⁶ Vgl. W. Stankevič, „Die Schicksale der Völker Rußlands“, Berlin 1921, Verlag Ladyžnikov, S. 35 (russisch).

ißruthenien") zu erscheinen, desgleichen die studentische Zeitschrift „Ranica“ ("Der Morgen"). In Minsk erschien von 1913 an eine landwirtschaftliche Viertel-jahresschrift „Sacha“ ("Der Hakenpflug") und eine weißruthenische Zeitschrift für die Jugend „Lutschynka“ ("Der Kienspan"). Es gelang dem weißruthenischen Verlagswesen und Buchhandel bis 1911 an die 200 000 weißruthenische Bücher und Broschüren abzusetzen, ein Beweis für das allmähliche Erwachen des weißruthenischen Volkes.

In einer Anzahl von Privatschulen in den Gouvernements Mohilew, Minsk und Wilna wurde Weißruthenisch als Unterrichtssprache eingeführt, was bekanntlich bis zur Revolution von 1905 verboten war.

Gleichzeitig taucht in nationalen weißruthenischen Kreisen wieder die Idee der Begründung einer weißruthenischen Nationalkirche auf im Sinne der Rückkehr zur Kirchenunion (griechisch-orthodoxer Ritus bei gleichzeitiger Anerkennung der Dogmen der katholischen Kirche und des Primates von Rom). Diese Idee stieß aber sowohl bei der griechisch-orthodoxen als auch bei der katholischen Geistlichkeit, die ihrer Nationalität nach vorwiegend nicht weißruthenischer Abstammung war, auf größten Widerstand - bei beiden nicht zuletzt auch aus politischen Gründen.

Neben diesen periodischen Zeitschriften wurde eine große Anzahl verschiedenster Broschüren und Bücher wissenschaftlichen wie auch belletristischen Charakters durch den 1906 in Petersburg begründeten weißruthenischen Verlag mit dem etwas langen Namen „Zaglanje Slontze i w nasche Akontze“ ("Einst wird die Sonne auch in unser Fenster scheinen") herausgebracht und verbreitet.

Russischerseits wurde - um separatistischen weißruthenischen Tendenzen den Wind aus den Segeln zu nehmen und die Bewegung in regierungstreues Fahrwasser zu lenken - einige Jahre vor dem Weltkriege eine „Weißruthenische Gesellschaft“ ins Leben gerufen und eine russische Zeitung „Nordwestliches Leben“ als Organ dieser Gesellschaft herausgegeben.

Gleichzeitig mit diesem Aufblühen des weißruthenischen Gedankens und Schrifttums tauchten auch neue Namen und Talente aus den Tiefen des weißruthenischen Bauernvolkes, die auf die politische Willensbildung des Weißruthenentums nicht ohne Einfluß blieben. Nationale Wiedergeburt und Dichtung sind nun mal in der Geschichte der Menschheit nicht voneinander zu trennen, das eine bedingt und fördert das andere.

In erster Linie ist hier der 1882 geborene Weißruthene Janka *Lutzewitsch*, Sohn eines armen Schlachtitzens und Landpächters, zu nennen, der unter dem Pseudonym Janka *Kupala* eine Reihe hervorragender lyrischer, epischer und dramatischer Werke volkstümlichen Inhalts in den Jahren von 1908 bis 1914 veröffentlichte. Er gilt als *der* Volkspoet der Weißruthenischen Sozialistischen Sowjetrepublik; seit 1920 lebte er in Minsk. Tiefe Liebe zu seinem armen Volk und Land, Leid um ihr tragisches Schicksal, Hoffnung auf eine lichtere Zukunft und erdverbundene bäuerliche Denkart sprechen aus seinen Werken, die wesentlich zur Wiedererweckung des Nationalbewußtseins beitrugen. Sein Gedicht „A chto

tam idze” (“Wer kommt dort gegangen?”), vertont von *Rogowski*, wurde zu einer Art Nationalhymne der Weißruthenen.

Von gleicher Bedeutung für die nationale Wiedererweckung waren die Werke von *Kostusj Mickewitsch* (Pseudonym: Jakub *Kolas*), der in jüngster Vergangenheit ebenfalls in Minsk lebte.

Im Jahre 1911 wurde mit beachtenswertem Erfolg das erste weißruthenische Wandertheater begründet.

DIE VOLKSPOLITISCHE ENTWICKLUNG WÄHREND DES ERSTEN WELTKRIEGES BIS ZUM ZUSAMMENBRUCH RUSSLANDS

Der Ausbruch des Weltkrieges brachte dem weißruthenischen Volk und Land sehr bald unendliches Leid, das in seinen Folgen noch immer auf ihm lastet. Wurde es doch, beginnend von 1915, auf Jahre hinaus Kriegsgebiet und Schlachtfeld. Oft schon in seiner Geschichte war Weißruthenien Streitobjekt und Kampfgebiet seiner Nachbarvölker gewesen: der Feldzug der Polen gegen Moskau, der Feldzug des Zaren Aleksej Michailowitsch bis vor Grodno, der Nordische Krieg, die Feldzüge von Lascy, Münnich, Fürst Saltykow, Suworow, der Winterfeldzug des großen Korsen 1812, die polnischen Aufstände von 1831 und 1863, alle hatten sich teilweise oder ganz auf weißruthenischem Volksboden abgespielt.

Nach der siegreichen Winterschlacht in Masuren im Februar 1915 berührten die deutschen Truppen das erstmal weißruthenischen Volksboden. Mitte März verließen die deutschen Stellungen der Grenze entlang über Tauroggen nach Süden, über Schaki, Pilwischki, Mariampol, Krasnopol, Augustowo, von wo aus sie südlich auf den Bobr stießen und dessen Flusslauf folgten. Im April/Mai erfolgte die Eroberung des Gouvernements Kowno und Kurland. Am 3. September wurde Grodno, das letzte Glied des russischen Festungsgürtels und letzter Stützpunkt der Russen am Njemen (Memelfluß), erobert. Bereits am 13. September hatten die deutschen Truppen an mehreren Stellen die Bahnlinie Wilna—Dünaburg erreicht. Am 17. konnte die Einnahme von Widzy gemeldet werden, am 19. September wurde Wilna besetzt. Bei Dünaburg wurden die Russen bis dicht an die Stadt zurückgedrängt. Ende September kam es zur Einstellung der offensiven Operationen und zum Ausbau der Stellungen. Hinter dieser Frontlinie, die in der weißruthenischen Literatur allgemein als „die Linie der alten deutschen Okkupation“ (im Gegensatz zu der von den deutschen Truppen während des Februarvormarsches 1918 erreichten Linie) bezeichnet wird, lag „das Land Ober-Ost“.

In diesem rund 110 000 qkm großen Bereich des Oberbefehlshabers Ost, dem sogenannten Gebiet Ober-Ost, zu dem etwa 30 000 qkm mit weißruthenischer Bevölkerungsmehrheit (rund ein Zehntel des gesamten weißruthenischen Volksbodens) gehörten, wurde nun, eine viel zu wenig bekannte und gewürdigte Großstat deutscher Organisation, in kürzester Zeit eine Militärverwaltung aufgebaut, in deren Händen das Schicksal dieses Gebietes und seiner Bevölkerung und da-

mit auch eines Teiles des weißruthenischen Volkes für die nächsten Jahre auch in politischer Hinsicht lag. Es muß hier daher auch ganz kurz auf den Aufbau dieser Militärverwaltung eingegangen werden.

Zur Bewältigung der politischen, verwaltungstechnischen und wirtschaftlichen Aufgaben wurden beim Stabe des Oberbefehlshabers Ost zuerst Verwaltungsabteilungen für die einzelnen Dienstfächer errichtet, die unter der Oberleitung des Oberbefehlshabers Ost, Generalfeldmarschall von Hindenburg, des Chefs des Generalstabes, General Ludendorff, und des Oberquartiermeisters die Verwaltungsgeschäfte des Landes bearbeiteten.

Nachdem diese oberste Landesinstanz, daneben eine mittlere in den Verwaltungschefs und eine örtliche in den Kreishauptleuten mit den ihnen zugeteilten Dienststellen, geschaffen worden war, wurde mit Gesetzeskraft eine einheitliche Verwaltungsordnung am 7. Juni 1916 durch den Generalfeldmarschall von Hindenburg für seinen Befehlsbereich erlassen.

Daß die Militärverwaltung im erbitterten Daseinskampf des Deutschen Reiches in diesem eroberten Gebiet in erster Linie die Interessen des Reiches und erst in zweiter Linie die des Landes und seiner Bevölkerung zu vertreten hatte, war selbstverständlich; durch § 6 der Verwaltungsordnung wurde dieser Tatsache auch offen Rechnung getragen. Es hieß darin¹⁷:

1. Aufgabe der Verwaltung ist die Herstellung und Erhaltung geordneter politischer und wirtschaftlicher Verhältnisse im besetzten Gebiet.

2. Die Interessen des Heeres und des Deutschen Reiches gehen stets denen des besetzten Landes vor.

Dies muß denjenigen Vertretern der im ehemaligen Ober-Ost-Gebiet beheimateten Nationalitäten vor Augen gehalten werden, die damals oder auch heute noch mit dieser oder jener politischen oder wirtschaftlichen Maßnahme der deutschen Verwaltung rechnen.

Es wurden insgesamt acht Verwaltungsabteilungen (Politische Abteilung, Finanzabteilung, Landwirtschaftsabteilung, Forstabteilung, Justizabteilung, Postabteilung, Handelsabteilung, Landeskulturabteilung) geschaffen, die als Abteilungen V bis XII zum Stabe des Oberbefehlshabers Ost gehörten und im einzelnen ähnlich wie Landesministerien gegliedert waren.

Für die Nationalitäten und damit auch für die Weißruthenen war die *Politische Abteilung* (Abteilung V) die wichtigste. Sie bearbeitete und leitete die gesamte Landesverwaltung, das Verordnungswesen und die politischen Fragen, insbesondere die Nationalitätenpolitik, und vermittelte auch den politischen Zusammenhang mit den obersten Heeres- und Reichsstellen.

Verwaltungstechnisch war das Gebiet in mehrere Verwaltungsbezirke gegliedert, die ihrerseits aus Stadt- und Landkreisen bestanden. Es wurden nach kurzer

Übergangszeit mit sechs derartigen Bezirken folgende drei Verwaltungsbezirke geschaffen:

1. Militärverwaltung *Kurland*,
2. Militärverwaltung *Litauen*,
3. Militärverwaltung *Bialystok-Grodnno*.

Für die weißruthenische Frage interessiert in erster Linie die Militärverwaltung Bialystok-Grodnno, die mit ihren rund 26 000 qkm und 700 000 Einwohnern fast ausschließlich weißruthenischen Volksboden umfaßte, mit Ausnahme eines kleinen Streifens westlich Bialystok-Bjelsk. Wilna und das Gebiet östlich davon bis an die Frontlinie war, trotz vorwiegend weißruthenischer Besiedlung¹⁸ aus politischen Gründen der Militärverwaltung Litauen zugeteilt worden, ebenso ein vorwiegend polnisch besiedelter Südteil des Gouvernements Suwalki.

Wie war nun die Stellungnahme der Weißruthenen, Litauer und Polen zu den deutschen Okkupationsbehörden bzw. dem Deutschen Reiche und umgekehrt?

Es ist verständlich, daß die Abgeordneten dieser Völker in der russischen Duma zu Ausbruch des Krieges Loyalitätserklärungen abgaben. Besonders weit ging darin der litauische Duma-Abgeordnete M. *Ytschas*, der in seiner Rede am 8. August 1914 auf das deutsche Volk als den Erbfeind des litauischen hinzuweisen für nötig hielt und der Hoffnung Ausdruck gab, daß im Ergebnis des Krieges auch der deutsche Teil Litauens (damit sind die Grenzgebiete Ostpreußens gemeint) mit dem übrigen Litauen unter dem Zepter Rußlands vereint werden würden.

Alle die vielen Fremdvölker Rußlands hofften, im Falle des Sieges Rußlands und seiner Verbündeten wenigstens eine Selbstverwaltung für ihre Gebiete als Dank für ihr loyales Verhalten und ihre Blutopfer zu erhalten. In ihrer Stellungnahme zu den deutschen Okkupationsbehörden mußten daher die verantwortlichen Vertreter der Litauer, Weißruthenen und Polen besonders vorsichtig und taktisch richtig vorgehen.

Die zahlenmäßig ohnehin sehr geringe weißruthenische Intelligenz war, zusammen mit einigen hunderttausend Flüchtlingen aus dem Kriegsgebiet dieses Frontabschnittes, weit in das russische Hinterland geflüchtet und gewaltsam evakuiert worden, so daß im weißruthenischen Teil des Ober-Ost-Gebietes tatsächlich kaum ein halbes Dutzend aktiver Vertreter der weißruthenischen nationalen Bestrebungen übriggeblieben war. Diese Weißruthenen suchten ihre Politik mit denjenigen des litauischen Nachbarvolkes zu koordinieren, was in Anbetracht der Tatsache, daß die Litauer im Ober-Ost-Gebiet die überwiegende Mehrheit bildeten und in nationaler Hinsicht wesentlich aktiver und gefestigter waren, durchaus verständlich ist. Was waren nun die politischen Ziele der Litauer? War es die Wiederherstellung eines „Litauischen Großfürstentums“ in etwa den alten Gren-

¹⁸ Nach der Volkszählung 1897 gab es im Gouvernement Wilna 35,8 v.H. Weißruthenen, gegenüber nur 27,5 v.H. Litauern, 13,7 v.H. Polen und 6,6 v.H. Großrussen, außerdem 15,7 v.H. Juden; im Kreise Wilna des Gouvernements Wilna: Weißruthenen rund 94 000, Litauer 76 000, Polen 73 000, Juden 77 000, Großrussen 38 000, also in jedem Falle eine weißruthenische Mehrheit.

zen oder bloß die Errichtung eines litauischen Staatswesens bzw. eines autonomen litauischen Gebietes in den ethnographischen Grenzen unter enger Anlehnung an einen der großen Nachbarstaaten Deutschland oder Rußland? Die Litauer neigten im allgemeinen mehr der zweiten Version zu, weil sie ihnen eher realisierbar schien und außerdem nicht die Gefahr in sich barg, durch Einschluß eines zahlenmäßig viel stärkeren weißruthenischen Volkselements früher oder später auch die politische Führung in diesem neuen „Großfürstentum Litauen“ an die Weißen verlieren zu müssen. Sie befanden sich aber insofern in einer zwiespältigen Lage, als die von ihnen als Hauptstadt beanspruchte historische Hauptstadt Wilna in vorwiegend von Weißen besiedeltem Grenzgebiet lag und sie außerdem den Einschluß weißruthenischer Teile der Gouvernements Wilna und Grodno in den neuen litauischen Staat für erforderlich hielten. Sie mußten daher, wenn auch nur dem Anschein nach, auf die Pläne der Weißen bezüglich der Wiederaufrichtung des Großfürstentums in den alten historischen Grenzen eingehen, um sie geneigt zu machen, die Abtretung einiger Teile des weißruthenischen Volksbodens an den litauischen Staat in Kauf zu nehmen. Auch einem Teil der weißruthenischen Politiker mag es mit den Plänen der Errichtung des alten Großfürstentums Litauen nicht ernst gewesen sein, obgleich darin für das weißruthenische Volk, das sich in diesem Zweivölkerstaat zahlenmäßig in etwa dreifacher Überlegenheit befunden hätte, keine annähernd so großen Gefahrenmomente lagen wie für die Litauer. Diese weißruthenischen Politiker wollten nur eine Konföderation mit den Litauern, um die zur Zeit politisch günstigere Stellung der Litauer im Rahmen der deutschen Ostpolitik als Sprungbrett für die zukünftige Errichtung eines unabhängigen weißruthenischen Staatswesens auszunutzen.

So erklärt es sich, daß — moralisch gestärkt durch die Erklärung des deutschen Reichskanzlers von Bethmann-Hollweg, daß „die von Rußland befreiten Länder nicht mehr unter das Joch Moskaus zurückkehren werden“ — von weißruthenischer Seite die Initiative ausging, zusammen mit demokratischen litauischen, polnischen und auch jüdischen Kreisen das Banner der völligen staatlichen Unabhängigkeit des Weißen-Litauischen Landes, der Wiederherstellung des historischen Litauens zu erheben.

Ende des Jahres 1915 gelang es den Weißen, in Wilna eine „Konföderation des Großfürstentums Litauen“ unter Beteiligung litauischer, polnischer und jüdischer Kreise zu begründen; am 19. Dezember wurde von dieser „Konföderation“ ein „Universal“ in den vier Landessprachen erlassen, in welchem die ganze Bevölkerung aufgefordert wird, sich am Werk der Begründung einer Konföderation der weißruthenischen und litauischen Ländern zu beteiligen.

Im Februar 1916 folgte ein ebenfalls viersprachiger Aufruf, der die Ziele der Konföderation wie folgt präzisierte:

”1. Die litauisch-weißen Ländereien sollen bei dem neuen Aufbau eine unabhängige staatliche Einheit bilden mit einem Sejm in Wilna, der auf Grund des allgemeinen, gleichen, direkten und geheimen Wahlrechts gebildet werden

soll, wobei allen Nationen, die in diesen obengenannten Ländern leben, ihre Rechte in vollem Umfange gewährleistet bleiben.

2. In die Grenzen der obengenannten Länder sollen zumindest alle die Länder, die jetzt von den deutschen Truppen eingenommen sind, das heißt die Gouvernements Kowno und Wilna, die weißruthenischen und litauischen Teile der Gouvernements Grodno und Suwalki, die litauischen Teile des Gouvernements Kurland sowie Teile des Gouvernements Minsk, die mit dem Wilnaschen Zentrum verbunden sind, eingeschlossen werden, und alle diese Länder sollen ein unteilbares Ganzes bilden.

3. Die Formen der inneren Struktur und die grundlegende Konstitution der zukünftigen freien litauisch-weißruthenischen staatlichen Einheit sollen nicht von oben aufgekroyiert werden, sondern durch einen konstituierenden Sejm in Wilna, der im Wege der allgemeinen gleichen, direkten und geheimen Wahl gebildet wird, festgelegt und bestätigt werden."

Wir sehen, daß im Passus „mindestens“ des Punktes 2 bereits der Einschluß der übrigen weißruthenischen Länder vorgesehen und die Möglichkeit hierzu offengelassen worden ist.

Eine größere Bedeutung kam dieser Konföderation damals nicht zu, Begründung und Programm derselben sind aber sehr bezeichnend für die politischen Ziele und die Taktik der Weißenruthenen.

In Wilna und umliegendem Gebiet waren inzwischen mit Duldung der deutschen Okkupationsbehörden noch Ende des Jahres 1915 weißruthenische Schulen eröffnet worden, und durch einen Erlass von Hindenburg vom 1. Januar 1916 wurde die weißruthenische Sprache zugelassen und als gleichberechtigt mit den anderen Landessprachen anerkannt.

Im Februar 1916 wurde in Wilna eine weißruthenische Zeitung unter dem Titel „Homan“ von den Brüdern Anton und Jan Lutzkevitsch und Waclaw Lastowski begründet, die als „Ausgabe A“ in lateinischen und als „Ausgabe B“ mit kyrillischen Buchstaben dreimal in der Woche erschien. Außerdem wurden ein „Weißenruthenischer Klub“ und ein „Weißenruthenisches Komitee für Hilfeleistung an die durch den Krieg Geschädigten“ sowie eine ganze Reihe weiterer weißruthenischer nationaler Organisationen wie zum Beispiel der „Zentralverband der weißruthenischen nationalen Organisationen“, der „Weißenruthenische Lehrerverein“, eine „Wissenschaftliche Vereinigung“ u.a. begründet. Von diesen Organisationen kam dem obengenannten „Weißenruthenischen Komitee“ insofern die größte Bedeutung zu, als deren Vertreter seitens der Okkupationsbehörden sozusagen als die berufenen Vertreter der nationalen weißruthenischen Belange angesehen wurden.

Seitens der deutschen Okkupationsbehörden wurden spezielle weißruthenische Lehrerkurse in Wilna und Swiatsch begründet, und auch sonst wurde in allen Hinsichten den weißruthenischen kulturellen und nationalen Belangen Rechnung getragen, soweit dies mit den deutschen Interessen vereinbar war.

Sehr bezeichnend für die prinzipiell positive Stellungnahme der deutschen Okkupationsbehörden dem weißruthenischen Volkstum gegenüber ist die Ersetzung der Bezeichnung „Weißen“ durch „Weißen“ im amtlichen Sprachgebrauch sowie eine Erklärung, die zu diesem Anlaß im amtlichen Organ der Ober-Ost-Verwaltung gegeben wurde, in der es zum Schluß heißt: „Im Quellgebiet der Düna und des Njemen erwacht zu neuem völkischen Leben ein alteingesessenes Volk mit eigener Kultur und Sprache, die Weißen.“

Das führende Organ der Weißen, der „Homan“, stellte sich in einer Reihe von Artikeln offen auf den Standpunkt, daß die Wiedererrichtung des historischen Litauischen Großherzogtums notwendig sei; es folgte hierin also dem Programm der „Konföderation des Großfürstentums Litauen“. Besonders scharf war seine Stellungnahme gegen die hier zum Teil seit vielen Jahrhunderten eingesessenen Polen und deren Ansprüche auf diese Gebiete.

Die politischen Ziele und Forderungen der maßgebenden weißruthenischen Kreise in dem von den Deutschen besetzten Teil Weißeniens sind mehr oder weniger eindeutig in einer Eingabe formuliert, die im Dezember 1917 dem Chef der Militär-Verwaltung Litauen seitens weißruthenischer Organisationen übergeben wurde und an den Kanzler des Deutschen Reiches gerichtet ist. Darin wird das Verlangen des weißruthenischen Volkes begründet und zum Ausdruck gebracht, daß aus den weißruthenisch-litauischen Gebieten einschließlich der von den Deutschen unbesetzten ein unabhängiger Staat gebildet werden solle, „zusammengesetzt aus zwei autonomen völkisch-territorialen Einheiten: einer weißruthenischen und einer litauischen, in allerengster Verbindung mit Kurland“; der neue Staat würde sich selbstverständlich eng an die Vormacht an der Ostsee anlehnen.

Die Aktivität der Weißen beschränkte sich aber nicht nur auf die okkupierten Teile Weißeniens bzw. das übrige Weißenien und das Russische Reich, sondern suchte auch im Auslande Führung mit anderen mehr oder weniger unterdrückten Völkern des russischen Vielvölkerstaates zu gewinnen und mit diesen gemeinsame Aktionen durchzuführen.

Als eine solche ist das Telegramm der „Liga der Fremdvölker Rußlands“, die sich in Stockholm konstituiert hatte, zu werten, das bereits am 9. Mai 1915 an den Präsidenten der Vereinigten Staaten abgesandt wurde und an dem sich auch Weißen beteiligten. Das Telegramm hat folgenden Inhalt:

An den

Präsidenten der Vereinigten Staaten von Amerika

Mr. Woodrow Wilson

Washington

Herr Präsident!

In ringender Not wenden wir uns an Sie, Herr Präsident, als einen Vorkämpfer für Humanität und Gerechtigkeit und durch Sie an alle Menschenfreunde, um Sie

wissen zu lassen, welch schweres Schicksal unsere Volks- und Glaubensgenossen durch Rußlands Verschulden ertragen müssen. — Wir wenden uns durch Sie, Herr Präsident, auch an Rußlands Verbündete, denn wir wissen, daß auch sie in ihrer Freiheitsliebe und ihrem Rechtsgefühl unsere Leiden unerträglich finden werden. Wir Angehörige der fremdstämmigen Nationen und Religionsgemeinschaften Rußlands klagen die russische Regierung vor der gesamten zivilisierten Welt an und rufen um Hilfe, *um Schutz vor Vernichtung!*

Wir Finnländer klagen (es folgen die einzelnen Klagen der Völker, und zwar in der Reihenfolge: Finnländer, Balten, Letten, Litauer, Weißruthenen, Polen, Juden, Ukrainer, Muselmanen, Georgier, von denen hier nur die Klage der Weißruthenen und der Schlußteil des Telegramms wiedergegeben sei. D. Verf.).

Wir Weißruthenen waren, bevor wir unter die Herrschaft der Russen fielen, ein Volk, das eigene Sprache, eigene Literatur, eigene nationale Kirche und eigenes Recht besaß. Während der 120 Jahre unserer Abhängigkeit hat Rußland uns systematisch unterdrückt, um unsere vollständige Entnationalisierung zu erreichen. Unsere nationale Kirche wurde vernichtet und die Staatsreligion durch rohe Gewalt uns aufgezwungen. Wir haben nicht mehr das Recht, auf weißruthenisch zu beten oder zu lernen. Als die russischen Truppen sich aus Westrußland zurückzogen, wurden Hunderttausende von Weißruthenen hinweggeschleppt. Dörfer und Städte wurden vernichtet, die Ernten zerstört und das Land in eine Wüste verwandelt ... So frevelt Rußland an uns, seinen eigenen Untertanen. Es hat jedes nationale Leben unterdrückt, es hat unsere lebendige Kultur vergiftet. Sittenlosigkeit und Bestechlichkeit hat Rußland an die Stelle von Zucht und Ehrlichkeit gesetzt, andersgläubige Religionen verfolgt, Aufschwung und Bildungsdrang unterdrückt und die Verdummung seiner eigenen Untertanen angestrebt.

Jetzt aber, während unsere Brüder für Rußland bluten und sterben (die Finnländer sind davon befreit), jetzt hat die russische Regierung ihrer Beamenschaft völlige Freiheit gegeben, um ihre Zerstörungswut an unseren Wohnstätten auszulassen.

Wir beklagen uns nicht über die durch die Kriegsoperationen hervorgerufenen Schäden. Aber wir beklagen uns über die sinnlosen Zerstörungen, die aus reiner Lust an Raub und Mord und auf direkten Befehl verübt worden sind. Wir beklagen uns über die gemeinen Verdächtigungen eigener Untertanen, über das Einkeksen, Verschleppen, Verstoßen in Hunger, Elend und Not. Wir beklagen uns über das Hinsiechen und Sterben Tausender von Unschuldigen, von Greisen, Frauen und Kindern. Wir haben nicht vergessen, daß Millionen unserer Stammesgenossen sich noch in russischen Händen befinden, daß ihnen der Mund verschlossen ist und sie die fürchterlichsten Qualen still dulden müssen. Wir kennen auch die Gewohnheit der russischen Regierung, an wehrlosen Verwandten und Stammsgeschöpfen Rache zu nehmen, wenn sie ihren Haß an denen nicht kühlen kann, die die Wahrheit sagen.

Wir können heute nichts für die Unseren tun. Gott schütze sie!

Aber wir wissen auch, daß niemand von den Unseren mehr den Versprechun-

gen der russischen Regierung Glauben schenkt. Nie werden unsere Nachkommen das Martyrium vergessen, daß Rußland über uns gebracht hat. Rußland hat Völker, die ihm zur Pflege anvertraut waren, geknechtet und verwahrlost und seine Macht dazu mißbraucht, um seine eigenen Untertanen zu martern und unseren Wohlstand auf Generationen hinaus zu vernichten. —

So hat Rußland selbst uns von sich gestoßen!

Und es wird auch später die Verfolgung unserer Stammesgenossen fortsetzen und nicht ruhen, bis das Ziel: Ausrottung der Nationen als Fremdkörper erreicht ist.

Darum rufen wir: *Helft uns! Schützt uns vor der Vernichtung!*

Liga der Fremdvölker Rußlands.

Konni Ziliacus, Samuli Sario, Baron Friedrich von der Ropp, Sylvio Brödrich, Litauisches Comité in Berlin, Dr. J. Daulys, A. Zmuldsinawicius, S. Kairys, W. Lastouski, J. Solowiej, Michel Lempicki, Mitglied der Duma, Waclaw Sieroszewski, Dr. S. Zabłudowski, Dmytro Donzow, *Ukrainische Gruppe in der Schweiz*.

Kasy Abdul Rachid Ibrahim, Aga Ogli Achmed Bey, Aktchura Ogli Jussuf, Hussein Sade, Michel de Tsereteli.

Stockholm, 9. Mai 1915.

Tel.-Adr.: Stockholm Nationalliga.

Diese Darstellung der tatsächlichen Lage ist, dem Zweck entsprechend, im allgemeinen etwas zu kraß gehalten und geht in vielen Einzelheiten unbedingt fehl, enthält aber auch vieles Wahre¹⁹. Sie wurde noch im selben Jahre, zusammen mit einer ausführlicheren Darstellung der Leiden jeder dieser Nationen, in Buchform in einer schwedischen und amerikanischen Ausgabe unter dem Titel „Kennen Sie Rußland?“ („Do you know Russia“) von der Liga herausgegeben. Dieses Buch erschien auch in deutscher Sprache²⁰. Im Kapitel XI, S. 140 bis 145, werden unter der Überschrift: „Kennen Sie die Weißruthenen?“ kurze Angaben über die Geschichte und Leiden dieses Volkes gebracht. Von diesen Ausführungen, die im wesentlichen bereits Bekanntes bringen, interessiert hier nur der Hinweis darauf, daß die Zarin Katharina II. den weißruthenischen Gebieten im Jahre 1793 bei ihrer Einverleibung in Rußland ausdrücklich „für sich und ihre Nachkommen den weißruthenischen Gebieten die Erhaltung der alten Bräuche, Rechte und Privilegien, im besonderen die Religionsfreiheit und Unantastbarkeit der kirchlichen und staatlichen Güter“ zugesichert habe sowie die Tatsache, daß das Verbot weißruthenischer Druckerzeugnisse so streng durchgeführt worden

¹⁹ So zum Beispiel geschah die Vernichtung der Ernte vor den anrückenden deutschen Truppen seitens des russischen Militärs keineswegs aus Boshaftigkeit oder Zerstörungswut, sondern planmäßig und auf Ersuchen der Entente, um in Verfolg der von der Entente betriebenen Aushungerungspolitik Deutschlands den Deutschen keine Lebensmittelvorräte zufallen zu lassen.

²⁰ „Kennen Sie Rußland?“ Berlin, Puttkamer und Mühlbrecht, 1916.

ist, daß von 1793 bis 1905 außer zwei Katechismen kein einziges Buch in weißruthenischer Sprache erschienen sei.

Das „Weißenruthenische Nationale Komitee“ in Wilna entsandte seine Vertreter auf die erste Konferenz der Völker Rußlands in Stockholm und später auch auf die III. Konferenz in Lausanne, die auf dieser III. Konferenz der Liga der Fremdvölker Rußlands ebenfalls ein ausführliches Memorial zur Verlesung brachten, das mit folgenden Worten schließt²¹:

”Jetzt, dank der III. Konferenz der Völker (Rußlands) haben wir das erstemal seit 120 Jahren die Gelegenheit, der ganzen zivilisierten Welt über unsere vollständige Entrechtung die wir seitens Rußlands zu erdulden hatten, zu berichten. Wir erbitten Hilfe und Unterstützung bei den zivilisierten Völkern, um die Respektierung unserer nationalen und kulturellen Rechte erzwingen zu können. Endlich können wir hoffen, daß, wie auch immer der Ausgang des Krieges sein sollte, die Völker Europas uns helfen werden, Weißenruthenien seine politischen und nationalen Rechte zu sichern, die unserem Volke die Möglichkeit bieten werden, seine intellektuellen, moralischen und ökonomischen Kräfte zu entwickeln, und daß diese Rechte uns die Möglichkeit geben werden, Herren auf unserem eigenen Lande zu werden.“

Gegen Ende des Jahres 1916 hatten die im geheimen ohne Genehmigung und Wissen der deutschen Okkupationsbehörden in Wilna existierenden Weißenruthenischen und Litauischen Nationalen Komitees gemeinsame Verhandlungen zwecks Klärung der Möglichkeiten und Grundlagen eines staatlichen Zusammenlebens Weißenrutheniens und Litauens eingeleitet. Die Litauer hatten hierbei eine solche Einteilung der administrativen Einheiten vorgeschlagen, daß Wilna administrativ zum litauischen Teil gehörte, dabei aber gemeinsame Hauptstadt des Reiches bleiben sollte, wobei den Weißenruthenen dort gleiche Rechte eingeräumt werden sollten.

Zu Beginn des Jahres 1917 jedoch änderten die Litauer plötzlich radikal ihre Politik; ihnen waren anscheinend von Berlin konkrete Vorschläge gemacht worden, in die Weißenruthenien nicht mit einbezogen werden konnte, weil die deutsche Politik damals noch mit einem nationalen Zaren-Rußland rechnen mußte, das sich mit der Abtrennung Weißenrutheniens nie abgefunden hätte. Deutschland wollte sich die Möglichkeit eines Separatfriedensschlusses im Osten offenhalten.

Für die Entwicklung der weißruthenischen Bewegung sollten die völkischen Bestrebungen im östlich von der Frontlinie gelegenen Teil des weißruthenischen Volksbodens entscheidender ins Gewicht fallen als die Handlungen und Beschlüsse der nationalen Kreise in dem von den deutschen Truppen okkupierten Teile Weißenrutheniens. Sie waren und wurden wichtiger und entscheidender nicht allein deshalb, weil der noch unter russischer Herrschaft befindliche Teil Weißenrutheniens

²¹ Sammelheft der weißruthenischen Zeitung „Naša Niva“, Wilna 1920, S. 8—9. Die Zeitung ist im Jahre 1915 eingegangen.

zahlen- und flächenmäßig etwa viermal größer war als der von den Deutschen besetzte. Dorthin hatte sich auch der weitaus größere Teil der weißruthenischen nationalen Intelligenz mit den russischen Truppen zurückgezogen, deren Glieder ja zum Teil im russischen Heere dienten. Angesteckt und mitgerissen von der dem Bolschewismus zustrebenden Entwicklung in Rußland bildete sich drüben aus der Saat der international geleiteten oder beeinflußten weißruthenischen Gruppen und linken Abspaltungen der Keim zur späteren Entstehung der „Weißenrussischen Sozialistischen Sowjet-Republik“.

Dem Gebot der Stunde und der Kriegs- und Flüchtlingsnot gehorchend, wurden östlich der Frontlinie zu allererst weißruthenische Hilfskomitees für die Flüchtlinge in Minsk und Petersburg eröffnet; um diese Kristallisierungspunkte grupperte sich dann die nationale und kulturelle Arbeit. In Petersburg wurden gegen Ende des Jahres 1916 zwei weißruthenische Zeitungen „Swietasz“ (in lateinischer Schrift) und „Dsjannitza“ herausgegeben, die jedoch bald wieder, infolge der sehr scharf gehandhabten russischen Zensur, eingingen. Es durfte beispielsweise nicht einmal das Wort „Weißenrussland“ verwendet, sondern es mußte stattdessen „unsere Heimat“ geschrieben werden, eine harte, aber vom Standpunkt der russischen Regierung verständliche Maßnahme, um so mehr, als sich Rußland ja noch im Kriege befand und daher bestrebt sein mußte, das Aufkommen separatistischer Bestrebungen zu unterdrücken.

Die nationale weißruthenische Arbeit mußte sich hier auf charitative und kulturelle Tätigkeit sowie auf Abhaltung kleinerer politischer Zusammenkünfte beschränken und war fraglos in viel höherem Maße behindert als in dem von den deutscher Truppen besetzten weißruthenischen Gebiet.

Yuras Zhalezka

**THE EXPERIENCE
OF THE BELARUSIAN
TRANSLATIONS FROM
THE ANGLO-AMERICAN
LITERATURE
(AN ESSAY)**

The history of the direct translations from the Anglo-American literature into the modern Belarusian began in 1925, when our famous poet Yurka Hauruk translated from the English original the Shakespeare's comedy „The Midsummer's Dream”. This first Belarusian translation of the famous masterpiece hasn't been published until now, but it initiated the great work, which younger generations of the Belarusian translators from English continued, especially in the post-war period, and, at the same time, it was the literary début of Yurka Hauruk as a translator, complemented later by his outstanding direct translations from English, French, German, Polish and other languages. The first published direct translations from English into Belarusian also belonged to Hauruk. Those were some pieces of

poetry, written by Shakespeare, Byron and Shelly, and included, in his excellent Belarusian interpretation, into his book „The Flowers from the Foreign Meadows” („Кветкі з чужых палёў”), which had been printed in Minsk in 1928. If we don’t take into account some mediocre and hastily made translations from the Russian translations of English and American literatures, which were printed in Minsk beginning from the early 30s, (and I won’t mention these books, which don’t have any literary value, in the further part of my essay), then the Yurka Hauruk’s collection of translations from the foreign poetry, including the English one, published in 1928, had remained the only book of the Belarusian translations from English, ever printed before the Second World War. The reasons which had led to such a situation, should be a matter of a separate analysis, and I won’t mention them, too.

Let this essay be rather a short history of the Belarusian translations from English, American and Australian literatures, which will be short indeed, because I have to pass to the post-war period of our literary history already.

It would be convenient, for our analysis, to divide this period in two parts, especially if we want to study the history of major publications of the translations, and namely in book-form. These sub-periods would be:

The first one: from 1957 (when the first post-war book of translations from English had been published in Minsk) until 1983; and

The second one: from 1983 until now.

My preference for this simple division into periods is grounded on the fact that, before 1983, we had had (with only two smaller exceptions, which I will mention later) only three major translators from English here in Belarus (Yurka Hauruk, Uladzimir Dubouka and Yazep Semiazhon). Two of them had died before 1983 (I mean Hauruk and Dubouka), and also before this very date all their important translations from English had been published in Minsk in book-form. So had been the latest, printed as a book, translation from English by Yazep Semiazhon. These three personalities were the pioneers in their work, and every Belarusian intellectual knows both their names and their achievements. Our most outstanding translator had always been Yurka Hauruk (1905–1979). During the period after the Second World War until 1983, six more books of his translations from English (Shakespeare and Byron), American (Ernest Hemingway) and Australian (Katherine Susan Prichard) literatures had been published. Nobody has done more in this domain until today. His translations are not only numerous, but also perfect. Everybody knows how difficult it is to translate the Shakespeare’s plays. In Hauruk’s interpretation they sound almost as good as in the original. His translations of „Hamlet” (published as a separate book in 1964), „King Lear” (1974) and „Anthony and Cleopatra” (1982), together with the Dubouka’s translations of the Shakespeare’s Sonets (published as a book in 1964) are until today the best, if not the only, Belarusian versions of the masterpieces created by the world-famous English poet. Thanks to Hauruk’s literary talent, the Shakespeare’s Belarusian interpretations are not

worse than the translations of his dramas into other European languages, both Slavonic and non-Slavonic. They combine the truthful interpretation of the original English text and the perfect stylistics of the Belarusian version. The English poet sounds in our language just as nice as the best pearls of our own poetry, created by Bahdanovich, Kupala or Kolas, — that is, at least, my point of view on the matter.

Yurka Hauruk translated also poems, written by George Gordon Byron, Henry Longfellow, etc., but these translations, though perfect, are not so numerous. His real literary passion in poetry had been William Shakespeare.

Yurka Hauruk is also known as the translator of novels and stories. Two novels had been translated by him from English and published in Minsk in the 70s. The first one appeared in our book-shops in 1976. It was the Ernest Hemingway's famous novel „The Sun Also Rises (Fiesta)”, this brilliant and typical example of the American prose of the 20s, in a splendid Belarusian. As in the case with the Shakespeare's poetry, this Hemingway's novel in Belarusian was the first ever published in our country major translation from the English-language prose. It had been done just as unreproachably as the Hauruk's interpretations of the poetry. Only a year after the publication of this book, another novel in the Hauruk's translation appeared on the bookshelves. This time it was the Katherine Susan Prichard's autobiography, written as a marvelous novel, with the title „The Daughter of the Hurricane”, less typical but still worth reading example of the Australian literature. Again it was a good translation, though of a less artistic book. But, from my point of view the Hauruk's translations of the prose, though unreproachable, didn't reflect all sides of the outstanding talent of that man as a translator. They could have been done by someone else — if it were happening in another, more culturally developed European country. But it was up to Yurka Hauruk to be the pioneer in all genres of the literary translation, I think, because of his sense of duty of a Belarusian intellectual, in the first place.

Uladzimir Dubouka (1900–1976) was among our best senior translators from English, too. I have already mentioned, that he also translated the Shakespeare's works, and namely his Sonets, published in Belarusian in 1964 as a separate book. The Dubouka's second passion in the English poetry was George Gordon Byron. In the collection of Byron's poems in Belarusian, which had been published in Minsk in 1963, there were excellent translations of the whole text of the poem „Cain”, of the poem „The Chillon's Prisoner”, as well as some smaller translations which belonged to Uladzimir Dubouka. He was a very gifted poet himself, and published many books of his own works, that is why his activity in the domain of translation had been restricted to only these two great English names (Shakespeare and Byron).

Our third great senior translator from the English-language literature was Yazep Semiazhon. He began his career translating Robert Burns' poems, and a marvellous collection of small chef-d'oeuvres of the patriarch of the Scottish

literature in Belarusian had been printed in Minsk shortly after the war, in 1957. Semiazhon had a great talent as the translator of the poetry, though he never wrote poems himself. He spoke several European languages, so his interests, just like those of Hauruk, were not focused only on the English-language poetry. He began with Burns, and continued with the translation of quite a great number of smaller Byron's poems, published in Belarusian in the above-mentioned collection of Byron's works (Minsk, 1963), but later, unfortunately, he turned his attention to other European literatures. Some critics say, that all his translations, including those of Burns' and Byron's poems, suffer from going too far from the original text (it is the opinion of Piatro Sadousky, for example), but, taking into account the history and the difficulties of our literary life, they are still invaluable in our literature, and the Semiazhon's role can be compared to that of Hauruk or Dubouka.

Those were the three pioneers in the domain of translation in our pre-war literary history and in the first half (until 1983) of its post-war period.

Apart from their heritage only two books of translations from the Anglo-American literature had been published in Belarus before 1983. Those were the Yanka Sipakou's translation of the Walt Whitman's poetry from his famous book „Leaves of Grass” (published in Minsk in 1978 under the same title), and the splendidly made translation of the Oscar Wilde's fairy tales, done by a totally unknown before the publication of that book in 1978, young and gifted translator Irina Idelchyk.

Now let me pass to the third part of my essay, which will be about the translations published after 1983. What differs the situation after 1983 from the previous periods, is a much greater number of active and qualified translators, and a greater number of their published books. Due to increasingly higher standards applied for the translations to be published, their quality is comparable with that of the Hauruk's or Semiazhon's achievements. The second difference concerns the genres of the translated works. Previously it was predominantly the poetry. After 1983 only three books of the English poetry has been published in Belarusian in Minsk, and all of them were only slightly revised and simply reprinted versions of previously published books. Those were the Semiazhon's translation of the Burns' poems (the second edition under the new title was printed in 1983), the second edition of the Byron's lyrics in Belarusian (1989), and the volume of the already published earlier translations of the Shakespeare's dramas and poems (1989). All the rest of the books are translations of the English, American and Australian prose. Here almost all of its genres are present: fiction, crime, science-fiction, literature for children and theatre. The most numerous are modern English and American novels, perfectly chosen and representative, then follow collections of short stories. Let me describe the books according to the genres.

The English classics of the XIXth century are represented by a good translation of the Robert L. Stevenson's „Treasure Island”, made by young and gifted

Ales Astashonak (mostly known as the translator from French). The book was published in 1993. Three books of the English modern classics have also been published in Belarusian in Minsk, the fourth one has been edited in Poland. The first of them was the William Somerset Maugham's collection of short stories, translated into Belarusian by Victar Valynsky (Minsk, 1990). In 1992 appeared the book which contained two famous George Orwell's novels, namely the „Animal Farm” and the „1984”, perfectly translated into Belarusian by Siarhey Shupa, a young Belarusian polyglot with the literary talent. His translations of the Orwell's masterpieces, as well as his other translations from various European languages, are marked by the splendid stylistics. One reads them easily and gets real satisfaction from reading, because his Belarusian is not only unreproachable, but also nice. In 1993 the collection of Graham Greene's novels was published in Belarus, which included the „Stamboul Train” and the „Loser Takes All”. The novels, translated into Belarusian by Vadzim Niebyshyniets, are for us a good example of the English fiction of the XXth century.

The Irish modern literature is also known in Belarus, thanks to two marvelous translations. The first of them was published in 1993 in Białyostok in Poland. It was the unabridged James Joyce's novel „Ulysses” in Belarusian, an important contribution to our culture made by our Polish-Belarusian community. The novel has been perfectly translated directly from English by Jan Mak symiuk. The second Irish modern masterpiece, translated by Leon Barshchevsky, also a polyglot and a prominent political personality, was the Samuel Beckett's play „Not Me”, published in Belarusian in Minsk in 1995.

Also numerous are translations from the modern American fiction, published after 1983. The first book appeared in 1985. It was the volume of William Saroyan's short stories, translated into Belarusian by Irina Sliapovich. I think, it is one of our best translations from English. Sliapovich has done quite a difficult work, interpreting the brilliant Saroyan's humour in another language. The stories of the American writer haven't lost a bit of their fun, being retold in Belarusian. Three years later, in 1988, Uladzimir Shchasnny has published his translations of two Carson McCuller's stories, namely „The Ballad of the Sad Café” and the „Reflections in a Golden Eye”. The two famous stories have been published in one book. In 1991 the above-mentioned translator of Graham Greene, Vadzim Niebyshyniets has published his Belarusian version of the Ernest Hemingway's novel „For Whom the Bell Tolls” (let me recall, that we had already had by that time another Hemingway's novel in the Hauruk's translation). One of the pearls of the American literature of the XXth century, the John Steinbeck's best novel „The Grapes of Wrath” has appeared in the Simeon Dorsky's Belarusian translation in 1993. The Eric Segal's world best-seller „The Love Story” and the less famous Richard Bach's novel „Jonathan Livingston Seagull” have been published in one book in 1994 (the first novel was translated by the already mentioned Ales Astashonak, the translation of the second one belonged to Ales Mihalchuk).

A wonderful present for our readers was the translation of, perhaps, the most famous Australian novel of the last decades, I mean the Colleen McCullough's „The Thorn Birds”, which was published in English in 1977 and immediately became an international best-seller. The Simeon Dorsky's translation of the book was printed in Minsk in 1988 and had been immediately sold out. No other translation into Belarusian has been such a success.

And now briefly about other literary genres. One Agatha Christie's novel („The Dead Man's Mirror”) and several stories have appeared in Belarusian in the two books of crime-fiction (1988 and 1991), together with one of Rex Stout's novels. In 1990, the collection of foreign science-fiction stories has been published in Belarusian in Minsk, which included short stories written by Isaak Azimov, Frederic Brown, Ray Bradberry, A.E.van Vogt, Eric Frank Russell and Robert Sheckley. The quality of those translations was mediocre, corresponding to the quality of the originals themselves. During the 90s, three books of the literature for children have appeared (the John Finnemore's „The Story of Robin Hood and His Merry Men”, the Mary Stewart's „Ludo and the Star Horse”, and „The Book of Dragons’). They were translated much better, still our little readers didn't hurry to buy them, but that is already another story.

У артыкуле аналізуецца гісторыя мастацкіх перакладаў на беларускую мову з англоўных літаратур (Англія, ЗША, Аўстралія). Разглядаюцца толькі прымы пераклады з ангельскай мовы на беларускую, якія друкаваліся асобнымі кнігамі як на Беларусі, так і па-за яе межамі. Аналіз ахоплівае ўсе пераклады гэтага гатунку. Аўтар дае свой ацэнку якасці найбольш значных з іх.

Yuras Zhalezka is a Belarusian scholar and translator. Born in Minsk in 1961, he graduated from the Belarusian State Linguistic University in 1983, and finished his doctorate studies in philosophy at the Institute of Philosophy of the Belarusian Academy of Sciences in 1990. He is the author of several articles about the Latin American Liberation Theology and the Belarusian cultural history, published in Minsk. He translated poetry from English, French, German, Spanish and Swedish, and published two books of his own poetry. He has also translated several scientific books from English and French for the Belarusian Soros Foundation.

Arnold McMillin

AESOPIC LANGUAGE IN BELARUSIAN LITERATURE OF THE 1920s: THE POETRY OF DUBOU^KA AND PUŠČA

difficult and repressive times writers have to find ways of expressing their ideas without arousing suspicion and incurring punishment from the authorities. A popular recourse is Aesopic language, a device which dates back to the Russian satirist Mikhail Saltykov-Shchedrin (1826-89); its name, of course, refers to the semi-legendary fabulist Aesop, a Greek slave in the 6th century BC, who concealed political comment under the cloak of allegory, making particular use of animals to represent humans and their failings. Aesopic language is now understood to cover a wide range of literary phenomena, and this paper will not attempt a general definition or categorization, but mention the different types as they occur.

Parables and allegories are, of course, not the only way of defying or evading authority. In a quite different area, Dmitrii Shostakovich encoded a variety of messages in his works, from a message to a woman friend in his 10th

Symphony¹ to the debunking of triumphalism in the finale of the 5th Symphony by referring to his setting of a Pushkin poem which seemed to reflect his own miserable experiences in 1936.² The human spirit is, indeed, resourceful in asserting its independence.

Uladzimir Dubou?ka and Jazep Pušča were not only strongly independent-minded poets at a time when Belarus was experiencing increasing political domination and repression, but, as is well known, Dubou?ka himself figured as a character in Kužma Čorny's *roman a clef*, *Siastra* (The sister, 1927-28).³ All three were members of the literary group 'Uzvyšša' (Excelsior) and the poems referred to in this article were all published in the group's journal *Uzvyšša*. Čorny's novel, whose title, according to Anthony Adamovich, derived from Boris Pasternak's famous poem *Sestra moia - zhizn'* (My sister - life, 1922),⁴ presents a full picture of Belarus's nationally conscious intelligentsia at a time when it was coming under intense pressure from the Russian-inspired Communist Party. The eponymous heroine, Mania Irmalevič, plays a more symbolic than concrete role in the novel, representing the liberal ideas of the 'Uzvyšša' movement. The other principal characters are all based on actual people: Mania's cousin, Kazimir Irmalevič, has been recognized as being a picture of the author himself who, as the Soviet critic Janka Limanou?ski pointed out, 'does not argue about social questions but neither does he agree with his opponents'.⁵ More relevant here is the character of Kazimir's friend Vacia Branislaviec,

¹ Use of his own initials became a recurrent feature of Shostakovich's later work, and in the five-note horn motif in the third movement of his 10th Symphony lies the musical signature of a woman friend, the Azerbaijani pianist and composer Elmira Nazirova. See Elizabeth Wilson, *Shostakovich: A Life Remembered*, London, 1994 (hereafter Wilson, *Shostakovich*), p. 263.

² Gerard McBurney has noted that the first four notes of the initial march theme in the finale of Shostakovich's 5th Symphony coincide in pitch (and almost in rhythm) with the first four notes (to the words 'Художник-варвар' - A barbarian artist) of his 1936 setting of Pushkin's poem about censorial interference with art, 'Vozrozhdenie' (Rebirth, 1819); his Four Pushkin Songs had been written just before the symphony. See Wilson, *Shostakovich*, p. 127n. It has also been observed that the long quiet stretch in the middle of the same movement is another self-quotation, alluding to the accompaniment to the final quatrain of the same Pushkin setting: 'Так исчезают заблуждения/ С измученной души моей, / И возникают в ней виденья / Первоначальных, чистых дней' (Thus delusions disappear / From my exhausted soul / And in it arise visions / Of my earliest, pure days). Here and subsequently (unless otherwise indicated) all translations are my own. See Richard Taruskin, *Redefining Russia Musically: Historical and Hermeneutical Essays*, Princeton, NJ, 1997, p. 532.

³ Another prominent example of the *roman a clef* in Belarusian literature of the 1920s was the second novel of Michay Zarecki (1901-37), *Kryvičy* (The Kryvians), the first and only published part of which came out in 1929. In it he features, in disguise, the nationalist leader Vaclau? Łastou?ski (1883-1938), a person whom the authorities detested. Both the author and his subject were subsequently shot, within a year of each other.

⁴ Anthony Adamovich, *Opposition to Sovietization in Belorussian Literature (1917-1957)*, Munich, 1958 (hereafter Adamovich, *Opposition*), p. 90.

⁵ J. Limanou?ski, 'Uvaha da mastackaj spesyfiki', *Polymia Revolucyi*, 1933, no. 5, p. 130.

representing Dubou?ka,⁶ who is depicted as an active dissident, unwilling to accept the Soviet system and constantly striving for a better world, as befits a member of ‘Uzvyšša’. Of him Limanou?ski aptly observed: ‘his attitude towards the Soviet system is negative, although the author does not clearly show this’.⁷

Uładzimir Dubou?ka (1900-76) was born to peasant parents in the village of Aharodniki, Vilejka district, Vilna province. At the age of 18 he became a school teacher after studying in Vilejka-Nevel. During World War I he moved with his family to Moscow where he studied further and graduated from Valerii Briusov’s Higher Literary-Artistic Institute in 1924. Having begun writing in 1921 he first joined the ‘Maładniak’ (Saplings) literary organization which in 1926 he left in order to become a founding member of ‘Uzvyšša’. Dubou?ka worked as an official translator from Russian to Belarusian, but in 1930 was imprisoned as a ‘National Democrat’ (something that was by that time a heinous crime) and exiled for five years to Iaransk, Viatka province, from where in 1934 he was transferred to Cheboksary in the Chuvash Autonomous Soviet Socialist Republic; in 1935 he received an additional two years of exile, and in 1937 was re-arrested. It was not until 1957 that he was rehabilitated, after which he lived the rest of his life in Moscow. In his later years Dubou?ka showed no sign of the spirit of protest that had led him to Aesopic language in the 1920s.

Jazep Pušča (pen-name of Iosif Płaščynski, 1902-64) was born into a peasant family in the village of Karališčavičy near Miensk. He was educated at the Belarusian State University and later Leningrad State University, graduating in philology from the latter in 1929. He was a founding member of ‘Maładniak’ in 1923 and of ‘Uzvyšša’ in 1926, but, like Dubou?ka, was arrested as a National Democrat in 1930 and exiled for five years to Shadrinsk in the Urals, after which he lived and worked in various parts of the USSR, returning to Miensk in 1958.

Dubou?ka and Pušča were undoubtedly two of the most talented and provocative poets of the ‘Uzvyšša’ period.⁸ On the one hand, the distinguished Russian poet Eduard Bagritskii (1895-1934) paid them the compliment of translating some of their poems into Russian; on the other, they were deemed worthy of attack by the ‘Maładniak’ writer Aleś Dudar in an aptly named poem, ‘Viecie z uschodu’ (A wind from the East, 1928).⁹ They also in their poetry produced

⁶ His name, it may be noted, bears an uncommon resemblance to that of the suprematist artist Kazimir Malevich. I am grateful to Juraś Lau?ryk of the Francis Skaryna Belarusian Library in London for this suggestion.

⁷ Ibid.

⁸ Janka Kupała held a particularly high opinion of Dubou?ka: when they first met, he declared, ‘I am only Derzhavin. You are Pushkin’. See Adamovich, *Opposition*, p. 84. For an affectionate and informative memoir of Pušča and study of his work see Hłybinny 1979.

⁹ Dudar’s poem itself soon found official disfavour, since he had made the ideological mistake of

some excellent examples of Aesopic language, but they were very far from alone in criticising the growth of Sovietization and Russification.

Siarhiej Astrejka (1911-37), for instance, produced a narrative poem, ‘Benthalija’ which in oriental guise portrays Belarus as a Soviet colony, as may be seen from the following passages:

Бэнгалія,
Бэнгалія...
Ты парвала ланцу гі,
А сястры тваёй, Бэнгалія,
Сэрца съцяў ланцуг тугі.

Бэнгалія,
Бэнгалія...
Не съпяшы ў чырвоны ‘рай’,
Дзе пакуты, Бэнгалія,
Беларусь, твая сястра.¹⁰

A further two lines leave even less doubt of the meaning:

Няма розніцы, Бэнгалія,
Душыць хан ці камісар.¹¹

The disguise was too transparent for the censors, however, and the poem was never published (the manuscript appears to have been lost during World War II). Astrejka was expelled from university (as a National Democrat, of course), imprisoned and, in 1933, exiled to Irbit in Western Siberia for five years. He was shot in 1937 and posthumously rehabilitated twenty years later.

comparing Duboučka and Pušča to the ‘bourgeois’ Russian poets Igor’ Severianin and Aleksandr Vertinskii, as a result of which his poem found itself blacklisted. Janka Limanouški was commissioned to write a poem with exactly the same title as Dúdar’s but showing the influence of the East (namely Russia) to be entirely positive. The use of literature to defuse other literature is far from unique to Belarus, and has, in fact, a long and inglorious history. For example, such devices were extensively used in Brezhnev’s time, notably to try to limit the perceived damage to the Soviet state by the writing of Aleksandr Solzhenitsyn. For a witty account of this phenomenon see Michael A. Nicholson, ‘Soviet Antidotes to Solzhenitsyn’s *Avgust chetvrtadtsatogo*’, in Arnold McMillin (ed.), *Aspects of Modern Russian and Czech Literature*, Columbus, OH, 1989, pp. 159-78.

¹⁰ ‘Bengal, / Bengal... / You have broken the chains, / But of your sister, Bengal, / The chain of longing still squeezed hearts. // Bengal, / Bengal... / Do not hasten to the red „paradise”, / Where are torments, Bengal, / And Belarus, your sister’: Ju. Harbiaski (ed.).

¹¹ ‘There is no difference, Bengal, / Whether you are suppressed by a khan or a commissar’: Ibid. An interesting updated version of this poem, using some of the same stanzas, including those quoted here, was published by the émigré poet Michay Kavyl (b. 1915): *Bielaruskaja dumka*, 13-14, 1971-72, p. 25.

The setting of literary works in other countries and at other times is, of course, a widely practiced form of Aesopic writing.¹² In the case of Soviet Belarusian writers, Western Belarus under Polish rule was a convenient setting for oppositional works.¹³

The fate of another outspoken writer, Kandrat Krapiva (pen-name of Kandrat Atrachovič, 1896-1991) was far less dramatic than Astrejka's, and Krapiva, fabulist, satirist, playwright and, later, lexicographer, became a pillar of the Soviet establishment. He was born of peasant stock in the village of Nikok, Ihumien district of Miensk province. Serving first in the Imperial Army and then in the Red Army during the Soviet-Polish war (1920-23), he was educated at the Belarusian State University, beginning to publish his satires as early as 1922. Like the other writers mentioned so far, Krapiva joined 'Maładniak' before becoming a member of 'Uzvyšša', and produced some witty and trenchant Aesopic fables, amongst which the following stand out: 'Hanarysty parsiuk' (The proud piglet, 1927) and 'Samadziejny koć' (The presumptuous horse, 1927) which mock the arrogance and complacency of the Bolsheviks; 'Figa na talercy' (Fig on a plate, 1927) satirizes empty official promises, 'Hramafon' (Gramophone, 1927) the drive for conformity, and 'Dekret' (The decree, 1928) the senselessness of mass terror. Particularly interesting is 'Saromlivy' (Shamefaced, 1927) in which Krapiva cleverly compares Soviet society, which was becoming increasingly above censure, to someone suffering from a shameful disease who makes the condition worse and potentially fatal by not admitting to being a victim of the disease. One of the best known and most successful of Krapiva's fables at this time was 'Sava, asioł i sonca' (The owl, the ass and the sun, 1927), a clear commentary on the attempts of the Communist authorities (the owl) to hide truth and enlightenment (the sun), aided by their satraps (the ass). A further three lines were added before it was published in a collection of fables five years later, shifting the implied target of Communism to the express target of fascism. Such changes are far from unknown: Aesopic hints were frequently altered to save the authorities' face. Another example of the use of animals is an amusing commentary on the Bolshevik fear of deviations, 'U tvaje, bratok, kabyły' (In your mare, brother...):

¹² An interesting Russian reversal of this practice was the writer and ballad singer Bulat Okudzhava's 'Pesnia „amerikanskogo” soldata' (Song of an 'American' soldier, 1961) in which the soldier's nationality was added, contrary to the author's intention, by the authorities. See Gerald Stanton Smith, *Songs to Seven Strings: Russian Guitar Poetry and Soviet 'Mass Song'*, Bloomington, IN, 1984, p. 127.

¹³ A good example of this phenomenon is Pušča's poem about the foreign oppression of Belarus, dated 29 May 1926, the official date of the founding of *Uzvyšša*, which he entitled 'Z cykla „Zachodnaja Bielarus”' (From a cycle 'Western Belarus').

У твае, браток, кабылы
Зайважаюцца ўхілы:
Хвост направа, соужыць крыва,
А налева зывісла грыва.

— Што ты, дзядзя, што ты, мілы, —
То-ж ня гора — благадаць:
Каб ня гэтых ўхілы,
Дык і цэнтры-б ня відаць!¹⁴

In the second half of the 1920s Krapiva began to write less and less, although he did produce some witty epigrams, like the transformation of a well-known Soviet maxim into ‘pićcio wyznačaje śviadomaść’ or ‘bićcio wyznačaje śviadomaść’ (drinking / beat ing determines consciousness).

Turning to the poetry of Dubou?ka, we encounter some of Aesopic language’s most characteristic devices, such as substitution of place or time. An early poem, ‘Tam dzie kiparysy’ (There where the cypresses, 1924), for instance, was given what Dubou?ka himself used to refer to as ‘a Crimean wrapping’. The narrative poem ‘Branislava’ (1929) (part of which had been originally published under the title ‘Tam, dzie vaziory’ [There where the lakes are, 1925]) was set in the middle ages, but it is not difficult to see in the portrayal of the Jesuits from Rome Soviet agents. Dubou?ka took the precaution of appending to this poem a long preface in which he asserted the historical accuracy of his material; this was manifestly in order to distract the censors from his main aim of showing the plight of contemporary Belarus. The contemporary resonance of the poem, however, emerges quite clearly through the words of its eponymous heroine:

Вы нашу радасьць адабралі
замуравалі ў камні,
вы шчасьце наша ў гразь стапталі,
ператварылі ў ноцы дні...
Замест вясёлае бяседы
у хатах бедных – слёзы, стогн,
сусед не ходзіць да суседа.
За ўсё за гэта вам праклён...

¹⁴ ‘In your mare, brother, / Can be seen deviations: / The tail’s to the right, it works askew, / And the mane hangs to the left. // What is it, uncle, dear friend, / It is not grief but a blessing: / Were it not for these deviations, / Then you wouldn’t be able to see the centre’: Adamovich, *Opposition*, p. 195. This poem was never published, and in the appendix to his book Adamovich, himself a participant in the events of the 1920s and a leading expert on Belarusian dissident literature, quotes it from memory. That another prominent writer, Maksim Lužanin (b. 1909), was denounced to the authorities for reading it aloud shows the transparency of Krapiva’s message.

За ўсе крывавыя банкеты,
за зьдзірствы з бедных і сір от –
цераз абшары ўсяго съвету
вас праклінае мой народ!¹⁵

As Adamovich aptly observed, one line, ‘sused ne xodz+c; da suseda< (neighbour does not visit neighbour), is sufficient to strip off the historical reclining to reveal the intended bleak message.¹⁶ Another interesting poem which uses the past to comment on the present is Dubou?ka’s ‘Hrachi čurbatyja’ (Tufted sins) from the *Tryścio* (Reed) cycle of 1925. The censors, however, were not always deceived, and there may be seen a noticeable increase in their understanding of the politically subversive possibilities of Aesopic language throughout the 1920s. The subtext of Pušča’s ‘Sady viatrou?’ (Gardens of the winds, 1930), for example, was easily spotted by the communist critic N. Kabakou?¹⁷ Earlier, Dubou?ka’s collection *Nala*, had been rejected by the Belarusian State Publishing House in Miensk as ideologically suspect, but the author managed to publish it in Moscow in 1927. It was the last collection of Dubou?ka’s poems to appear in print.

Ambiguity was one of the censor’s particular bugbears.¹⁸ A bold example of this device is to be found in Dubou?ka’s ostensibly loyal poem marking the tenth anniversary of the October Revolution, ‘Jakoje ščaście spatykać uschod: Da X Kastryčnika’ (What happiness to greet the sunrise: On the tenth anniversary of October, 1927). In it Dubou?ka, by highlighting the sunrise, gives the second line a potentially subversive meaning:

Якое шчасьце спатыкаць усход,
якое шчасьце бачыць сонца заход!¹⁹

¹⁵ ‘You have taken away our joy / and buried it in stone walls, / you have trampled our happiness in the dirt, / and turned days into nights. / Instead of merry conversations / in our poor huts there are tears and wailing, / neighbour does not visit neighbour. / For all this I curse you... // For all the bloody banquets, / for the mockery of the poor and orphans - / through all the wide spaces of the entire world / my people curses you!': Uładzimir Dubou?ka, *Vybranyja tvory u? dvuch tamach*, Miensk, 1965 (hereafter Duboucka, *Vybranyja tvory*), II, pp. 56-57. Here, as elsewhere, the Cyrillic orthography is modified to correspond to that used in the 1920s (known as the Taraškievič system) and now being reinstated by nationally conscious writers in contemporary Belarus.

¹⁶ Adamovich, *Opposition*, p. 132. Incidentally, by the time of the poem’s republication in 1965 the editors felt no need for Dubou?ka’s introduction. This kind of Aesopic masking was no longer a part of the post-Stalin literary process, and readers of historical poems were far less alert to contemporary allusions.

¹⁷ See ‘Za klasavuju vy raznaśť i čotkaśť na šaj litartaury’, *Maladniak*, 1930, no. 4, p. 95.

¹⁸ Obscurity could be dangerous, as in the case of Ničypar Čarnuševič (1900-76), a member of no literary grouping, whose long poem ‘Dziva’ (The marvel, 1927), full of allegories, simply bemused the critics, but no doubt contributed to his arrest in 1930.

¹⁹ ‘What happiness to greet the sunrise, / what happiness to see the sunset’: Dubou?ka, *Vybranyja tvory*, I, p. 146.

A still bolder example of Dubou?ka's use of ambiguity is to be found in his poem 'Kalininščyna':

Тэю-ж мовай – з якой зыгіналі на калені
і якой душылі, съціскалі –
загаварыў вялікі Ленін,
і загаварыў таварыш Сталін.²⁰

As with all skilful use of literary ambiguity, the censors were faced with an invidious choice: either to take the poem literally, or to assume an implied link between the Soviet leadership and earlier tyrannies.

Related to ambiguity is allegory, a device at which Dubou?ka showed great skill and which, as he points out in his poem 'Šturmujcie budučyni avanposty' (Storm the outposts of the future, written 1929 but unpublished), was not popular with the Bolsheviks, in this poem represented by the devil who states his position clearly:

Калі ласка, без намёкаў –
Ня люблю я алегорый...²¹

The poem shows very clearly Dubou?ka's fears about the collectivization of agriculture, represented here by an express train from Vor+a to Uniecha on which the conductor is trying to persuade a reluctant peasant of the advantages of joining a collective, with, as a hostile critic subsequently observed, the peasant being shown in far the best light.²² The other main theme of this most unusual poem, which combined folk poetry and translations of foreign poets with original verse, was the suppression and deadening of Belarusian culture, represented by a violin which is stolen and irreparably damaged.²³ Additionally, Dubou?ka allows himself some highly unflattering Aesopic pen portraits of several of the more venal Belarusian literary figures of the time. One of his more touching appeals is to Byron, perhaps his favourite poet:

Лорд Байран! Каб ведалі вы
Пра нашай краіны нядолю,

²⁰ 'In the same language with which men had been forced to their knees / with which they had been suppressed, crushed - / great Lenin spoke, / and comrade Stalin speaks': Uładzimir Dubou?ka, *Credo*, Miensk, 1926, p. 40.

²¹ 'No hints, please - / I don't like allegories': Quoted from Adamovich, *Opposition*, p. 196.

²² The fact that the poem was withdrawn from publication at proof stage but widely circulated in manuscript did not prevent the communist critic Orest Kanakocin from quoting it extensively: O. Kanakocin, *Litaratura - zbroja klasavaj baračby*, Miensk, 1931, pp. 72-73.

²³ This is a clear allusion to Kołas's great epic poem *Symon-muzyka* (1911-25).

З дратованыя паплавы
І ўкоранъ стапанае поле –
Вы, пэўна, пайшлі-б бараніць
Яе, а ня грэцкія міты...
Ды ўрвалася прошласыці ніць.
І мы ланцугамі спавіты...²⁴

Returning to less direct, more Aesopic, means of criticizing the *status quo*, Dubou?ka made considerable use of ‘reclothing’ in his *Credo* collection (1926) and, as has been mentioned, in the poem ‘Tam, dzie kiparysy’. Another frequently used device, particularly popular with prose writers but also used by Dubou?ka in some of his poems, such as ‘I purpurovych vietraziu? užvivy’ (And the ripples of the purple sails, 1929) and ‘šturmujcie budučyni avanposty’, was to provide what was known at the time as a ‘rostrum’ for non-kosher ideas put forward by fictional characters, often with some kind of explanatory ‘insurance’ to protect the author. In these poems, however, Dubou?ka demonstrated that his insurance was not genuine by presenting the official point of view in deliberately prosaic form. After his exile Dubou?ka wrote in a relatively orthodox way, but in the 1920s he provided one of the main voices of disquiet and opposition to official policies at a time of catastrophic decline in all aspects of Belarusian national life.²⁵

Dubou?ka’s cycle ‘Kruhi’ (Circles, 1925–26), ostensibly a very critical work, drawing strong contrasts between past and present, and East and West, evaded strong critical censure partly because it was written at an intellectual level inaccessible to most of the critics, but partly also because their attention was distracted by some very provocative verses of Jazep Pušča which were being published in the same issue of *Uzvyšša* (1927, no. 5). None the less, Dubou?ka became an almost automatic target of criticism, a phenomenon on which he comments wryly in the first footnote to an extraordinary poem, ‘Krychu vosieni i žmiečka klanovych listou? (Viersy z zau?vahami)’ (A little of autumn and a handful of maple leaves [Verses with notes], 1929) where a cynical critic is portrayed as having already made a noose for the poet without reading his latest work:

Нядайна крытык у мяне пытаў:
– А што вы пішаце цяпер, Дубоўка?

²⁴ ‘Lord Byron! If you would know / About the misfortune of our land, / Our ruined flood meadows / And fields trampled to the roots - / You, surely, would have gone to defend / Her, and not Greek myths... / But the thread of the past is broken, / And we are entwined in chains’: Quoted from Adamovich, *Opposition*, p. 197.

²⁵ Dubou?ka’s celebrated and bitter ‘Him n pau?stancau?’ was published in *Ranica*, 10 January 1942, no. 1 (65).

Даўно я ваших вершаў ня чытаў,
вію для іх крытычную вяроўку.²⁶

There are many links to be found between Dubou?ka and Pušča: in their friendship and common concerns, in comparable themes and characters,²⁷ and, most certainly, in their use of Aesopic language. The poems whose publication coincided with that of ‘Kruhi’ in 1927 were Pušča’s ‘Asiećnija pieśni’ (Autumn songs) and ‘Listy da sabaki’ (Letters to a dog). In the first of these cycles Pušča, not for the first or last time, makes comparisons between the relative prosperity of Leningrad and the impoverished state of his own country. His plea that the outside world pay attention to the plight of Belarus, enslaved, as in centuries past, echoes his earlier call in a poem written for the intended visit of a notable Bengali poet, ‘Rabindratu Tagoru’ (To Rabindranath Tagore, 1926) where he spoke of the ‘kvetki kryvi’ (flowers of blood) that had sprung up in Belarus.²⁸ The second poem refers to the crucifixion of his country, and in the third the death of an allegorically depicted October is treated with notable disrespect.

The other cycle, ‘Listy da sabaki’, is one of Pušča’s most celebrated and interesting works. As its title implies, it belongs to the tradition of linking animals and humans that goes back to Aesop’s fables, and was widely used by such subsequent fabulists as Lafontaine, Krylov and Krapiva. Animal imagery was also particularly popular amongst those like Dubou?ka and Pušča who resisted the regime, and, indeed, sometimes its supporters too. In the late 1920s Dubou?ka wrote satirically about the National Communist Ciška Hartny as a hare who after being fattened up by his masters then had his paws slapped for not running in a straight line.²⁹ Another animal associated with Belarus, *zubr* (bison), was used with great pathos in Pušča’s ‘Pieśnia okupacyi (1918)’ (Song of the occupation [1918], 1928), when he writes of ‘abłava vilhilmca? na mirnych zubrou?’ (a raid of Wilhelm’s men on the peaceful bisons), emphasizing the poem’s Aesopic ambiguity by the use of the word *vilhilmcy* which could refer either to the Germans or to the leading communist official Vilhilm Knorin. Other aspects of ‘Pieśnia o kupacyi (1918)’ will be considered later.

²⁶‘Recently a critic asked me: / - And what are you writing now, Dubou?ka? / I haven’t read your poems for a long time, / I am weaving a critical rope for them’: *Uzvyšša*, 1929, no. 7, p. 3.

²⁷In Pušča’s poem ‘Sady viatrou?’, for instance, the poet Hrymicki uses the image of sailing a stormy sea, one of many thematic links between this work and Dubou?ka’s ‘I purpurovych vietraziu? uživiv’; links may also be seen between Miarocha in ‘Sady viatrou?’ and the grotesque Don Puza in Dubou?ka’s ‘Sturmujcie budučyni avanposty’.

²⁸These were the original words: see Adamovich, *Opposition*, p. 94. In Jazep Pušča, *Zbor tvorau?* u dvuch tamach, Miensk, 1993 (hereafter Pušča, *Zbor tvorau?*), I, p. 85 the phrase is ‘kvetki krasy’ (flowers of beauty). The notes to this edition, however, do mention a stanza, subsequently ‘omitted’, which referred to ‘foreigners who have sought to deprive my people of glory / And to stain their hearts with bloody wounds’: *Ibid.*, p. 350.

²⁹Uładzimir Dubou?ka, ‘Uračystaja data’, *Uzvyšša*, 1928, no. 6, p. 22.

Leaving aside Orwell's *Animal Farm*, in literature dogs occupy a special place in the animal hierarchy.³⁰ Indeed, they came to be closely associated with Pušča himself as a result of his important poem, 'Listy da sabaki'. This work contains much Aesopic writing, being ostensibly written from the 'noisy capital' (which subsequently turns out to be Leningrad) to his best friend, a Belarusian dog, Jack (clearly meant to represent the nationalists). It is essentially a call for honesty and vigilance in the face of venality and oppression ('Нашто ж мне паджалімам быць, крывіцца / И ўхмары ўрэзвавіца чырвоным буслам?'),³¹ and Pušča's advice to the dog requires little interpretation: it is no use inviting him to visit the capital; life at home is better for a true Belarusian:

Адзет не будзеш ты ў парадны кіцель,
Не будзеш мець заслугі – медаля
збегнуцца і абступяць цябе гіцлі,
І будзе шмат іх: дзе ні стань, ні глянь.

Жыві, жыві, знаць, дома лепей
Услухайся ў таемны шум і шэпт,
Чужыя людзі ходзяць каля склепа.
Піль нуй! Цябе цалуе твой Язэп.³²

The talk of alien people and the need to stand guard at the end of the third and last letter is, in fact, milder than the conclusion of the first of them, where the poet pines for visits from his fellow-countrymen, although he understands why they are impossible, ending his lament with a clear indication of the main source of Belarus's problems:

І слухаю, ці ў дзіверы хто не дрогне.

Ніхто, ніхто! Зацяты ланцугамі...
Хтось рукі заламаў у далях сініх.

³⁰ There are many illustrations of this in Russian literature from Turgenev to Soviet times. For instance, one of the greatest works of underground literature, which circulated for many years in *samizdat*, was Georgii Vladimov's tale of a prison camp guard dog, *Vernyi Ruslan*, Frankfurt am Main, 1975. See Svetlana Geisser-Schnittman, 'Glazami sobaki (O povesti Georgii Vladimova „Vernyi Ruslan“)', *Schweizerische Beiträge zum XI. Internationalen Slavistenkongress in Bratislava, September 1993*, ed. Jan Peter Locher, Bern, 1994, pp. 41-56.

³¹ 'Why should I be a toady, crooked / And cut into the clouds like a red stork': Pušča, *Zbor tvorau?*, I, p. 113.

³² 'You would not be dressed in parade uniform. / You would not have honours and medals / Dog catchers would come from all sides and surround you, / and there would be many of them: wherever you were, wherever you looked. // Live, live at home; you know it's better there / Listen closely to the mysterious sound and whispering, / Alien people are walking near the cellar. / Stand guard! Your Jazep kisses you?': Ibid., pp. 116-17.

Вартуй, мой дружа, родны ганак, –
Пішу аб гэтым я табе з Рачі.³³

Jack's reply, 'List ad sabaki' (Letter from a dog, 1927), begins conventionally with apologies for not replying earlier, but is, in fact, as outspoken as his correspondent's. Jack has broken free from his chain and run away, but says his son will reply, although he is constantly on the lookout, also longing for a visit from the poet whom, as the last stanza makes clear, he is sure remains unfettered:

Знаю, знаю, ты жывы,
Цябе ніхто не запражэ...
Будзь жа, будзь здароў, жыві;
Цябе цалуе моцна Жэк.³⁴

The theme of dogs continued in Pušča's 'Hrachi mae dušy' (Sins of my soul, 1928) where he declares his wish to remain a poet for his native Belarus, despite his association with dogs ('Паэтам хоць і стаў сабачым').³⁵ In the fourth part of 'śniežanskaja śviežaść' (December freshness, 1929) an address to the/a dog ends with their departure for supper, in order to gnaw a bone together ('Разам костку абрывэ').³⁶ Pušča's bold use of Aesopic language in his 'Listy da sabaki' and related poems made him a major target for attacks by communist critics up until, indeed, after his arrest in 1930.

Pušča's 'Pieśnia okupacyi (1918)' has already been mentioned for its allegorical content and, particularly, the ambiguity of its historical setting. Its original title had been 'Cień Kon suła' (The shadow of the Consul) but the editor of *Uzvyšša*, Adam Babareka, had changed it to remove the suspicion of a hint at the title of Andrej Aleksandrovič's scurrilous defamatory poem, 'Cieni na soncy' (Shadows on the sun, 1928-29) which had begun to appear at that time. In Pušča's work the significance of calling the supposed Germans 'Wilhelm's men' was reinforced by the clear association of the initials 'C. K.' with those of the Central Committee of the Communist Party of the BSSR. Many other details in the poem pointed clearly to 1928 rather than 1918: amongst them may be mentioned the description of the welcome accorded by Belarusians to the occupying forces (portrayed in the poem as cold and hostile, although the real Germans had in fact been warmly welcomed in 1918), the nature of the

³³ 'And I listen to see if any one is trembling by the door. // No-one, no-one! Suppressed by chains... / Someone is ringing their hands in the blue distance. / guard, my friend, your native porch, - / I am writing to you of this from Russia.': Ibid., p. 113.

³⁴ 'I know, know, you are alive, / No-one will harness you... / Remain healthy and live; / With strong kisses from Jack': Ibid., p. 118.

³⁵ 'Although I have become a canine poet': Ibid., p. 128.

³⁶ *Uzvyšša*, 1929, no. 1, p. 24.

Consul's house in Miensk (regularly avoided by the local population) which may be easily recognized as the Central Committee building on Karl Marx street ('Адведзен для Консула быў асабняк / На вуліцы ціхай, хоць самай цэнтральнай'),³⁷ the picture of enforced servility and the repression of independent thought ('—Вядома, мы тут акупанты і ўсё / Тут кожны павінен прад намі карыцца'),³⁸ and, more subliminally, the very name of the Consul, Otero, which was intended by the poet to evoke the association of 'O teror!' ('Oh terror!'). There are many more examples of Pušča's mastery at Aesopic reclothing in 'Pieśnia okupacyi (1918) which is at least as provocative as 'Lisy da sabaki', although perhaps not so obvious to the official critics whose job it was to decipher such works and repress them.

Pušča's last poem in print was 'Kryvavy plakat' (The bloody poster, 1930) which, although ostensibly about the liberation of Belarus from the Poles, in fact depicts the Bolshevik terror of the 1920s. By the time it appeared, however, things had gone too far for the outspoken poet's words to have the effect they would have had earlier.

As has been mentioned, Pušča, like Dubou?ka, was rehabilitated in the post-Stalin period, and it is interesting that, although the poem that marked the beginning of this process for Pušča was a sonnet addressed to someone he may have regarded as a fellow-rebel and martyr, 'Adamu Mičkeviču' (To Adam Mickiewicz, 1956), Pušča had always associated the sonnet form with prisons. Could it be that this most ironic of poets chose to mark his rehabilitation ambiguously?

At a time of transition and intense disillusion in Belarusian history, literature, as always, played a part in protest and resistance to tyranny and national subjugation. In this literary process which drew in a wide variety of poets and writers from Kupała and Kołas to Uładzimir Žyłka and Todar Klaštorny, a central role was played by Uładzimir Dubou?ka and Jazep Pušča, two outstanding poets, who in their subtly Aesopic writing provide a vivid picture of the cultural and political struggles of the second half of the 1920s which, for all the time that has elapsed, retain their relevance for today.

³⁷ 'A detached house was set aside for the Consul / On a quiet street, although right in the centre.': *Uzvyšša*, 1928, no. 2 (8), p. 72

³⁸ ' - Of course, we are occupiers, that's all... / And everyone must submit to us': *Ibid.*, p. 73.

Выдатныя беларускія паэты Уладзімер Дубоўка і Язэп Пушча, якія адыгралі цэнтральную ролю ў літаратурным працэсе 1920-х гадоў, дзеяя ашуканыя цэнзуры актыўна выкарыстоўвалі эзопаву мову, пры чым ужывалі яе выключна ўмела ды съмела. У тыхіх творах Дубоўкі, як „Там, дзе вазёры”, „Якое шчасьце спатыкаць усход: Да Х Кастрычніка” і „Калініничына” ці ў вершах Пушчы, як напрыклад „Песьня окупацыі (1918)”, „Рабіндрату Тагору” і „Лісты да сабакі”, мы нярэдка сустракаемся з разнастайнымі праявамі іранічнай двусэнсоўнасці, якая хавалася за зъмененымі датамі і назвамі краін, за метафарамі, узятымі з жывёльнага сьвету. Няма сумлеву, што барацьба Дубоўкі і Пушчы, выражаная ў іранічным слове, захавала рэальную вартасць і для нашых дзён.

Arnold McMillin – born 21 June 1941 in Newcastle-on-Tyne, Great Britain. Professor of Russian Literature at the School of Slavonic and East European Studies, University College, London. Recent work includes: *Belorussian Literature in the 1950s and 1960s: Release and Renewal* (1999) and *Reconstructing the Canon: Russian Literature in the 1980s* (2000).

Jean-François Delaunay

L'EXIL ET LA RÉCONCILIATION

eux qui aiment et apprécient l'oeuvre de Mikolaj Dawidziuk savent qu'il n'a cessé d'approfondir, depuis ses débuts, une réflexion sur l'existence.

Il nous a d'abord donné à voir des personnages dont l'apparence nous inquiétait, nous déroutait. Ils suscitaient notre interrogation. Hommes sans corps, ou sans membres. Hommes attachés, garrottés, enfermés. Ils ne pouvaient poser les pieds sur le sol et semblaient flotter dans un espace situé loin de la terre; ou bien, ils n'avaient pas de poumons pour respirer, leur thorax étant figuré par un triangle. Hommes inadaptés à cette terre, en exil, et donc prisonniers d'un milieu et de forces qui leur étaient hostiles. Hommes étrangers à la condition qu'ils devaient subir dans un corps et dans les lois naturelles. Le thème d'un idéal contrarié par les conditions du réel se dessinait.

Mais cet homme exilé, (peut-être déchu car il est parfois affublé d'ailes qui signalent son angélisme, ou d'une couronne qui rappelle une ancienne royauté) n'est pas vu exclusivement comme une victime du milieu qui le porte. C'est en lui aussi que le peintre découvre des forces obscures. Un monde de douleur, de cruauté et de torture semble sourdre de sa vie in-

térieure. Ce sont les profondeurs que scrute alors le peintre, et pour exprimer ce qui s'agit en elles, ce qui les constitue, il a souvent recours à des objets ou accessoires. Lame qui transperce un œil, ciseaux qui mutilent un nez. On remarquera qu'aucune main étrangère ne tient ces objets tranchants; l'agression ne vient pas de l'extérieur. Elle surgit d'une profondeur qui est le secret de l'être, sa face cachée; et c'est bien cette face que le peintre veut scruter et révéler.

Pourtant, à ces composants qui désignent une cruauté, ne correspondent jamais des visages qui expriment une souffrance telle que nous pouvons la reconnaître dans la réalité. Cette œuvre transmet la douleur et suscite l'interrogation par d'autres moyens que l'imitation chère au réalisme. Elle est représentative d'une intériorité et elle cherche dans sa forme à résoudre les tensions qui se dégagent du malaise de l'être et de ses manifestations. L'angle aigu d'une lame est adouci par le cercle d'un visage; les couleurs s'harmonisent malgré la figuration des difformités. Le peintre n'exacerbe pas les éléments de ce monde pervers mis à jour pour en faire une pure révolte, pour se complaire dans une imagerie grimaçante ou dans l'horreur: il ne recherche pas le singulier ou l'extravagant pour eux-mêmes. Au contraire, il intègre les éléments discordants dans la recherche d'une unité des formes. Par cette intégration, les conflits ont une chance d'être apaisés. Si l'on a pu parler d'expressionnisme à propos de ces toiles qui appartiennent au passé, c'est parce qu'elles manifestent un dépassement flagrant du réalisme; mais il faut ajouter qu'elles expriment encore plus le souci permanent de réconcilier les moyens qui sont propres à la peinture et l'imagerie qui figure la réalité des profondeurs: un souci de les dissoudre dans l'unité de la toile.

Pour Mikolaj Dawidziuk, la peinture prend alors les aspects d'une thérapie. Expulser les formes grouillantes qui nous menacent et qui révèlent nos tensions et contradictions, les rendre visibles, les poser devant soi en les reconnaissant comme des attributs du moi, c'est déjà une manière de se réconcilier avec soi-même et avec l'hostilité d'un monde naturel en désaccord avec les aspirations de l'être. C'est aussi la seule possibilité pour le peintre de faire apparaître la face sombre de son psychisme et de la confronter à la lumière de la toile. Le peintre présente un ensemble de signes et de symboles qui attendent d'être déchiffrés, il nous invite aussi à lire la toile à l'aide de repères purement picturaux. L'apparition des signes de la figuration chargés de transmettre la vie intérieure s'accompagne d'une construction, d'un jeu des formes et des couleurs qui doivent parler à notre sensibilité, et dans lesquelles nous pouvons lire la représentation des conflits. C'est entre ces deux pôles que l'œuvre de Mikolaj Dawidziuk se construit, s'accomplit et évolue.

Aujourd'hui, personnages et accessoires ont disparu. Seul le visage désormais est représentatif de l'humain, lui seul est chargé d'exprimer les con-

flits anciens qui n'ont pas disparu et que le peintre doit manifester avec de nouveaux moyens.

Nous assistons à une réduction des éléments de la figuration, ainsi qu'à une simplification des formes. L'imagerie qui possédait une forte connotation symbolique se raréfie, mais les formes se diversifient et se renouvellent. L'univers de la picturalité prend l'avantage sur celui des choses représentées. Le peintre demande aux couleurs et aux formes de signifier plus aujourd'hui qu'hier, elles n'accompagnent plus le sujet représenté, elles dessinent ses contours et c'est en elles qu'il faut chercher la signification des conflits qui ébranlent le peintre. Couleurs et formes deviennent le nouveau territoire des significations.

On peut se demander pourquoi le peintre accepte d'atténuer la figuration qui lui permettait d'exprimer plus directement sa vie intérieure et de rejoindre plus facilement le spectateur. C'est que Mikolaj Dawidziuk n'est pas un peintre d'idées. Sa peinture n'illustre pas, elle n'est pas allégorique. La toile n'est pas inscrite dans sa conscience comme peut l'être une image aperçue en rêve, directement donnée. Il ne pense pas ses figures avant de les faire exister sur la toile, il les élaborer lentement dans une confrontation et un échange permanents entre le dynamisme qui pousse tout artiste à créer (pour lui la nécessité de peindre) et la présence des moyens picturaux : l'appel des couleurs, la résistance des matières, les exigences d'un ordre qui doit conduire à l'unité de la toile.

Toute œuvre importante s'enracine dans quelques thèmes personnels que l'artiste reprend sans cesse. Ces thèmes sont des axes autour desquels l'œuvre gravite et ils se manifestent sous forme d'obsessions. Tout artiste véritable ne se contente pas de reproduire ses obsessions (pour l'art ce serait la fin de tout renouvellement, et pour l'individu cela signifierait l'enfermement, l'absence de communication, le refuge dans un monde névrotique), il les retire de la zone d'obscurité qui les contient (et dans laquelle elles ne sont que des forces chaotiques), pour les canaliser dans la lumière de la conscience et dans l'espace ordonné de la toile. C'est dans cet espace que le peintre se voit, approfondit son art et tente d'apporter des réponses aux questions que lui pose la vie.

Le visage met en évidence le thème de la multiplicité des êtres dans l'individu. Les profils sont nombreux à figurer dans un seul visage. Ils se côtoient, cohabitent, pourrait-on dire, ou bien se chevauchent et se bousculent. Souvent, ils doivent partager des lèvres ou un nez. Parfois, ils ne sont que des ébauches, ils se montrent à peine, comme s'ils avaient de la difficulté à naître : ils ne sont plus alors que des traces d'existence, ou peut-être est-ce encore un nouvel aspect de l'être qui se montre mais à l'état d'embryon ?

Tous ces profils, cependant, sont des images de la complexité de notre vie intérieure : nos obsessions, nos peurs, nos désirs secrets. Quant aux

visages, ils sont nos masques, nos travestissements qui vivent en nous, et nous manipulent. Il est facile de percevoir que le projet du peintre de saisir l'être dans sa profondeur est un désir de totalité. Mais tous les masques que nous portons, tous ces individus que nous sommes ne se montrent pas tous en même temps, ils se manifestent et nous déterminent à différents moments de notre existence. Le peintre veut les saisir et les montrer tous en un seul instant sur une seule image. Totalité et simultanéité définissent ainsi son art et sa technique de représentation. La multiplicité des profils s'organise dans l'ovale d'un seul visage, et c'est l'ovale qui rassemble les parties éparses de l'être. C'est bien une unité qui enferme une pluralité, et c'est la construction de la toile qui nous le montre et nous le fait comprendre.

L'ambition du peintre est donc de réaliser l'image totale qui ferait apparaître la superposition ou la juxtaposition des différents visages de l'individu qui déterminent en lui des niveaux d'existence. Ainsi, comme un géographe, se livre-t-il à une opération de fouille des profondeurs et la toile devient le lieu où s'inscrivent les résultats de ses recherches. On pense à ces coupes de terrain que l'on trouve dans les manuels de géographie où les différentes couches de roches mises à jour nous révèlent le vrai visage de la terre. Néanmoins, les profondeurs de la conscience sont plus difficiles à repérer et à faire venir au jour que les strates qui constituent la terre, car elles ne sont pas de l'ordre du visible, et le peintre, justement, doit les rendre visibles.

C'est à propos de ces niveaux de l'être qu'il faut parler des dessins de Mikolaj Dawidziuk. Par leur structure, par le matériau utilisé, ils sont parfois plus appropriés qu'une surface colorée pour faire apparaître la complexité et les imbrications des profondeurs que nous avons évoquées. En effet, le travail au crayon permet des superpositions, des transparences, des degrés d'intensité du noir et du blanc qui reflètent parfaitement la vie mouvante et déstructurée de l'univers intérieur. Le dessin lui-même, parce que toutes les couches que dessine le peintre restent visibles, s'inscrit dans une épaisseur. L'image obtenue de cette manière possède un devant et un arrière, un fond, pour ainsi dire, et on la perçoit parfois comme si elle demeurait dans une zone d'obscurité qui la protège, lui garde sa profonde identité. Nous sommes placés devant un visage qui se retire et se cache, mais que nous voyons cependant. Avant d'en saisir tous les traits, avant de le rejoindre, notre regard est obligé de parcourir une distance, et dans cet effort il se perd, parce qu'une autre structure l'appelle et le retient, et lui livre un autre visage qui sort soudain d'une nouvelle profondeur. Il semble parfois que les dessins construisent dans leur assemblage une série de miroirs où les profils et les yeux se dédoublent et se multiplient, mais ce sont des miroirs déformants et ce que nous pouvons saisir peut facilement se métamorphoser ou se fragmenter. Tout un jeu de combinaisons s'offre ainsi à

notre regard et nous sommes pris dans un immense réseau de formes et de significations. N'est-ce pas la une belle adéquation entre les moyens de représentation et la réalité qui doit être représentée?

Une autre caractéristique du visage, c'est d'exprimer la double polarité de l'individu: masculine et féminine. Non seulement un titre comme *Animus* et *Anima* nous met sur la piste de cette lecture, mais certaines toiles déjà anciennes et d'aspect plus réaliste exprimaient bien cette dualité. Encore une fois, la dissociation de l'être est représentée et le peintre, comme toujours, tente de réconcilier ce qui dans l'homme est séparé. Cette tentative se poursuit et s'accomplit dans l'univers des couleurs et, la encore, c'est une voie d'interprétation que nous pourrions explorer.

Cependant, le visage n'a pas fini de nous parler et nous devons nous arrêter plus longtemps sur l'oeil, qui joue un rôle essentiel dans l'ensemble de l'œuvre.

L'oeil est le seul organe qui dans chaque toile reste toujours intact. Il n'est pas déformé, il ne porte pas trace de blessures, même si parfois il est menacé par une ligne effilée; c'est pourquoi, à l'encontre des autres parties du visage, il ne subit pas de transformation. Il n'est pas broyé par les formes qui l'entourent, il ne leur appartient donc pas, il n'est pas fait de la même substance. Et comme nous sommes dans un monde symbolique, l'oeil nous fait savoir qu'il est présence d'un autre monde. D'ailleurs, du seul point de vue de la forme il marque souvent une rupture d'équilibre et de tonalité, non seulement par la position décentrée ou excentrique qu'il occupe sur la toile, mais par la manière dont le peintre l'a représenté. Il est donc toujours ce regard qui nous interpelle et nous éclaire à partir de sa totalité qui semble inaltérable. Par sa densité, par la lumière qui le détermine et par celle qu'il dégage, il se distingue de tout ce qui l'environne et semble ne pas appartenir aux visages qui se pressent autour de lui. Il n'est pas de leur condition, ni de cette chair dissociée dans laquelle ils sont pétris. Il rayonne et son rayonnement émane sans doute de ce monde idéal qui ne connaît ni la chute, ni la dissociation.

On dirait qu'il est dans l'attente d'un corps – ce qui se traduirait picturalement par une organisation plus stable autour de lui – et il semble nous dire qu'il voudrait habiter enfin dans un visage harmonieux, occuper une place centrale, celle qui lui revient, mais il est repoussé parfois jusqu'aux extrémités de la toile. Cependant, jusque dans cette relégation, il ne perd pas son pouvoir de rayonnement et d'attraction, et c'est autour de lui, finalement, que la toile s'organise. Il en est le foyer, même si l'on peut y percevoir une flamme de douleur.

Il est prisonnier, certes, et pourtant il semble libre; parce qu'il n'a pas à être reconstruit, parce qu'il porte en lui-même sa propre détermination. Il est le témoin d'une lumière qui ne faiblit pas, qui ne se trouble pas au contact d'un monde brisé. N'est-il pas la présence permanente de cet aille-

leurs que le peintre cherche et qui se révèle comme un morceau de ciel dans un coin de lucarne?

Cet oeil ne cesse de se déplacer et il est un repère qui nous permet de lire l'image qui s'offre à nous, il nous indique des chemins pour circuler dans l'œuvre. Mais, en même temps, il est un lieu d'ouverture: sur quoi?

Nous l'avons vu, le peintre est animé par un très fort désir d'unité, un désir de rassembler et de pacifier les forces qui vivent dans les profondeurs de sa psyché. Pacifier, c'est mettre en ordre - en soi et sur la toile, mais pour un peintre les deux opérations sont simultanées - ce qui est désordre permanent dans l'obscurité de l'inconscient. Cela suppose donc un regard capable d'éclairer l'obscurité et surtout capable de repérer le désordre afin de ne pas prendre à la lettre les figures de l'inconscient pour la totalité de l'être. C'est l'œil qui fait la lumière dans la prolifération des formes souterraines, c'est pourquoi les figures qui apparaissent sur la toile - elles sont un peu les empreintes de l'inconscient - ne sont jamais désespérantes et, malgré les *anomalies* qu'elles présentent, jamais monstrueuses. L'œil les humanise et du même coup elles nous parlent et nous concernent.

La démarche de Mikolaj Dawidziuk est une introspection, mais particulière en ce sens qu'elle n'est pas un examen rationnel, elle est plutôt une contemplation des forces qui constituent l'inconscient. Il s'agit pour le peintre de contempler les images liées aux archétypes et de les traduire dans un langage pictural. Mais l'opération est dangereuse, et Jung, pour l'avoir souvent expérimentée nous a mis en garde. En effet, celui qui regarde est un moi très fragile par rapport à la violence des forces inconscientes; de plus, ces forces sont fascinantes parce que l'individu croit trouver en elles les sources de son origine. Le moi qui regarde est tenté de céder à leur attraction et à leur désordre. S'il entre en communication trop étroite avec elles, il va s'engluer et sombrer, c'est-à-dire vivre une paralysie. De même que Persée, pour ne pas être pétrifié, met un écran - son bouclier - entre le regard de Méduse et le sien, tout individu qui s'affronte aux images de l'inconscient doit créer une distance entre lui et ce qu'il voit. N'est-ce pas cet écart et cette manière de voir que semble nous suggérer l'œil, toujours présent dans les toiles de Mikolaj Dawidziuk?

Parmi les dernières toiles, certaines sont le lieu de nouvelles transformations. La représentation du visage prend un nouvel aspect. Ce visage est sorti de son contour repérable - ce qui nous le fait exister comme visage dans le système figuratif - il a franchi les limites de la représentation réaliste. Il éclate, il s'éparpille dans l'espace de la toile. Il se mêle au fond sur lequel naissent les couleurs et les formes, il se confond avec les épaisseurs de la matière. Désormais, c'est à nous de le reconstituer pour lui donner son apparence et sa signification.

On assiste alors à la dissolution des formes qui donnaient à la figure représentée une apparence de visage. Des yeux, des profils sont encore

présents mais ils sont dilués dans une matière que nous percevons comme un milieu aqueux. On dirait que le peintre immerge ses visages dans un fond sous-marin. Les verts et les bleus déterminent une lumière glauque et des formes surgissent, étranges, qui peuvent évoquer la vie des algues et des mollusques. Une vie embryonnaire semble se déployer dans ce milieu, mais elle est riche des métamorphoses qui sont latentes dans toute vie larvaire. Faut-il voir dans ces images un désir de renouvellement du peintre? La plongée, la descente, le séjour dans les profondeurs ont toujours symbolisé l'univers des épreuves et des métamorphoses qui sont autant d'étapes d'une quête de vérité. Cet éclatement du visage, sa dissolution, c'est aussi la destruction des formes jusqu'ici employées pour que d'autres formes apparaissent. Le peintre remet en jeu son pouvoir de création. En détruisant les formes qui jusqu'ici l'aidaient à pousser plus loin sa recherche, le peintre invente un nouveau langage, il est en quête de nouvelles figures, de nouveaux signes. L'espace pictural est semblable au creuset des alchimistes où la matière était soumise à des épreuves de transformations; et dans le jeu des analogies le chercheur voyait naître les figures qui composaient sa vie intérieure. Le peintre se livre à une semblable opération.

D'autres toiles font penser à des collages. Des fragments sont juxtaposés comme les éléments d'un puzzle. Peut-on parler de visages rapiécés? S'agit-il de morceaux épars d'un visage déchiré? La forme en tout cas signale une déchirure dans son élaboration. La gestuelle, qui dans les toiles précédentes déterminait d'un seul trait l'ovale du visage, ne peut pas ou ne peut plus s'accomplir. Une force la retient ou la déstabilise. Néanmoins, dans ces *collages*, la structure est encore rigide, l'expressivité encore visible.

Dans ces deux tentatives de renouvellement, les anciennes obsessions refont surface, car ce n'est pas l'élaboration des formes nouvelles qui sauverait les faire disparaître. Angoisses et violence ne sont plus présentes dans les objets, mais dans le jeu d'opposition des formes et des couleurs. Ce passage de l'objet à une forme qui le symbolise nous apprend que pour le peintre, les formes peuvent avoir la violence d'une arme ou la douceur des levres.

Enfin, une toile représente une limite dans la production de Mikolaj Dawidziuk. Elle est faite de triangles et de cercles, de croissants et d'arcs de cercle. Seuls un profil a peine ébauché et une tache qui figure un œil rappellent, dans un ovale bleu, la présence d'un visage: la dernière trace de l'humain. Quand ces repères auront disparu – si un jour ils disparaissent! – nous serons alors en face d'une peinture abstraite qui n'aura plus aucun rapport avec la réalité, et dans laquelle seules les formes et les couleurs seront chargées d'exprimer toute la vie intérieure du peintre.

КАМУНИКАТ.ORG

Жан-Франсуа Дэлянэ прысьвяціў асобнае эсэ творчым здабыткам Міколы Давідзюка, як і асабістым уражаньням ад яго палотнаў. Творчасць Давідзюка, беларускага мастака, прафэсара Лодзінскай Акадэміі Маастацтваў, добра вядомае ў Польшчы, таксама ў Беларусі, як і на захадзе Эўропы. У час Беларускага Трыяліту: Польшча-Францыя-Англія, які адбыўся летам 2000 году ў Крынках-Лапічах, мела мейсца выстава прац Міколы Давідзюка для гасцей з Эўропы.

Andrey Khadanovitch

LA CHASSE AUX CLASSIQUES

*Des notes marginales aux traductions
de Baudelaire, Mallarmé, Yeats*

uand ce texte était en train d'être écrit, l'auteur ressentait une grande tentation de l'intituler „Splendeurs et Misères de la traduction bélarussienne”. L'allusion aux „Splendeurs et Misères des courtisanes” de Balzac lui paraissait juste car, en effet, le métier de traducteur a beaucoup de commun avec la plus ancienne des professions du monde. Premierement, beaucoup de traductions sont faites à la commande, et souvent, un traducteur est obligé d'accepter des auteurs qu'il n'aime pas vraiment. C'est que l'éthique de la profession et la conjoncture du marché ne lui laissent pas de choix. (Ceci est surtout juste quand il s'agit d'une jeune littérature ou l'école de traduction n'est pas très forte et où ceux qui pratiquent ce métier honorable ne sont pas nombreux: le risque existe que si tu ne le fais pas, ce ne sera fait par personne.) Toutefois, si on prétend à un travail de qualité, on doit s'abandonner complètement au texte original, le laisser pénétrer en soi, se rendre très familier, très intime avec lui et, si vous voulez, se faire l'aimer. Une personne cynique l'appellerait une „simulation d'amour”, mais plus cette simulation est efficace, plus cela témoigne du professionnalisme. L'honoraire convoité rend la situation du traducteur d'autant plus équivoque.

Deuxiemement, même quand on travaille „par amour”, on court presque toujours le risque de devenir un amant infidele: *traduttore – traditore*, remarquent raisonnablement les Italiens, le traducteur est un traître. L’aphorisme traditionnel constatant qu’une traduction est pareille à une femme – quand elle est belle, elle est infidele, et quand elle est fidèle, elle n’est pas belle – aurait dû être inventé par les traducteurs eux-mêmes, voulant *interpréter* leur conduite honteuse sous forme d’une traduction personnalisée. Nous acceptons volontiers que la pensée formulée de cette façon est plutôt coquette qu’humiliante, et cependant, le fameux traître, ce n’est pas – ce n’a jamais été et ce ne sera pas – une traduction abstraite, mais un traducteur en chair et en os, toi en personne.

Troisièmement, c’est un métier presque toujours ingrat. C’est tout comme au sexe: quand c’est réussi, on considère que tout a été prédestiné par le seul génie de l’auteur original et le traducteur n’a fait que de ne rien abîmer, mais si c’est pire qu’on s’y est attendu et que le texte ne plaît pas pour une raison ou autre, c’est le traducteur qui sera coupable de tout. Par ailleurs, le consommateur des belles lettres s’adresse à la production traduite pour y chercher de nouveaux sentiments – voulant „changer”, se reposer un peu de son devoir conjugal devant la littérature nationale. Mais quand il s’y aventure, il ne se doute même pas de la force de son habitude à la sienne, celle qu’il a connue à l’école et qu’il a suivi „avec le lait maternel”, celle avec laquelle il a vécu de longues années. Et souvent, ce qui est en son principe différent, le rebute consciemment ou inconsciemment; la liaison „hors mariage” avec la culture étrangère via la traduction n’a pas lieu et le lecteur reste instinctivement un „mari fidèle”, désenchanté par un „adultere” raté.

La dernière remarque contient plus de triste vérité que d’humour. Chaque tradition littéraire nationale a son système de valeurs éthiques et esthétiques. Et quand une culture étrangère tente de lever la main à la moindre de ces valeurs, l’indignation d’un lecteur ordinaire (et parfois même d’un lecteur cultivé) ne connaît pas de limites. Moi-même, j’ai entendu les gens réputés parmi les premiers intellectuels bélarusiens, accuser, des fois avec irritation, des fois avec tristesse, les „poètes damnés” français: Baudelaire manque d’affirmatif vital, disaient-ils, et Mallarmé, lui, est étranger au peuple, quant à l’orientation sexuelle de Verlaine et de Rimbaud, ça laisse vraiment à désirer.

Mais tout cela est la faute des traducteurs! On les a instruit pour notre malheur, et eux, ils se sont imprégnés du jus toxique d’une civilisation qui nous est étrangère, et maintenant ils veulent en empoisonner les autres, ils dépravent les goûts des jeunes gens, ils cultivent une bohème qui lit Henry Miller au lieu d’Ivan Chamiakine! Mais qu’est-ce qu’il peut apprendre de bien, ce Miller?

Stéphane Mallarmé a un poème en prose (*Plainte d’automne*) qui est

écrit sous une influence évidente de Baudelaire et qui reflète, comme dans un miroir, la polémique littéraire qui était menée à l'époque, à propos de l'utilité et l'inutilité, la moralité ou l'amoralité de l'art. L'auteur professait la théorie d'un „art pur” ce qui est exprimé d'une façon bien nette dans ce texte. Citons la partie finale du poème: „...Ажно ціха й журботна пад айном майм запяяла катрынка. Яна граля ў вялікіх таполевых прысадах, дзе лісьце мне нават увесну здаецца панурым, з таго часу як постаць Мары і пратлыла там ізь съвечкам і -у апошні раз. Інструмэнт для засмучанага. Так, напраўду, бо фартэпіяна іскрыцца, скрынка дарыць надсаджсаным нашым пацуцьцям съяцло і толькі голас катрынкі нясе безнадзейныя мroi ў сутоныне маіх успамінаў. Яе мармытанье, вясёлы і зьбіты матыў, струмень чыстае радасці ў сэрцы прымесціяў, старызна і тандэт – скуль жа гэтае песні стае, каб вярэдзіць душу, прымушаючы плакаць, як над рамантычнай балядай. Смакуючы съпей, я ня кінў на двор ані су, каб ня зынішчыць чароўнасці, угледзеўши, што катрынка пяе не сама”.

Un poème si anodin, mais qui n'a pas beaucoup de chances pour plaire à un amateur bélarussien de la poésie. Le refus démonstratif de payer l'aumône, provoqué par le désir du héros lyrique de prolonger son plaisir esthétique au dépens de ses obligations éthiques (il craint d'interrompre la mélodie), fait tout de suite dresser l'oreille à mon compatriote. Selon les canons en vigueur chez nous, la littérature devait toujours donner un exemple moral positif ou bien mettre au nu un exemple négatif – mais là, on ne voit point qu'une conduite aussi fâcheuse soit blâmée. Même ceux qui n'ont donné l'aumône jamais de leur vie, en seront indignés! Tu n'as pas donné, eh bien, tais-toi, ne parle à personne de ton péché et surtout que Dieu te garde d'en faire le sujet de ton œuvre!

Citons encore un exemple, un autre vers du même Mallarmé (*L'Azur*) qui, lui aussi, peut déconcerter le lecteur bélarussien par une attitude ambiguë, envers son idéal. Cet idéal est incarné, d'une manière absolument complète, en une image de l'azur, du bleu céleste. Et cependant, le héros lyrique ressent vivement son éloignement de cet idéal comme si c'était une sorte de malédiction. Une beauté parfaite des cieux devient une vraie obsession pour le héros lyrique, trop imparfait pour pouvoir toucher à cette beauté éternelle et trop fin pour ne pas la voir. D'où ses tentatives de jeter l'azur, la lumière du soleil et toute la beauté de la nature bas de leur piédestal:

*Fuyant, les yeux fermés, je le sens qui regarde
Avec l'intensité d'un remords atterrant,
Mon âme vide. Ou fuir? Et quelle nuit hagarde
Jeter, lambeaux, jeter sur ce mépris navrant?*

*Brouillards, montez! Versez vos cendres monotones
Avec de longs haillons de brume dans les cieux
Qui noiera le marais livide des automnes
Et betissez un grand plafond silencieux!*

*Et toi, sors des étangs léthéens et ramasse
En t'en venant la vase et les pâles roseaux,
Cher Ennui, pour boucher d'une main jamais lasse
Les grands trous bleus que font méchamment les oiseaux.*

*Encor! que sans répit les tristes cheminées
Fument, et que de suie une errante prison
U'teigne dans l'horreur de ses noires traînées
Le soleil se mourant jaunetra a l'horizon!*

Ces intentions ne sauraient pas étonner un lecteur qui connaît l'œuvre de Huysmans ou de Wilde, mais pour un habitué à la littérature classique bélarussienne, la tentative de contester la valeur de la beauté naturelle paraît au moins inconvenable. L'interprétation adéquate de l'emphase que Mallarmé met dans les strophes citées ci-dessus, surtout là où il s'agit de la lanterne jaune, le soleil, est empêchée par une association qui apparaît régulièrement dans la tête du lecteur bélarussien qui n'a pas été „corrompu” par la littérature étrangère – celle avec la fable de Kandrat Krapiva „La Chouette, l'Âne et le Soleil” et sa moralité assez simple: „Pour cacher le soleil, l'âne a de petites oreilles”. Et tout traducteur – quoiqu'il soit épris de la poésie de Mallarmé et qu'il brûle du noble désir de la faire entrer dans la culture de son pays natal – est obligé de prendre en considération que l'inertie de la tradition nationale représentera un grand obstacle sur la voie de l'auteur français vers les cours des amateurs bélarussiens de la poésie.

En général, la poésie de Mallarmé représente un problème très difficile pour son traducteur. Chaque ouvrage original du poète exige, aux lecteurs français, des efforts intellectuels extrêmes – une tension obligatoire de tous les muscles d'esprit et une intuition. De son vivant, il ne fut compris que par de très rares contemporains. Du fait, une traduction bélarussienne de Mallarmé qui serait comprise adéquatement par à peu près le même nombre de lecteurs „parfaits” devrait être considérée comme réussie. Posons-nous la question: comment pourrait-on y parvenir? Pour le lecteur français, l'obscurité de Mallarmé résulte de la fragilité des liaisons sémantiques entre les mots, de la substitution d'une phrase à organisation logique par une association libre, de l'arbitraire et de la subjectivité des associations d'auteur. Avant de traduire Mallarmé dans une langue étrangère, il faudrait le traduire en français, plaisait Jules Renard. Le même degré d'hermétisme dans la version

bélarussienne des vers de Mallarmé peut être atteint d'une autre façon. Notre situation linguistique exige au traducteur de non seulement traduire, mais aussi de prendre soin de la culture de la langue bélarussienne. Du fait, le traducteur aspire-t-il non seulement à trouver un équivalent parfait de traduction, mais aussi à exprimer son originalité linguistique. Dans le cas de Mallarmé, le purisme linguistique peut devenir une pierre angulaire de la stratégie de traduction. Il y a d'énormes couches de lexique qui n'ont pas été admises aux dictionnaires soviétiques du bélarussien. Ces couches peuvent être retrouvées chez Lastouški, Stankievitch, chez Baikou et Niekrachevitch dont le dictionnaire russe-bélarusse n'a pas été réédité depuis 1928. On pourrait puiser à ces sources à pleines mains pour que chaque ligne poétique, chaque phrase cache un jeu d'esprit lexical ou syntaxique pour un lecteur moyen. Vous vous êtes heurté contre un mot – consultez donc les dictionnaires. En voilà des efforts intellectuels obligatoires et en voilà une occasion d'enrichir considérablement son vocabulaire. La majorité des lecteurs aura naturellement la paresse de consulter les dictionnaires, ce qui diminuera tout simplement le nombre d'admirateurs potentiels de Mallarmé. Dans ce cas, le traducteur pourra être consolé par le fait qu'il a réussi à faire une traduction équivalente, d'après son hermétisme, au texte original. Citons, en titre d'exemple, la traduction du vers „Don du Poème”:

Табе нясу дзіця эдомскай начнай зморы!
Крыавакрылае, згубіўши свае пёры,
Праз поўны водару і золата крышталь,
Праз шыльнік шэрані (на шыбінах, на жаль!)

Сьвітаныне ў парасі лямпаднага каджэнъня,
О пальмы! падае на гэта спараджэнъня;
Рот бацькаў крывица гімарамі агід,
І захлынаеца самотаю блакіт.

А ты, кунежніца, дачку на ўлонкі пусьціш,
І, бласлаўляючы народжаную вусьціш,
Твой голас загучыць, салодкі чарадзей...

Сіблілавай рукой ці выцісьнеш з грудзеяй
Хоць кроплю беліні, такой даўгачаканай
Для вуснаў, што жылі ў сінечы беззаганнай?¹

Un problème difficile se pose devant le traducteur quand l'ouvrage renvoie

¹Je t'apporte l'enfant d'une nuit d'Idumée!
Noire, a l'aile saignante et pâle, déplumée,
Par le verre brûlé d'aromates et d'or,
Par les carreaux glacés, hélas! mornes encor,
L'aurore se jeta sur la lampe angélique.

le lecteur a un autre texte qui est écrit parfois à une autre époque et en une autre langue. Ces liaisons intertextuelles peuvent échapper facilement à l'attention du traducteur et seront donc perdues dans sa traduction. Et même s'il les avait remarquées, il ne trouverait pas toujours une solution pour les conserver avec les moyens de sa langue et de sa culture. Ainsi, par exemple, dans la première partie de son poème *Hugh Selwyn Mauberley*, Ezra Pound utilise la première ligne du *Testament* de Villon, presque sans l'avoir changée. Chez Villon: *En l'an de mon trentiesme aage*. Chez Pound: *L'an trentuniesme de son aäge*. Le traducteur avait un grand désir de conserver la présence de Villon dans le texte bélarussien, et même plus – la faire visible non seulement aux spécialistes en Villon, mais à tous les lecteurs éclairés. Quelle est l'image avec laquelle les amateurs des belles lettres associent ce poète français? Mais certainement, c'est l'image de *la neige d'antan* dans sa fameuse *Ballade des dames du temps jadis*. Le traducteur a voulu conservé l'ironie de Pound car les trente et un ans de son héros lyrique ne lui ont apporté ni l'attention de la part de Melpomene, ni une couronne delphique sur le front. Or, le traducteur a du hasarder quelque chose de „sa propre invention” en mélangeant Villon avec Horace et la tournure bélarussienne *съмех дыў годзе* (*c'est a rire*) qu'il a tournée en jeu de mots entre *съмех* – *сънег* (*rire – neige*):

*Яго тастамэнт – трывалейшы за медзь
наконадні трывацца ѹодзьдзя
пііта – за год пасынеў спарахнець,
як леташні сънег дыў годзе.*

Le problème des liaisons intertextuelles prend un aspect encore plus intéressant quand il s'agit de traduire un texte qui a été utilisé par un autre auteur, ce qui a fait que maintenant, dans la littérature mondiale, on n'a pas seulement l'ouvrage de l'écrivain X mais aussi l'allusion à ce X dans l'ouvrage de l'écrivain Y. La tâche de traducteur paraît d'autant plus intéressant quand l'ouvrage de Y, contenant une telle allusion, a été traduit en sa

Palmes! et quand elle a montré cette relique
A ce père essayant un sourire ennemi,
La solitude bleue et stérile a frémi.
O la berceuse, avec ta fille et l'innocence
De vos pieds froids, accueille une horrible naissance:
Et ta voix rappelant viole et clavecin,
Avec le doigt fané presseras-tu le sein
Par qui coule en blancheur sibylline la femme
Pour les lèvres que l'air du vierge azur affame?

langue avant le texte de X qu'il a traduit. Il faut donc non seulement traduire le premier auteur, mais aussi faire de façon que les lecteurs comprennent sa liaison avec le deuxième. Le paradoxe est que ce qui a précédé dans l'histoire de littérature doit être „adapté” à ce qui l'a suivi. On peut l'illustrer sur l'exemple de l'œuvre bien connue de Baudelaire qui ouvre son livre de *Petits Poèmes en prose, le Spleen de Paris*:

- Qui aimes-tu le mieux, homme énigmatique, dis? ton pere, ta mere, ta soeur ou ton frere?
- Je n'ai ni pere, ni mere, ni soeur, ni frere.
- Tes amis?
- Vous vous servez la d'une parole dont le sens m'est resté jusqu'à ce jour inconnu.
- Ta patrie?
- J'ignore sous quelle latitude elle est située.
- La beauté?
- Je l'aimerais volontiers, déesse et immortelle.
- L'or?
- Je le hais comme vous haissez Dieu.
- Eh! qu'aimes-tu donc, extraordinaire étranger?
- J'aime les nuages... les nuages qui passent... la-bas... la-bas... les merveilleux nuages!

Le problème de traducteur y consiste en ce que le titre du poème – *L'étranger* – a été utilisé par le classique du XXe siècle Albert Camus qui a donné ce nom à son récit. Le récit est devenu plus connu que l'ouvrage de Baudelaire, et rien moins que chacun des lecteurs de Camus est conscient de ce qu'une allusion à Baudelaire y est présente. Ceci crée le danger que, traduits en une langue ou autre, ces deux ouvrages peuvent perdre l'identité de leur noms. (C'est, par exemple, le cas de la littérature russe où le récit de Camus a été traduit comme *Посторонний* (tierce personne ou personne en dehors de) tandis que les traductions du poème de Baudelaire portent les titres de *Чужестранец* (allochtone, personne venue d'un autre pays) et *хозяин* (inconnu, différent, qui n'est pas des nôtres.) Quant à la traduction en biélarusse, ce problème ne peut être résolu que de façon suivante. Le récit de Camus est déjà adapté par la culture biélarusse et à son nom biélarusse – *Чужсаніца* (différent de par son âme, son esprit). D'où vient la nécessité de „concilier” l'ouvrage chronologiquement plus ancien avec celui qui a été écrit plus récemment. Le traducteur du récit camusien Zmicer Kolas ne laisse pas d'alternative – le poème de Baudelaire est obligé d'avoir le nom biélarusse *Чужсаніца*.

Le même problème surgit lors de la traduction du vers de William Butler Yeats *Who with Fergus?* („Qui avec Fergus?”). C'est que trois lignes de ce vers ont été utilisées par J. Joyce dans son *Ulysse*. Le traducteur de Joyce Jan Maksimiuk les a naturellement traduites:

*Расхмар чало, ня думай дум,
Чаму так горкі сэрца жар,
Вось Фэргус гоніць свой рыдван...²*

La traduction de ces lignes par Maksimiuk est devenue bien connue. Aussi le traducteur de Yeats devait-il faire son possible pour que l'extrait du vers ci-dessus soit reconnaissable pour ceux qui ont eu l'occasion de lire la traduction d'*Ulysse* par Maksimiuk. Et peut-être le seul moyen de garder la continuité de la tradition littéraire était celui d'inclure tout simplement les trois lignes maksimiukiennes dans la traduction du vers „Qui avec Fergus?”:

*Хто з Фэргусам – і наўгалаён
Празь цені лесу ўсё хутчэй,
І ў скокі ля самой вады?
Юнак, навошта хмурый лоб?
Дзяўчына, не хавай вачэй,
Забудзь пра страхі назаўжды!
Расхмар чало, ня думай дум,
Чаму так горкі сэрца жар,
Вось Фэргус гоніць свой рыдван...
Ён, ценяў лесу валадар,
Яднае акіянскі шум
І зор вандроўных акіян.³*

La traduction littéraire, et surtout la traduction d'un chef-d'œuvre, a une propriété bien triste. En traduisant une œuvre originale dans une autre langue,

²And no more turn aside and brood
Upon love's bitter mystery;
For Fergus rules the brazen cars...

³Who will go drive with Fergus now,
And pierce the deep wood's woven shade,
And dance upon the level shore?
Young man, lift up your russet brow,
And lift your tender eyelids, maid,
And brood on hopes and fear no more.

And no more turn aside and brood
Upon love's bitter mystery;
For Fergus rules the brazen cars,
And rules the shadows of the wood,
And te white breast of the dim sea
And all disshevelled wandering stars.

il est pratiquement impossible de conserver tous ses traits précieux et toutes ses particularités. Stanislaw Barantchak, dans son *Manifeste de traducteur*, a ainsi caractérisé l'état de celui qui traduit: „Nous sommes témoins d'un dilemme classique de traducteur: quels que soient ses efforts, quels que soient les équivalents et les substitutions qu'il trouve, il ne pourra pas tout conserver – il aura toujours quelque chose à se refuser. Mais quoi? C'est une décision principale, stratégique, qui, une fois prise, devient le fondement de la tactique interprétative de la traduction”. Le traducteur peut être comparé à un bridgeur expérimenté. En appréciant la répartition des cartes, c'est-à-dire, en lisant le texte original et en considérant ses possibilités littéraires, il doit déterminer d'avance le nombre de „ses” levées, ou ce qui lui appartient de plein droit. Ne pas le prendre serait une faute impardonnable. Outre cela, à l'étape de l'analyse préliminaire, il pourra voir déjà quels sont les plis qui ne lui appartiennent certainement pas – et accepter cette perte. (C'est notamment cette habileté de dire, sans trop de douleur, adieu à ces plis qui distingue un traducteur plus ou moins expérimenté d'un néophyte, qui brûle de traduire tout et qui, finalement, n'arrive pas à conserver même ce qui était traduisible.) Par ailleurs, il y a toujours quelques levées à destiner indéterminé qui feront l'objet du combat ultérieur.

Mais si les cartes ont une hiérarchie régulière que tout le monde comprend, le traducteur, lui, doit déterminer la gradation des valeurs de ses cartes et de ses couleurs à sa propre guise. Le choix heureux influe beaucoup sur la qualité de la traduction future. Il ne peut pas y avoir de règles universelles, chaque cas particulier dicte sa propre stratégie et sa propre tactique. Il importe surtout de déterminer le niveau d'organisation poétique du texte qui porte la plus grande charge sémantique et esthétique par rapport aux autres (et qui est spécifique dans chaque cas particulier). Ce niveau est habituellement appelé „la dominante sémantique d'une œuvre”. C'est juste ce qui doit être décelé et traduit à tout prix. Si ce n'est pas retenu, la traduction pourra à peine avoir la valeur requise.

Plusieurs œuvres de Baudelaire ont une dominante sémantique qui est plutôt cachée qu'évidente. Elle constitue le fondement de sa „rhétorique profonde”, de sa communication poétique par le biais des suggestions.

Dans son vers *La Chevelure*, par exemple, le héros lyrique cherche de trouver, au cours de toute l'œuvre, de fines comparaisons pour décrire les boucles de la héroïne. Le vers comprend sept strophes dont presque chacune – sept fois au total – mentionne les cheveux d'une manière ou d'une autre. Le poète ne se répète pas une seule fois, il trouve toujours un mot différent. Sans qu'une série analogue de mots ayant le sens commun de „cheveux” ne soit reconstituée, la traduction belarussienne de l'œuvre ne serait pas possible. Nous avons proposé la série suivante: „І лёканаў каскад... О пекнага руна найчараўнейшы паx... Ў тваix духмяных валасах... Прываблівяя косы...

Кудзеры... *О пасмы, вы шацёр блакітнага сутоньня... Ледзь пухкіх павіткаў крануліся далоні...*.

La dominante du vers *Réversibilité* dont le titre a été assez librement traduit en bélarussien comme *Збавеніца* (la libératrice) est représentée par la répétition et l'opposition. Les lignes qui commencent et qui terminent chaque strophe, ont une structure analogue. Elles répète toujours les même mots, et il n'y en a que deux qui changent chaque fois. Outre cela, la première demi-ligne comprend, à chaque reprise, une image claire „angélique”, à laquelle est opposée, après la césure, une image morose de douleurs physiques ou morales: *Ange plein de gaîté, connaissez-vous l'angoisse?.. Ange plein de bonté, connaissez-vous la haine?.. Ange plein de santé, connaissez-vous les fièvres?.. Ange plein de beauté, connaissez-vous les rides?..* L'impression est renforcée par la rime intérieure, plusieurs mots précédant la césure se riment entre eux: *gaîté – bonté – santé – beauté.* Nous avons pu conserver les répétitions avec les antithèses et compenser la perte des rimes intérieures par des anaphores: „*Мой ветраны анёл, ці зъведала ты вусьціш?.. Мой ветлівы анёл, ці зъведала ты злосыці?.. Мой величны анёл, ці зъведала ты зморы?.. Мой зваблівы анёл, ці зъведала ты зморшчак?..*”

La tâche de conserver la dominante sémantique ne veut point dire que tous les autres niveaux d'organisation du texte original peuvent être ignorés: la poésie n'a rien de secondaire, d'insignifiant. De même, les sacrifices faits consciemment ne veulent guère dire que la traduction sera nécessairement beaucoup pire que la texte original: les inévitables pertes calculées d'avance peuvent être parfois heureusement compensées par des trouvailles artistiques inattendues ce qui nous permet de déterminer cette méthode de traduction comme le compensationnisme (du verbe *compentionner*). Enfin, les „splendeurs et les misères” balzaciennes (qui n'ont finalement pas été mises à la tête de ces notes sur les modalités de la traduction poétique en bélarussien) ne veulent dire rien d'humiliant ou de sceptique à l'égard de cette pratique littéraire. Puisqu'on n'en est pas encore venu à la première partie de la diologie – aux *Illusions perdues* – et j'espere bien qu'on n'en vienne pas.

Эсэ „Паляваньне на клясыкаў: нататкі на палёх перакладаў” становіць сабою шэраг назіраньняў, зробленых перакладчыкам французскай і ангельскай паэзіі ў праце абеларушчанья вершаваных твораў Бадлера, Малярмэ ды Ейтса. Паказваючы дыстанцыю, якая існуе паміж съветаўспрыманьнем беларускага чытача, самой систэмай этычных і эстэтычных вартасцяў, выпрацаваных беларускім пісьменствам, з аднаго боку, і французскай літаратурнай традыцыяй – з другога, перакладчык дэманструе тэксты, якім – нават у абеларушчаным выглядзе – асабліва „цяжка” ўвайсці ў айчынную культуру. Зь іншага боку, аўтар эсэ зыходзіць з аптымістычнай думкі пра перакладальнасць якога заўгодна іншаму оунага паэтычнага твору. Абгрунтуючы гэту тэзу, ён прыводзіць колькі прыкладаў тых „цяжкасцяў”, зь якімі могуць сустрэцца ў сваёй працы перакладчыкі замежнай паэзіі, і паказвае канкрэтныя шляхі вырашэння яны гэтых „цяжкасцяў”.

Andrey Khadanovitch, poète et traducteur bélarussien (traduit du français, de l'anglais et du polonais) professeur de la littérature étrangère à l'Université Bélarusse d'Etat.

Андрэй Хадановіч (нарадзіўся ў 1973 г. ў Менску), беларускі паэт і перакладчык (перакладае з французскай, ангельскай і польскай моваў). Выкладае замежную літаратуру ў Беларускім Дзяржаўным Універсітэце.

Гай Валеры Катул
(Gaius Valerius Catullus)

III

Леце сылёзы, Вэнэры й Купідоны,
Ўсе на съвеце спагадлівыя людзі!
Бо сканаў верабейка маёй любай,
Верабейка, уцеха маёй любай,
Ёй за ўласныя вочы даражэйшы.
Далікатны, як мёд, ён гаспадыню,
Як дачка – сваю маці, блізка ведаў,
Не сыходзіў ніколі зь яе ўлоньня,
Але пырхаў па ёй туды й сюды ён
І заўжды для адной яе цырыкаў...
А цяпер ён ідзе съцяжынай цёмнай
У краіну, адкуль няма вяртаньня.
Будзь жа выкляты, люты морак Орка:
Праглынаучы ўсё, што сэрцу міла,
Ты любімага выкраў верабейку!
О злачынства! О бедны верабейчык!
Празь цябе ад рыданьняў у каханай
Сёньня ўспухлі пачырванелі вочкі.

Пераклад із лаціны А. Хадановіч і С. Карчыцкі

Квінт Гарацы Фляк
(Quintus Horatius Flaccus)

Ода II, 20 (Да Мэцэната)

На дужых, гожых крылах сягаючи
Ў ablіччы новым высі нябеснае,
Пясьніяр – і птах! – зямлю пакіну
І гарады, дзе пануе зайдрасьць.

Бацькоў нязнатных бедны атожылак,
У дом табою ветла запрошаны,
Мой Мэцэнаце, не памру я,
Не пагражая юць мне хвалі Стыксу.

Ужо галёнкі скур а шурпатая
Съягнула моцна, белаю пту шкаю
Раблюся, і рамёны й руки
Лёгкія пёры мне пакрываюць.

Вышэй за сына мчацьму Дэдалава,
Пяюн крылаты, бераг Басфора я
Угледжу шумны, і гетулаў
Сырты, і гіпэрбарэйцаў стэпы.

Вядомы стану дакам, што ў вусьцішы
Ад вояў Рыму, колхам, дасвежчаным
Ібэрам і гелонам дальнім,
Галам, якія ваду п'юць з Роны.

Дык хай ня будзе плачу хайтурнага,
Агідных сто гнаў, скаргаў з уздыхамі!
Стрымай свой енк, ня трэба марных
Ушанаваньняў пустой магіле!

Пераклалі з лаціны А. Хадановіч і С. Карчыцкі

Ода III, 30 (Да Мэльпамэні)

Помнік я збудаваў трывалейшы за медзь,
Высачэйшы за высь велічных пірамід.
Ні навалы залеў, ні Аквілёна моц
Не зруйнуюць яго, ані бясконцы бег

Незьлічоных гадоў, хуткага часу плынь!
Бо ня цалкам памру! Лепшае, што ўва мне,
Не спазнае труны: слава мая расьці
Вечна будзе паміж спадчыннікаў, пакуль

Ўсходзіць на Капітолъ зь дзвай маўклівай жрэц.
Дзе ў бязводным краі стэпавым людам Даўн
Валадарыў, дзе мчыць воды свае Аўфід,
Скажуць так пра мяне: ніzkі, сягнуў вышынь,

Сама першы, хто стаў на эаліскі лад
Па-лацінску пяяць і заслужыў хвалу.
Дык ганарыся мной і валасы мае
Ты зычліва вянком, Мэльпамэна, спаві.

Пераклаў з лаціны А. Хадано віч

Жэрар дэ Нэрваль
(Gerard de Nerval)

У алеі Люксэмбургскага саду

Яна прайшла, дзяўчына-птушка,
Раптоўная, нібы павеў.
Ёй краскі спавіала стужка,
Ёй вусны у прыгожыў съпей.

Ці не адзіная істота,
Што пакахаць мяне магла
І ў прыщемкі маёй самоты
Прынесыці каліва съятла!

Ды час старому заняпасыці,
І со сонца больш не ах іне!
Дзяўчына, водар, песня... Шчасьце,
Што праляцела паўзь мяне!

У гаі

Ён зьявіца ў съвет на прадвесні
Для съпеваў: нібы ручай,
Пальюцца чульлівия песні,
Птушыныя песні ў гаі!

Пасъля – для яе – назаўсёды
Збудуе ў мілосным раі
Прытулак пяшчоты і згоды,
Птушыну хату ў гаі!

Ён змоўкне зімою заўчаснай.
На жаль! Але скруху стаі,
Бо некаму ўявіцца шчаснай
Птушыная съмерць у гаі!

Сабор Парыскай Божай Маці

Ён сапраўды стары. Наш век яму – імгненьне.
Парыжа ўбачыць скон, як коліс – нараджэньне.
Ды ўсё ж драпежны Час усадзіць кіпцюры
У цягліцы-камяні і будзе рваць што сілы
Яго жалезныя натруджаныя жылы,
І да касьцей згрызе славутыя муры!

І прыйдзе шмат людзей з усіх зямных краінаў,
Каб на яго зірнуць, між величных руінаў
Памройць, а пасъля перачытаць Гюго.
І здасца ім, што ценъ старое базылікі,
Бы ў лепшыя гады, магутны і вялікі,
Як прывід, паўстае зь мінулага свайго!

El Desdichado

Я змрочны, я ўдавец, я згустак паражні,
Я Аквітанскі прынц на зруйнаванай вежы,
Бо зорка любая пагасла ў вышыні,
А сонца чорнае – бы з вусцішнай візежы.

З магільнай цемрадзі ўратуй мяне, вярні
Спустошанай душы Італіі ўзьбярэжкы,
Альтанку, што калісъ мне аздабляла дні,
І вінаградны смак, і ружы водар съвежы.

Я Фэб? Альбо Амур? Я Люзіньян? Бірон?
У гроце маіх сноў гучаць сырэны съпевы,
А чырвань на чале – сълед вуснаў каралевы.

Я двойчы пераплыў жахлівы Ахерон...
І ў лірнай варажбе ўваскрэлага Арфэя
Святая скардзіца і прамаўляе фэя.

Шарль Бадлер
(Charles Baudelaire)

Вершы прозаю з кнігі „Парыскі сплін”

II *Роспач старой*

Зморшчаная бабулька ўся ажно зазъяла ад радасыці, убачыўши цудоўнае дзіця, якому ўсе былі радыя й кожны хацеў спадабацца; цудоўнае стварэнне, такое самае крохкае, як яна, бабулька, і, рыхтык яна, бяззубае й безвалосае.

І яна падышла да немаўляці, хо чучы пазабавіць яго сваім агуканьнем ды ласкавымі мінамі.

Але напалоханае дзіця стала адбівацца ад лядашчай дабрачцы зь яе пяшчотамі й завішчэла на ўвесь дом.

І добрая бабулька вярнулася ў вечную свою самоту і, плачучы ў куточку, казала сабе: „Ах мы, няшчасныя старыя саміцы! Мінуў час, калі мы маглі падабацца – хоць бы найнявіньнейшым; і мы наганяем страх нават на малых дзяцей, якіх хочам любіць!”

III *Confeitor мастака*

Як жа працінае душу восеньскае сутоньне! О! Пратінае аж да болю, несучы адмыслова чароўныя адчуваньні, неакрэсленныя і ўгаднічаць напруженныя, бо няма зброй, вастрэйшае за лязо Бясконцасыці.

Якая гэта асалода – запускаць свой пагляд у бязъмежнае неба й мора! Ціша й самота, беззаганная чыстасць сінечы! Маленькі ветразь, што дрыжыць на гарызонце і сваёй мізэрнасцю й адзінотаю так падобны да майго непапраўна загубленага жышця; манатонны сыпей хваляў, – усё гэта мысліцца мною ці, можа быць, само мысліць празь мяне (у невымернасці мрояў так хутка губляеца нашае „я”!); так, я сказаў „мысліць празь мяне”, але мысліць музыкаю й вобразамі, без сафістыкі, безь сілягізмаў, бяз до вадаў.

Аднак думкі гэтая, што нараджаюцца ўва мне ці вынікаюць з навакольных рэчай, у хуткім часе стаюцца занадта напружанымі. Празьмер асалоды выклікае неспакой і сапраўдную пакуту. Мае нэрвы нацягваюцца настолькі, што ў іхным трымценні застаюцца адно крык і боль.

І вось нябесная глыбіня ўжо мяне палохае, а празрыстасць раздражняе. Бязжарнасць мора, нерухомасць пэйзажу абурае мяне... О! Няўжо я мушу вечна пакутаваць іх вечна ўнікаць красы? Прырода, няўмольная варажбітка, нязможная спадужніца, злытуйся нада мною! Пакінь спакушаць маю прагу і пыху! Спасыціжэнне красы – гэта двубой, дзе мастак кръчыць ад страху і заўжды церпіць паразу.

VII Блазан і Вэнэра

Які чароўны дзень! Вялізны пар к млею ў пякучым праменіні вока дня, нібы маладо сцьць у абладзе Каханья.

Усеагульная раскоша не выдае сябе ніводным гукам; нават фантаны як быццам заснулі. Як жа розніца ад людзкіх святаў гэтая маўклівая оргія!

Здаецца, што свяতло, усё нарастоючы, выкрасае з прадметаў усё новыя і новыя водбліскі-яскаркі; што краскі ў захапленыні згараютъ ад жаданьня перасягчы нябесны блакіт зыркасцю сваіх фарбаў; што съпёка робіць водары відо чнымі, і яны смугою ўзносяцца да сона.

Аднак, сярод агульной радасці я ўгледзеў засмучаную істоту.

Ля ног вялізарнай Вэнэры – адзін з прафэсіянальных вар’ятаў, самахотных блазнаў, чый абавязак – забаўляць каралёў, калі тых грызуць дакоры сумленія ці проста нуда. Прыбраны ў блішчасты й фацэтны строй, у рагатай шапцы з званочкамі, увесы стуліўшыся каля п’едэсталу, ён падымае поўныя сылёз вочы да несьмяротнае Багавіца.

Ягоныя вочы кажуць: „Я сама няшчасны й самотны зь людзей, пазбайдзены каханья і сяброўства, і праз гэтае мізарнейшы за апашнюю жывёлу. Але я, я таксама створаны, каб адчуваць і разумець неўміручую Красу! О, Багавіца, злытуйся над майм смуткам і майм шаленствам!”

Але няўмольная Вэнера глядзіць немавед куды ўдалеч сваімі мармуровымі вачымі.

VIII Сабака й флякон

„Мой мілы сабачка, мой добры сабачка, любы мой, хадзі сюды й панюхай, якую выдатную парфуму набыў я ў найлепшага ў месьце парфумніка”.

І сабака, матляючи хвастом, што, як мне ведама, у гэтых бедных істотаў адпавядае нашым съмеху й усъмешцы, падыходзіць і зь цікавасцю тыцькае вільготным носам у адкрыты флякон; пасыля раптоўна ў страху падаецца задам і пачынае брахаць на мяне, нібы з даю рам.

„Ах ты, нікчэмны сабака! Калі б я прынёс табе пакунак з лайном, ты з асалюдаю нюхаў бы яго, а магчыма б, і зжэр. Гэтым ты, нягодны паплечнік майго смутнага жыцця, падобны да публікі, якой патрэбныя ня вытанчаныя водары, што адно раздражняюць яе, а старанна падабраныя гідкасці”.

X

А першай ночы

Нарэшце адзін! Усё съціхла й чуваць адно грукат запозыненых і здарожаных фіякрай. Мецьмем колькі гадзін цішыні, а можа й спакою. Нарэшце! Скончылася тыранія чалавечых твараў, і цяпер я буду пакутаваць ад самога сябе.

Нарэшце мне дазволена адпачыць, апусыціўшыся ў ванну змроку! Найперш замкнемся на два абароты. Мне здаецца, гэтыя абароты ключа паглыбяць маю самоту ды ўзмоцняць барыкады, што цяпер адзьдзляюць мяне ад съвету.

Агідане жыцьцё! Агідане места! Згадайма, што было днём: я бачыўся зь некалькімі літаратарамі – адзін зь іх запыталаўся ў мяне, ці можна даехаць да Расіі па сушы (ён, відаць, лічыць, што Расія – аблак); мужна спрачаўся з рэдактарам пэўнага месячніка, які на кожнае маё пярэчанье паўтараў: „Мы – партыя прыстойных людзей”, з чаго вынікала, што ўсе засталія часопісы выдаюцца махлярамі; раскланяўся з дваццаццю асобамі, пятнаццаць зь якіх мне незнамыя; у той самай працпорцыі абменьваўся поціскамі рук, неабачліва забыўшы купіць загадзя пальчаткі; падчас зылівы, каб забіць час, зайшоў да адной цыркачкі, якая папрасіла мяне на маляваць для яе касьцюм *Вянеры*; ледзь не залячаўся да дырэктара тэатра, які сказаў, адмаўляючы мне: „Ці ня лепш вам звярнунца да спадара Z.? Гэта найнязграбнейшы, найдурнейшы й найслыннейшы з усіх маіх аўтараў; разам у вас, магчыма, нешта атрымаецца. Зазірненце да яго, а там пабачым”;

выхваляўся (навошта?) рознымі гідкімі ўчынкамі, якіх ніколі не рабіў, і маладушна выракся пары паскудстваў, на якія пайшоў з прыемнасцю (заганная пахвальба, злачынная боязь публічнай думкі!); адмовіў сябру ў дробнай паслузе й даў пісьмовую рэкамэндацыю скончанаму мярзотніку. Уф! Ці гэта ўсё?

Незадаволены іншымі ды самім сабою, я хацеў бы ў ночнай цішыні, на самоце, выкупіць свае грахі й адчуць хоць каліва павагі да сябе. Души тых, каго я любіў, тых, каго апяваў, дайце мне сіл, будзьце мне апораю, аджаНЕЦЕ ад мяне ўсю ману й распусныя тхненіі съвету; а Ты, Спадару мой Божа, пашлі мне шчасльце скласці пару добрых вершаў, якія давялі б мне самому, што я не апошні зъ людзей, што я ня горшы ад тых, кім пагарджаю!

XVI Гадзіньнік

Кітайцы даведваюцца пра час па вачах катоў.

Адзін місіянэр, ідучы пэўнага дня прымесцем Нанкіну, зауважыў, што забыў гадзіньнік, і запытгаўся, колькі часу, у нейкага хлопчыка.

Юны вісус з Паднябеснай Імперыі спачатку разгубіўся, але потым, сцяміўшыся, адказаў: „Зараз дазнаюся”. Праз некалькі мгненняў ён вярнуўся зь вялікім тоўстым катом у руках і, зазірнуўшы яму, як той казаў, проста ў очы, без ваганняў абвясціў: „Хутка поўдзень”. Так яно й было.

А я, калі схіляюся да пекнай Кэці, якой так пасуе яе імя, бо яна – краса свайго полу, гонар майго сэрца й водар маіх думак, будзь гэта ўночы альбо ўдзень, у зыркім съятле альбо непрагледным змроку, – у глыбіні яе чароўных вачэй я заўсёды бачу дакладны час, заўсёды той самы, вялікі, урачысты, бязъмежны, нібы прастора, непадзельны на гадзіны й хвіліны, нерухомы, не адзначаны на храномэтрах, і ўвадначас лёгкі, як подых, і хуткі, як позірк.

І калі нейкі надакучлівец зъявіцца й стане турбаваць мяне, пакуль погляд мой адпачывае на гэтым цудоўным цыфэрблазе, калі нейкі грубы й недалікатны дух, нейкі дэмант перашкоды зъявіцца й запытаецица: „Ува што ты так пільна ўглядасесь я? Чаго шукаеш у вачах гэтай істоты? Марнатраўны й лянівы сымяротны, можа, ты бачыл там, колькі часу?” – я адкажу без ваганняў: „Так, бачу: на май гадзіньніку Вечнасць!”

Згадзецся, спадарыня, што гэты мадрыгаль напраўду варты ўзнагароды – ён атрымаўся такім самым напышлівым, як і вы. Але, шчыра кажучы, мне было так прыемна плесьці вам гэтыя вычварны камплімент, што я нічога не прашу ў вас узамен.

XVII Паўсъвету ў валасах

Дазволь, я буду до ўга, до ўга ўдыхваць пах тваіх валасоў, акунуся ў іх тварам, як сасмаглы ў крынічную ваду, буду ўскалыхваць іх, нібы напарфумаваную хустку, каб разварушыць рой успамінаў.

Калі б ты магла ведаць усё, што я бачу, што адчуваю, усё, што мне чуецца ў тваіх валасах! Мая душа вандруе ў водары, як душы іншых – у музыцы.

Твае валасы поўныя мрояў пра машты й ветразі, пра вялікія моры – мусоны нясуць мяне па іх у чароўныя краіны, дзе далячыні блакітнейшыя й глыбейшыя, а паветра прасякнутае пахам пладоў, лісьця й чалавече скury.

У акіяне тваіх валасоў мне бачыцца гавань у гуках сумных песен, дужыя мужчыны з усіх канцоў съвету й караблі ўсіх кшталтаў, чые дасканалыя й складаныя сілюэты вырысоўваюцца на асноведзі вялізарных нябёсаў, дзе пануе вечная сьпёка.

У пяшчоце тваіх валасоў я зноў перажываю доўгія гадзіны ўтомнай, амаль што няўлоўнай партовай гайданкі, гадзіны, што я прарабаві на канапе ў каюце прыўкраснага карабля, між вазонамі з кветкамі й збаноў з прахаднай вадою.

У пякучым вогнішчы тваіх валасоў я ўдыхваю во дар тытунню, прыпраўлены опіумам і цукрам; у ночы тваіх валасоў я бачу бясконцае звязаныне трапічнай сінечы; на пушыстых узьбярэжжах тваіх валасоў я п'ю зъмешаны пах смалы, мускусу й какосавага алею.

Дазволь, я ўвап'юся ў твае цяжкія чорныя косы. Калі я кусаю твае пругкія, непакорлівія валасы, мне здаецца, я ем успаміны.

XXXV Вокны

Назіраючы знадворку праз расчыненае акно, ніколі ня ўбачыш таго, што ўгледзіш праз акно зачыненае. Няма нічога глыбейшага й таямнайшага, больш плённага, больш змрочнага й асьляпляльнага, чым акно, асьветлене съвечкай. Тоё, што можна ўбачыць пры сонечным съятле, заўсёды менш цікавае, чым тое, што адбываецца за шыбаю. За гэтай чорнай альбо зыркай дзірою жыве, мроіць і пакутуе само жыцьцё.

Па-над хвалямі дахай я бачу бедную паджылую кабету ў зморшках, што заўжды над нечым схіленая й ніколі не пакідае дому. Па ейным твары,

адзенъні, рухах, па блізу няўло ўнай драбязе я аднавіў гісторыю гэтай жанчыны, ці, дакладней, ейную легенду, якую я часам апавядваю сам сабе й плачу.

Калі б гэта быў бедны стары, я настолькі ж лёгка аднавіў бы ягоную гісторыю.

І я кладуся спаць, горды тым, што жыў і пакутаваў, увасобіўшыся ў іншых.

Магчыма, вы спытаеце: „Ці ўпэўнены ты, што гэтая легенда адпавядзе рэча існасьці?” Ці ж гэта істотна, чым напраўду ёсьць рэча існасьць вакол мяне, калі яна дапамагае мне жыць і ведаць, што я ёсьць і чым я ёсьць?

XXXVIII

Якая зь дзьвюх сапраўдная?

Я пазнаёміўся зь некай Бэнэдыктай, што жыла ў залатым бліску ідэалу; вочы яе выклікалі прагу велічы, красы, славы і ўсяго, што прымушае нас верыць у несьмяротнасць.

Але гэтая цудоўная істота была запекнай, каб жыць доўга; не прайшло й некалькіх дзён па нашым знаёмстве, як яна памерла; я сам паҳаваў яе пэўнага дня, калі вясна кадзіла свой ладан нават на могілках. Я сам паҳаваў яе, замкнуўшы ў труну з духмянага дрэва, незынішчальнага, нібы індыйскія скрыні.

Вочы мае шчэ былі ўтаропленыя ў зямлю, дзе я закапаў свой скарб, як раптам я ўбачыў маладую асобу, надзвычай падобную да паҳаванай. У дзіўным істэрычным запале яна ўтотвала рыхлую глебу й пырскала съмехам, кажучы: „Гэта я, я сапраўдная Бэнэдыкта! Я, знакамітая агідніца! У пакараньне за тваю дурноту й сълепату каҳацьмеш мяне таюю, якой я ёсьць!”

А я, як непрытомны, крычаў у адказ: „Не! Не! Не!” І, каб выразней падкрэсліць сваю нязгоду, тупнou так моцна, што нага мая па калена ўтрузла ў съвежы дол. Бышцам воўк, што трапіў у пастку, я застаўся – і, магчыма, назаўсёды – прыкаваны да магілы ідэалу.

XL

Люстра

Брыдкі чалавек уваходзіць і глядзіцца ў люстра.

„Навошта вы глядзіце на свой адбітак, калі тое, што вы бачыце, прыносіць вам адно прыкрасыць?”

Брыдкі чалавек кажа мне на гэта: „Спадару, згодна з несъмяротнымі прынцыпамі Вялікай французскай рэвалюцыі, усе людзі роўныя ў правах; вось жа, я маю права разглядаць сябе ў лютstry, а з прыемнасцю ці прыкрасыцю – гэта ўжо тычыцца адно майго сумлен'ня”.

З гледзішча zdarovaga сэнсу, я, напэўна, меў рацыю, але ж закон быў на ягоным баку.

XLV *Стрэлішча й могілкі*

„Шыно к „У Плютона”. Відалъ на могілкі”. – „Адмысловая шыльда, – падумай наш мілосьнік шпацыраў, – і, далібог, выклікае смагу! Пэўне ж, гаспадар карчомкі знаецца на Гарацый й паэтах Эпікуравай школы. Магчыма нават, што яму не чужая й адмысловасць старажытных эгіпцян, у якіх ніводная сапраўдная бяседа не абыходзілася без шкілета ці нейкага іншага сымбалю марнасці жыцьця”.

Ён у вайшоў, выпіў кухаль піва, паглядаючы на магілы, і паволі выпаліў цыгару. А пасля яму заманулася сысьці да могілак, дзе трава была такой высо каю й прывабліваю і панавала такое зыркае со нца.

Напраўду, сівятло й спёка там шалепі; можна было падумаць, што сонца сп’яна ўпала на зямлю й качаецца па дыване з цудоўных красак, гадаванак распаду. Вялікі шум жыцьця – жыцьця бясконца малых істотаў – напаўняў паветра й перарываўся праз роўныя прамежкі часу гукам стрэлаў з суседняга стрэлішча, нібы коркі ад шампанскага бахкалі пад прыглушаную музыку аркестру.

І тады, у праменіні, што паліла яму мозаг, у пякучых павевах съмерці, ён пачуў голас, шэпт з-пад магільнай пліты, на якую ён быў прысёў. Гэты голас казаў: „Няхай выклітая будуць вашыя цэлі й вашыя карабіны, няўрымсылівыя жывыя, што так мала дбаеце пра памерлых і іхны боскі спаюй! Няхай выклітая будуць вашая пыха й вашыя рапухы, не цярплівыя съмяротныя, што практикуецеся ў мастацтве забіваць ля сівятыні Съмерці! Калі б вы ведалі, як проста здабыць узнагароду, як проста прыйсьці да мэты й наколькі міэрнае ўсё па-за Съмерцю, вы б меней высільваліся, руплівыя жывыя, і радзей бы парушалі сон тых, што ўжо даўно сягнулі Мэты, адзінае сапраўднае мэты брыдкага жыцьця!”

XLVIII

Any where out of the world

Куды-колечы з гэтага съвету

Нашае жыцьцё – гэта лякарня, дзе кожны хворы апантаны жаданьнем зъмяніць ло жак. Адзін хацеў бы пакутаваць пры печы, другі спадзяеца, што ачуняе каля акна.

Мне заўсёды здаецца, што я быў бы шчасны там, дзе мяне няма, таму пытаньне пра пярэбары – тэма бясконных спрэчак з маёю душой.

„Скажы мне, душа моя бедная, астылая душа, што ты думаеш пра тое, каб жыць у Лісабоне? У Лісабоне павінна быць цёпла, і ты б ажыла там, як тая яшчарка. Места стаіць ля вады; кажуць, што яно збудаванае з мармуром, а ягоныя жыхары настолькі ненавідзяць расыліннасць, што з каранём вырываюць кожнае дрэва. Вось краявід на твой густ: толькі святло, камень і вада, каб іх люстраваць!”

Душа не адказвае.

„Раз ты так любіш адпачываць у атачэнні відовішчай руху, ці не хацела б ты пасяліцца ў Галіндзі й раяваць на гэтай шчаснай зямлі? Няўжо ты ня знойдзеш сабе забавы ў краіне, якою так часта любавалася на музэйных карцінах? Што ты ду маеш пра Ратэрдам, ты, якая так любіш лясы маштаў і караблі, прышвартаваныя пры падножжы дамоў?”

Душа зноў маўчыць.

„Ці, можа, табе мілейшая Батавія? Зрэшты, мы шчэ знойдзем там дух Эўропы, паяднаны з трапічнай красою”.

Ані слова. Ці не памерла моя душа?

„Альбо ты сягнула той граніцы здрэнцвеныня, за якою нам любыя адно свае пакуты? Калі та к, уцякайма да краінаў, якія падабенствам Съмерці. Я ведаю, што нам трэба, моя бедная душа! Зьбірайся, мы з табою адправімся ў Тарнэа. Мы паедзем яшчэ далей, аж на самы скрай Балтыкі; як мага далей ад усякага жыцьця; мы паселімся на полюсе. Сонца там ледзь кранаецца зямлі сваім ко сым праменьнем, а марудная зъмена дня й ночы зънішчае разнастайнасць і павялічвае манатоннасць, гэтую сужаніцу нябыту. Мы там зможем наядоўга акунацца ў цемру, а палірная зара, забаўляючы нас, будзе слаць нам час ад часу свае ружовыя снапы, нібы водсъветы пякельных фаервэркаў!”

Нарэшце моя душа выбухае крыкам, і як мудра: „Куды-колечы! Куды-колечы, адно каб прэч з гэтага съвету!”

Гіём Апалінэр (Guillaume Apollinaire)

*Верш прачытана на шлюббе Андрэ Сальмона
13 ліпеня 1909*

Сёння зранку пабачыўшы мора съцягоў я сабе не сказаў
Што маўляў вось багатыя строі для бедных
Што ханжа-дэ макратыя хоча пакуты схаваць
Што шануючы вольнасць цяпер пераймаць мем лістоту
О свабода раслінаў апошняя ў съвеце свабода
Што палаюць дамы бо ня вернуцца тыя што іх пакідаюць
Што махаюць нам рукі якім заўтра зноўку на нас працаваць
Ні аб тым што павесілі тых небракаў якія ня ўмелі з жыцьця
карысташца
Ні аб тым што нанова штурмуюць Бастылію прагнучы съвет абнавіць
Бо адно на падмурку паэзіі будзе абноўлены ён
І Парыж апранае съцягі бо мой жэніща сябар Андрэ Сальмон

Мы сустрэліся ў брыдкай піёніцы
Абодва былі маладзёны
Абодва палілі насілі старызну чакалі съвітанку
Любілі любілі адны й тыя самыя словы чый сэнс было трэба зъмяніць
І трапілі трапілі ў зман ашуканая дзеци што болей ня ўмелі съмяяцца
Дзьве шклянкі на століку нам падаваліся перадсъяртным
паглядам Арфэя

Упалі ѹ разьбіліся шклянкі
І мы навучыліся съмеху
І мы рушылі ўдалеч шукальнікі страт пілігрымы ягомасыці
Згубы па вулках па местах чужыны ѹ съцяжынах съядомасыці
Я сустрэў яго зноў над ракой дзе між белых лілей
Белай кветкай сплывае Афэлія ѹ шатах юнацтва
Ён на флейце іграў тагасъветную песнью вар'яцтва
І з гурмою засмучаных Гамлетаў крочыў далей
Потым вечнай раскошаю ён суцяшаў паміраючага мужыка
Зачарованы сънегам які нагадаў яму голае цела жанчыны
І я бачыў як робіць ён тое і гэтае ѹ гонар тых юлішніх слоў
Што зъмяняюць дзіцячыя твары і я наўздагон
Успамінам пяю наша Заўтра бо сённяя мой жэніща сябар
Андрэ Сальмон

Дык усьцешымся але зусім не таму што сяброўства было нам
ракой жыцьцядай най
Урадлівай вільготнай зямлёй што дае нам надзею на хлеб
Ні таму што ізноў нашы шклянкі вітаюць нас перадсъяротным
паглядам Арафэя
Ні таму што мы вырасылі так што цяпер шмат хто блытае
нашыя вочы і зоры
Ні таму што лунаюць съцягі ля вакон абываталіяў нашых якія гатовыя
абараніць болей чым стогадовае
права на кожную дробязь жыцьця
Ні таму што паэзія ўладу дала нам над словамі што разбураюць
і зноў утвараюць наш съвет
Ні таму што мы плакаць умеем і съмешнымі не падавацца
Ні таму што мы можам съмяцца што палім і п'ем як калісьці
Будзьма радавацца бо ўладарка агню і паэтай
Каралева Мілосыць што сусьвету дыктуе закон
І съятлом прасякае прастору між зор і плянэтай
Загадала і сёняня мой жэніцца сябар Андрэ Сальмон

Ўільям Батлер Ейтс
(William Butler Yeats)

Леда й Лебедзь

Раптоўны націск крыл, што плещучы вонках;
чужое сэрца б'еца ля грудзей;
улоньне лашчаць лапы ў перапонках
і дзюба песьціць шыю ўсё люцей.

Ці ж адаб'юцца кволыя далоні
ад мужнасці ў аперанай красе?
Як съцёгнам, аслабельм у палоне,
не саступіць чужынцу пакрысе?

Прыйдучае ёй апладніе нетры:
тут гібелль Агамэмнана, дары
данайцаў і забойствы між руінай...

Ці ж моц і веда ўладара паветра
ёй да тае адкрыліся пары,
як ён яе, насычаны, пакінуў?

Сэн-Жон Пэрс
(Saint-John Perse)

Паэма для Чужынкі

I.

Ані ржэўнікі, ані пяскі не прывабяць ступаў прыйду чых стагодзьдзяў,
што табе выбрукоўвалі вуліцу каменем забыцца – о, зялёны бязылітасны
камень,

зелянейшы за кроў Кастылі, што стукаціць табе ў скроні, Чужынка!

Ад пагодлівай вечнасьці вушы закладвае ціш, а драўляная хата, на якары
па-над прадоњнем, выношае ў поўдзень плады цёплых лямпаў,
каб хутка праклонуўся вывадак новых пакутаў.

Ды старыя, старыя трамваі, што пэўнага вечару зьніклі за рогам, што
зъбеглі ў краіну Атлантаў па рэйках, шашах і прасёлках,
па купалах абсэрваторый, зарослых саргасамі,

па кварталах, якія віруюць жыцьцём, заапарках, наводненых цыркачамі,
кварталах з мурынамі ды азыятамі, што мітусяцца, нібыта малкі, празь
зялёныя го жыя пляцы, залітыя сонцам і круглыя, быццам атолы,
(дзе колісі спынілася лягерам кавалерыя фэдэратаў, о, конікаў морскіх
тысяча галовае во йска!)

апываючы Ўчора什ні дзень, апываючы вабнае Дзесьці, пяялі і боль
нараджэння свайго, і ў дзьвиюх нотах дразда-перасьмешніка – юнае Лета,
сталіцу ў аблозе цыкадаў... I побач з тваймі дзьвярыма – пакінутыя для
Чужынкі –

дзьве рэйкі, – адкуль яны? – рэйкі, якія яшчэ не сказалі апошняга слова.

*

„Вуліца Жы-лё-Кёр... Вуліца Жы-лё-Кёр”, – ціха-ціха падлямпай сипявае
Выгнаныніца з памылковай вымовай Чужынкі.

II.

„...Гэта ня сълёзы, – няўжо ты паверыла? – не, гэта боль у вачах, што задоўга глядзелі на лёзы мячо ў, гартаўаных ва ўсіх горнах съвету,
(о, шабля Строгава на вышыні нашых веек!)

ці стрэмка пад скураю, шып маладога цярноўніку ў сэрцы жанчын маёй
расы; альбо, прызнаюся, празьмернасьць удовіных доўгіх цыгар, што да
золку палю ў атачэнні запаленых лямпаў,

у шуме вялікіх паводак, якімі напоўніліся ночы Новага Сьвету.

...О ты, што съпяваеш – бо твой гэта съпей – пра выгнаныні каў гэтага
съвету, ці ты не съпяеш суцяшальную песнью мне, песнью тугі, калыханку
засмучаных лямпаў,

вясьцінку надзеі й съвітанку, чарнейшага ў сэрцы алтэі?

Як шмат на зямлі мы пабачылі гвалту... О вы, мужы Францыі, ці вы
дасцьцё мне пачуць пры жыцці сярод крыкаў стрыжкоў і звано ў урсульніак,
як над залатою саломай і прахам манаўхай

съмех праляў лунае ў старых брукованых завулках?

І не гавары мне пра птушку, якая съпявае на даху, прыбраная ў пурпур,
прыгожы за строй кардынала. І не гавары пра вавёрку – ты бачыш яе –
на вэрандзе, пра хлопчыка з пачкам газетаў, манашак-зьбіральніцаў
ахвяраваньняў, малочніка. Не гавары, што высока пад хмарамі
пара арлоў ад учора чаруе ўвесы горад суднасцю велічных рухаў.

Ці ўсё гэта можа быць праўдай, ня маючы сэнсу і сувязі, меры і пайдзай,
мне падаючыся няясным, няважным, бязважкім у лёгкіх жаноцкіх руках
маіх, бы ключ Эўропы ў плямах крыві?.. Ах, ці ўсё гэта можа быць праў-
даю?.. (Хоць на парогу майі ератычны гімны съпявае
зялёна-бурунатная птушка, якая завецца тут Starling.)”

*

„Вуліца Жы-лё-Кёр... Вуліца Жы-лё-Кёр”, – ціха-ціха пяюць на
выгнаныні званы з памылковай вымовай чужынцаў.

III.

Блізкіх, крывавых багоў маляваныя строгія твары! У аранжарэі пад
лямпамі ў поўдзень сасыпела вялікая бездань. Прыліў падбіраеца да
аканіцаў замкнёных, і лета, на схіл ідуучы, падымает катвігі

й плыве да вітражных абсыдаў – вялізарных руж раёнадзенства.

Ужо трэйці год як на брук тваіх вуліцаў падаюць ягады тута – і плямы старога віна чырванеюць, як сэрца алтэі ці грудзі дачок Эля. И ўжо трэйці год ля замкнёных дзвіярэй тваіх,

нібы сыбіла ў гнязьдзе, выгадоўвае бездань цудоўных сваіх съветлякоў!

У леце зялёнym, як пустка, у леце, зялёнym смарагдаваю зелянінаю, што за шалёны съвітанак з п'янай апантанацю крылы разгортвае, як саранча? Ужо хутка высокі сынкліт верасьнёвых вятроў будзе весці нараду пры брамах у горад і па-над саванамі лётнішчай, а з падыходам нястрымнай вады

горад верне патоку ўраджай мёртвых конікаў гэтага лета.

...І заўжды гэты грукат шкляны, і чаканьне напружанае. И заўжды гэты плёскат высокай вады. И часамі ў нядзелю па трубах у дом з атлянтычных упадзін, спрадвечны, бы іншага съвету павеў,

падымаецца водар прадоньня, нябыту й зямно й парахні...

Паэма для чужынкі! Паэма для эмігранткі!.. Прыбранай у крэп з аксамітнікам, пры незачыненых куфрах! О ты, вялікая сэрцам і крыкам жанчын тваёй расы!.. Эўропа съцякае тваёю крывёй, як Найчыстая Дзева Карыды. За школом эўрапейскіх вітрынаў палаюць на сонцы твае залатыя сабо

і сем пазалочаных срэбных мячоў Божай Маці Трывогі.

Капліцы бацькоў ваших вершнікі апанавалі, сьпіжовыя нюхаюць зоры на кратах алтарных. И дзіды высокія Брэды вартуюць фамільныя скляпы. Ды шмат найшляхетнейшых сэрцаў ужо зымізарнела. И шчасьце карцінкі над вашай занадта блакітнай затокай

глядзіцца ня лепей за пальмавую залатую галіну на сподзе цыгарнае скрыні.

Блізкіх, будзённых багоў падарунак, якую жалезнью ружу нам выкуюць заўтра? За намі ляціць перасьмешнік усьлед! И няма навіны ў тым, што Съвет наш Стары на стаг одзьдзяля чырвоным пылком асядае... Нам часта яшчэ прыбірацца ў жалобу пад лямпамі ў поўдзень, б'ючы ў бубны, пра ўchorашні дзень пяяочы і пра вабнае Дзесьці, пра больш нараджэння свайго

і раскошу жыцця, што само хаць ідзе на выгнаныне і сёлета нам пакідае адно чалавечыя страты.

Але гэтым вечарам доўгіх гадоў і вялікай пакуты, у леце, цяжкім, нібы чмур апіятаў, гусыцейшым ад рыбінага малака, я, самотнік, каб вызваліць з цемры твае незылчоныя лямпы, іду праз высокі квартал таварыства съляпых, паўз фантаны, спавітвыя саванам, шэрагі клетак, прызначаных для

мерцьвякоў, міма кратадаў, газонаў, па працітальянскія паркі,
якія аднойчы пакінулі гаспадары, напужаныя пахам магілаў,

сыходжу, о памяць мая, крокам вольных людзей, кро кам тых, што бяз
роду бяз племені, у скавытаныні пяскоў; мой аголены лоб зіхаткая вянчае
пчала; я іду пад агромністым небам, зелёна-сталёвым, як морскае дно,
заклікаючы сывістам народ свой – сыбіл, недаверкаў; калі ж засынаю, із
столькіх нябачных істотаў рука абірае

і белага гладзіць сабаку ўначы, эўрапейца, што больш за мяне быў
паэтам.

*

„Вуліца Жы-ле-кёр... Вуліца Жы-ле-кёр...” – ціха-ціха пяе анёл То ві з
памылковай вымовай Чужынца.

Czesław Seniuch

„THE NEW LAND” IN POLISH

Nine years ago I set off on the greatest and most beautiful adventure of my life: I started translation of the Belarusian „Song of Songs” – „The New Land” by Jakub Kolas. I have transferred into the Polish language the treasures of the spiritual and material culture of the Belarusian people of the turn of the 19th and 20th centuries, collected and described in his masterpiece by Jakub Kolas.

Whenever I reach for one of the cantos and immerse myself in that reality – the time of the plot and creation of the poem – I cannot resist a reflection which I want now to share with you.

The paradox of that historical moment is founded on the fact that contemporary Europe knew nothing about Belarus’ and the Belarusian national culture as such. If there was anybody interested in Belarusia, it was mainly in the area of ethnography, folklore and linguistics. We could mention here Jean Baudouin de Courtenay, Aleksander Brückner, Zygmunt Gloger, or Adam Bohdanowicz. It is worth pointing out that in Gloger’s renown „Encyklopedia staropolska” („The Old Polish Encyclopaedia”) the entry „Belarus” or „Belarusian” simply does not exist. The same goes for the entry „Ukraina”. If one wanted to publish a scientific work in the „Privilanski kraj” one had to avoid terminology which could annoy the invader.

There must have been, however, some mysterious power cumulated in those „indigeneous”, those „z dieshnikh”, the „aborigines of the sevierostotchni land”, if their national spirit – after the anti-czar uprising of 1905 – explodes with the brightest stars on the sky of European culture. In poetry these are, most of all: Janka Kupala, the founder of Belarusian love and reflexive poetry; Maxim Bahdanowicz – the brightest of meteors, who translated into the Belarusian language the Petrarchan sonnets, Dante’s *terza rima* and the Old French triplets; and, last but not least, Jakub Kolas, who lifted the Belarusian language up to the level of epic mastery. He worked on the poem for thirteen years.

„The New Land” is a chronicle of life of an ordinary peasant family. It records life filled with hard labour not on one’s own land, but in the landowner’s service. But this life is built on the solid foundation of the family, cemented by the traditional code of peasant morality, their love for soil-the-bearer, sparkled with the vivid joy of holidays: Christmas, Easter, and honey harvest. The life overshadowed, in the end, by the death of Michal - the head of the family, and, together with him – the death of his family’s dream to break out of the evil spell of dependence from the landowner and other gentlefolk. He is buried together with his dream of his own farm, his own land. These are his last words to his brother Anton:

Зямля... зямля... туды, туды, брат,
Будуй яе... ты дай ёй выгляд...
На новы лад, каб жыць нанова...
Не кідай их... Га-а-х!

These words of the last song still await translation. They are of seminal importance. They appeal to the Belarusian conscience here nad now. They challenge us to change the fixed structures left after the retreating Soviet administration. The warm wind of change, blowing a new life into so many enslaved nations, cannot be limited by any boundaries, just like freedom cannot. I do believe it will bring change into the „rodny kut”, the Belarusian mother country.

This is how Kolas’s „New Land” speaks to me – the specialist in the Belarusian language and culture. This is how I understand its message, translating it for my fellow Poles. This is how I understand its gravity here, in this room, among us, who take part in clearing space for the Belarusian culture in the world and opening the world for the reception of spiritual treasures of Belarus.

My life adventure with „The New Land” overpowers me with sudden changes of moods, colours, tastes. I try my best to transfer it into Polish with all the piety it deserves. This is the celebration of honey harvest from Song 13, titled in the original „Padh lad pczol”:

І стол тым часам накрываюць,
Гасцей шумлівых запрашаюць,
Садзяцца гoscі, ды не зразу,
Бо так шляхетнасць вымагае.
Ідзе тут спрэчка немалая,
Калі пачнуць тут адмаўляцца:
– Сядай, Язэп! – Няхай сядзяцца,
А я прыткнуся потым з краю.
– Ах, вось дзіўны!.. – Ну, ну, сядою!
– Пан Фабіян, і ты, Кандраце,
Яхім і Ян, і Юрка, – браце!
Ну, проша ж, проша! – Пасадзілі,
Такім жа чынам упраслі
Жанок прысесці тут на ўслоне.
Антось у ход пусціў далоні
І юркі спрытна выбівае –
Так, што здзіўленне выклікае.

The table was laid in the meantime,
the guests invited to sit down.
They take their seats, but not at once,
Especially not under the icons:
This is what good breeding requires.
But this also brings much confusion,
When this and that one seeks excuse.
„Jazep! Sit down!” „Let others sit, I’ll stay at the edge.”
„You freak just do sit down!” – „I’ll sit then.”
Master Fabian, and you, Kandrat, do sit down!
Sit down, Jurka, brother! / Please do!”
Men at last were seated. Women urged
to sit on the benches. Antoni
takes bottles into his hands and
uncorks them skillfully,
Admired by all.

And what serenity and joy of life in the feast songs!

Ой, ляцеў авадзень
А насустрач мушка.
Прыхіліся, кума:
Пашапчу на вушка!
„There’s a bumble-bee buzzing from the greens,
And from the hut a fly,

Come and bow your head, my dear,
I'll whisper now into your ear.
And Hania's coming to him, singing to the rhythm of clapping:
„Play some music for me
to hop and dance.
My father bought me shoes
for me to use!”
The men take up the challenge
Fabian is their sole hope
Pushed to the front by his friends
this is how he sings and dances:
„Hapka, just look at me, at my shaking hat!”
This is not the hat, but the hair, scattered like spikes in the wind.
He spins in the dance not feeling bones.
The others follow.
Jan Palczyk takes a comb,
Wraps it in a thin piece of paper
and starts to play so lively
that feet cannot help dancing:
„With no music and no bagpipe
The dog dances at his kennel.
Play my bagpipe, play!
On two feet dance I may!”

The reader can be deeply moved by descriptions of the Niemen nature around Michal's farm, all excelling in beauty and simplicity:

Лес наступаў і расступаўся,
Лужком зялёным разрываўся;
А дзе прыгожыя загібы
Так міла йшлі каля сядзібы,
Што проста імі б любаваўся.
А знізу гэты лес кашлаты
Меў зеленюсенькія шаты
Лазы, чаромхі ці крушыны,
Алешын ліпкіх, верабіны.
Глядзіш, бывала, і здаецца,
Што скрэзъ сцяну галін жывую,
Скрозь гэтую тканку маладую
Ні мыш, і пташка не праб'еца.
Цякла тут з лесу невялічка
Травой заросшая крынічка,
Абодва берагі каторай

Лазняк, ракітнік абступалі;
Бруйліся ў цяньку іх хвалі
І ў луг чуць значнаю разорай
Ішлі спакойна між чаротаў,
Рабілі многа заваротаў,
Аж покі ў Нёман не ўцякалі.

The forest tightened and receded,
Opening like a horse-shoe.
The green swamp poured in
Up to the trees on shore.
The forest, though bearded and old,
Was still from below clad in green clothes
of bird-cherry, osier, lilac, buckthorn,
the sticky hazel grove and rowan.
It seemed that not even a mouse, nor snake would slither
through the thicket woven into the green net.
A lively brook leaked from the thicket
overgrown with grass.
Its banks were wrapped in furry tufts of sea-buckthorn
making its way into the meadow, on both sides along the brook,
inseparable in two-row running,
as if they chased each other,
twisting in loops amidst the grass
Until they ran into the Niemen.

During busy and sweltering summer the Niemen meadows jingled with
the scythes of harvesters:

Але паслухай, мілы дружа.
Эх, што за хваля і як дужа,
Разгонна, смела і агромна
Плыве на струнах тых з-пад Нёмана!
Ідуць касцы, звіняць іх косы,
Вітаюць іх буйныя росы,
А краскі ніжай гнуць галовы,
Счуўши косак звон сталёвы.
Касцы ідуць то грамадою,
То шнурам цягнуць, чарадою,
То паасобку, то па пары;
Ідуць касцы, ідуць, як хмари,
І льецца смех іх разудалы,
Як веснавыя перавалы.

But listen, oh my dear brother
to the sound of magic power,
Sonorous, bright and pleasant
Reaching us from the Niemen!
These are the haymakers! Jingling with scythes!
Welcome by morning dews,
And flowers humbly bow their heads
At awe with steel sound of scythes.
Some go alone, and some with neighbours
in groups, in rows,
They draw closer, just like clouds,
Onto their meadows,
Their rustling spreads far, like waters in the spring brooks.

And when the summer storm frightens away the haymakers from the meadow:

Жанкі, дзяўчаты і мужчыны
Бягуць пад копы, пад драбіны,
Каб менш быць змочанымі дажджом;
А хто, накрыўшысь халатом
Ці так накінуўшы дзяту гу,
Сядзіць квахтухаю срэдзь лугу.
– Давай, давай, дождькык, накропу.
Сюды, дзяўчаткі, лезыце ў кошу:
Дасць бог на нашым гэтым грудзе
На другі год касцоў прыбудзе! –
Пад гэты гром, пад дождж упарты
То там, то тут пачуеш жарты
І смех вясёлы, піск дзявочы,
Бо хто ж крануць іх неахвочы?
Але ё дзяўчаты язык маюць
І востра хлопцаў падсякаюць,
Не робяць жартам перашкоды.

In haste: women, maids and lads
Hide from the rain in sheafs
And bury themselves in fresh hay.
Others, wrapped in a blanket or in plaid
cower on the meadow, just like hens
With backs or sides just barely seen.
„Rain, keep pouring down!
Girls! Come to us into the hay!

When there is will, then with God's blessing,
Next year there will be more haymakers".
In roaring thunder, persistent rain,
Teasing and jokes come out of hay
Outbursts of laugh and the girls' chirping . . .
As lads seek chance to touch
feminine soft curves.
But maids with bites of spite
bring their efforts to a halt.

Kolas tells us with great taste what was served on the Mickiewiczes' table at the Christmas Eve supper:

І вось вячэра зачалася!
Спыніца мушу я на квасе:
Ён колер меў чырванаваты;
Тут быў таран, мянёк пузаты,
Шчупак, лінок, акунь, карась,
Кляўбок і ялец, плотка, язъ,
Яшчэ засушаныя з лета.
Але не ўсё яшчэ і гэта:
Аздоблен квас быў і грыбамі,
Выключна ўсё баравічкамі;
Цыбуля, перчык, ліст бабко вы –
Ну, не ўясісь, каб я здаровы!
Пільнуй – цішком скажу між намі, –
Каб і язык не ўцёк часамі.

And this is supper in all abundance!
But first I need to mention borshcht:
It gains its reddish colour
from beetroot pickle,
Inside it were: tench with a large belly,
the summer's dried catch – pike, perch, roach, and ide,
Gudgeon, dace, and crucian carp, plus burbot, as a treat.
But this is not all. Borshcht wil not be borscht
if not spiced with dried mushrooms - miraculous boletus!
Plus pepper, bay leaf,
Onions, and salt . . . In other words,
watch out, or you swallow your tongue!

The poem abounds in, as we would say today, sociological observations.
This is what Antos thinks about human relations on his way to Vilnius:

І думаў дзядзька, каб танней як,
Хоць бы за трыщцаць пяць капеек –
А чым танней, тым лепш, вядома –
Далей ад'ехацца ад дому.
У дзядзькі ў Стоўбцах быў дружака,
Вакзальны стораж, Доніс Драка;
Ён машыністаў знаў каротка,
Канду ктарчыха – яго цётка,
А з качагарам жыў, як з братам;
І быў канторшчык яго сватам;
З тэлеграфістамі ён знаўся,
А з дзядзькам летась сябраваўся,
Падумаць толькі – чуць не шышка!
І з аднаго яны кілішка
У цёткі Гені выпівалі
І разам восі яны кралі.

The uncle thought how to manage
his journey with thirty kopiejki,
As far as it goes
Or just for free.
Once the uncle met in Stolpce a smart aleck:
His name was Danis Draka, a railway station watchman.
He knew lots of engine-drivers,
And his aunt was a ticket collector.
He and the stoker were like brothers,
And station cash-clerk was his in-law.
He knew all the telegraphists,
And they became pals with the uncle,
(although he was a big fish for the uncle!)
When they drank from one glass
At Auntie Gienia,
And stole together axles.

Already in Vilnius, at the bank, the uncle pits himself against the powerful czarist bureaucracy:

Чыноўнік злосны не стрымаўся:
– Табе чаго тут? – запытаўся,
Сядзіты, поўны нецярпення.
– Наконт зямлі: вось і прашэнне, –
Гаворыць дзядзька так салодка,

Як толькі можна, ды кар отка
Яго чыноўнік злы спыняе:
– Не важна справа – пачакае;
Прыйдзі сюды праз тры гадзіны! –
Ўздыхнуў Антось ад той навіны.
„Ось дзе выжыга! ось бізун,
Бадай цябе забіў пярун!
Чакай дабра ты ад хамулы,
Няхай табе дасць бог тры скучы!
Няхай цябе водзяць сляпога,
Як водзіш ты за нос другога!”
І як не кляў ён гэту п’яўку,
Ды мусіў даць рубля за спраўку.

At last the scribe, the learned rogue,
Annoyed by stubborn uncle,
Could not bear peasant insolence.
„What do you need?” he asks with spite.
„I come with an application concerning land.”
Antos explains his business humbly.
The clerk dismisses the stubborn man curtly:
„The case’s not urgent. It must wait. Come once again after three hours!”

The uncle lost his speech to that:
„This is my business dealt with fairly!
May you be struck with sudden thunder!
May you be lead like helpless blind, just like you lead us astray!

May you be covered all in ulcers, you greedy leech, you lordish dandy!”
But though he could go on with swearing,
still he could not avoid paying

for the stamp . . .

Michal, in the meantime, thinks intensely:
How can I find a way out, a rescue
From this poverty and serfdom?

There is only one way:
my own soil and my own bread of my own crops.
This is foundation of
one’s own lot, of one’s own home.
The land cannot deceive, cannot betray,
The land will help you and convey
good advice.
The land can give you will and strength,
It will be yours until your death,

The land will change your children's fate,
And root them in the motherland.

The Germans have a saying: „Wer den Dichter will verstehen, muss in Dichters Lände gehen”. If one wants to understand a poet, one has to know his mother country first.

I was lucky to have been born and bred in the mother country of both Mickiewiczes – Adam and Konstanty. Konstanty lived and wrote when I, at the age of fourteen, bid farewell to the Niemen. Whenever I reach for „The New Land”, thanks to him and his great epic poem I have an opportunity to return to the banks of „my home river” – as Adam called it for posterity.

I would like to see the day when the translation of the whole piece will make its way to Polish readers, just as „Pan Tadeusz” by Mickiewicz found its way to Belarusians, thanks to the three translations published already: by Bronisław Taraszkiewicz, Piotr Bieli and Jazep Siemiażon. My desire increases, considering the fact that it is quite possible to complete the translation and publish it in the 120th anniversary of Jakub Kolas's birth in 2002. All we need is a reliable publication contract. If this eventually comes true, it will be the greatest „consolation” of my life.

I would like to thank for this chance I have pursued since 1991 to the creator of the greatest gemstones of the Belarusian prose, who inspired me to undertake this task. Thank you, dear Janka Bryl!

Trans. Dorota Kolodziejczyk.

JAKUB KOŁAS

NOWA ZIEMIA

(Новая земля)

PIEŚNI XXVI, XXVIII

PRZEŁOŻYŁ
CZESŁAW SENIUCH

XXVI

SZUKANIE ZIEMI

W Pareczczu żyli lat niemało.
Lecz przestał cieszyć już Michała
Ten kąt, choć swojski był i miły,
Choć swą urodą go nęciły
Te lasy, łęgi, pola, jary,
Brzeg rzeki, nad nią dęby stare...
Lecz co po pięknie, gdy jest cudze,
Gdy złudy tylko w nas rozbudza
Jak błędny ognik w mroku nocki,
Niby przyjazny, lecz czartowski.
Bo cała ziemia ta bogata
Przynależała do magnata,
Do księcia pana Radziwiłła.
A ty, dopóki w tobie siła
I sprawność jest, masz służyć panu
Na łaskę i niełaskę zdany,
Pokornie pochylony nisko
Dla kromki chleba, dla ogryska!
Czy to możliwe, by do skonu
Człowiek był w kierat zaprężony
I jak to bydlę traktowany,
Z miejsca na miejsce przeganiany?
Bo nie ma w panu krzty współczucia:
Zechce – przegoni i wyrzuci
Z tej tu zagrody, z tej chaciny,
Nie zważy dzieci ni rodziny.
I choć ci wolno żyć na świecie,
To jesteś jak ta ryba w sieci:
Nie masz swobody ni rozpetto
I twoje dzieci tak żyć będą,
I świat przed nimi jest zamknęty,
Boś goły, jak turecki święty.

Gdzie znaleźć wyjście, wybawienie
Z tej nędzy, z tego zniewolenia?
Jedno jest wyjście: własna rola
I własny chleb z własnego pola.

Oto osnowa, podwalina
Pod własny los, pod dom rodzinny.
Ziemia nie zwiedzie cię, nie zdradzi,
Ziemia pomoże i doradzi.
Ziemia ci wolę da i siły,
Wierna ci będzie do mogiły,
Ziemia twych dzieci los odmieni
I w ojcowiznie zakorzeni.

Michał w codziennym wędrowaniu,
W długich godzinach samotności
Podczas obchodu pańskich włości
Nad jednym biedził się pytaniem:
Jak zdobyć ziemię łan na własność?
Ziemia mu była gwiazdą jasną,
Ona wabiła go, nęciła
Z przemożną nieodpartą siłą:
Osiąść w zagrodzie własnej, swojej,
Matecznik własny mieć, ostoję!

Michał uparcie, rok po roku
Szedł za tą gwiazdą swą wysokoką.
Coraz się skąpszym robił sknerą:
Lepiej poskąpić sobie teraz,
Chleba ze smalcem zjeść kawałek,
Żeby kopiejka pozostała,
Żeby uskładać rubel nowy
I do sakiewki skrzetnie schować.
Oszczędzał stale i na wszystkim
I oszczędzania uczył bliskich.
Z zabiegliwością liczyk rupy
Wydatki sprawdzał i zakupy.
I grosz do grosza tak pomala
Zebrał trochę kapitału
Na ten węgielny pierwszy kamień
Nad swej zagrody granicami,
Na miedzy pierwszej swego pola,
Na której skończy się niewola
Pod łaską pańską na pstrym koniu,
Co chłopa wciąż w chomato goni...
A na pochybel jego mości!
W wyniku długich przewąchiwań,
Rodzinnych sprzeczek, jak to bywa,

Wokół nadziei rozbudzonych:
By nie znać służby ani pana –
Ziemia już była wyszukana.
Michał opisał ją sto razy,
Malował piękne jej obrazy,
Jakby już żył w tym swoim zwidzie,
Choć nigdy ziemi tej nie widział;
Lecz przecież, mówiąc między nami,
Kto kiedy stanął w raju bramie?
A tak go pięknie malujemy,
Że aż rokoszy doznajemy...
Wybaczcie mi tę moją szczerość,
Lecz myśląc o tym wszystkim nieraz
Pytanie so bie wręcz zadaję:
Czy to nie bujda jest z tym rajem?

Ale już czas! Już pora w drogę,
Pora własnego szukać progu,
Dopóki świeże jeszcze siły
I zdrowie człeka nie zdradziło.
Popatrzeć czas na działkę ziemną
I przestać kalkuować w ciemno
Całego sens postanowienia.
Niech się pokaże sama ziemia,
Niech powie swoje własne słowo,
Własną urodą swą i twarzą.
To więcej znaczy, więcej waży
Niż opowieści i rozmowy.

Pod samą jesień, przed siewami,
Zasobni groszem i radami
Michał z Antosiem wóz zebrali,
Zaprzęgli konia, odczekali
Chwil parę zgodnie z obyczajem
I oto w drogę wyruszają.
A droga, dal i las nieznany
Białym zasnuły się tumanem.
Ech życie, życie ty człowiek!
Wśród pokręconych brzegów cieczesz,
Co rusz to wciągasz w wir burzliwy.
Zaginie w tobie, kto strachliwy!
– No, będąc jechać! – Jedziem, bracie! –
I cicho się zrobiło w chacie,

Do której o baj choć na chwilę
Weszli i głowy swe odkryli,
Kłaniając się przed iko nami.
– By wajcie zdrowi i Bóg z wami!
– Wracajcie zdrowo! Jedźcie z Bogiem –
Matka im życzy już za progiem.
Na wóz mężczyźni powiadali,
Ruszyli koniem, pojechali
Na lewo, wprost na dąb sędziwy.
Siwek potrąsnął jasną grzywą
I parsknął różno raz i drugi,
Widać, daleki szlak i długi
Przeczuwał w swojej końskiej duszy,
Bo równym truchtem naprzód ruszył
Murawą miękką poszczypaną.
Aleś z Kostusiem nad parkanu
Patrzyli za nim w ślad w milczeniu
I dziwne jakieś zasmucenie
Na twarzach im się malo wało
I serca smutkiem omraczało;
Zdawało im się, że nad nimi
Troskami nawisają swymi
Ten stary dąb, sędziwa chata
I wierzba w łacie rosochata,
I ciemny las, i samo niebo.
Czego tym ludziom jeszcze trzeba?
Wciąż się za ziemią uganiają,
Na końcu świata jej szukają.
Czy tu im ciasno, ziemi mało,
Czy już obsiali rolę całą?
Roboty nie ma sierp i kosa?
Czy tu nie pięknie w rannych ro sach
Zagoni się ozimin jarzą
Jak najczudniejszych obraz marzeń,
Jak nieśmiertelny symbol krasły?
Czyż nie dorodne tutaj lasy,
W których i grzyby, i maliny,
I ptactwa pełno, i zwierzyny?

O święta naiwności dzieci!
Cóż wy o ludzkich losach wiecie?

Zresztą mężczyznom na podwodzie
Musiała też po głowach chodzić
Niepewność jakaś i zwątpienie,
Bo długo tkwili w zamyśleniu,
Jak gdyby każdy z nich z osobna
Rozmawiać wolał z samym sobą.
A że nie słyszać przy tym słowa,
Nie zgadniesz o czym ta rozmowa.

Pomińmy teraz krajobrazy,
Które mijają w czasie jazdy,
Gdy wokół wszystko wciąż się zmienia,
Jak ich nastroje i wrażenia;
Do tego wszystko, co się mija,
Swym własnym innym rytmem żyje.
Co jednak też zaznaczyć muszę:
Mężczyznom pojaśniął w duszach,
Bo droga oczy radowała!
Ślęczyna wokół nich leżała,
Kraina żywza i bogata,
I ludzie żyli tu zamożnie,
Co łatwo widzieć było można
Po tych wiatrakach, co z wiatrami
Gawędzą żwawo ramionami,
Po tych obejściach i po chatach
Ukrytych w sadach i ogrodach,
W których i tytuń rósł i dynie,
Po gumnach wielkich jak świątynie,
Po staroświeckich „aziarodach” –
Krzyżakowatych urządzeniach
Do bujnych traw i zbóż suszenia.
No i te lipy, te topole!
Oko ich objąć nie wydoli:
Potężne, rozłożyste, stare,
Gawędzą z niebem! Nie do wiary!
Z daleka hen je już widzieli,
A teraz z bliska – oniemiali:
– Olbrzymy jakieś! Co za siła
W niebo te wieże wywyższyła?
– To ziemia, bracie, tak je goni!
A równa jak a – jak na dłoni!
Na takiej ziemi siąć i zbierać!

Na takiej żyć i nie umierać! –
Tu nawet chłopi spotykani
W siermidze lnianej czy sukmanie
Wszędzie przyjaźnie ich witali
I dobrym okiem spoglądali,
Co tym mężczyznom było miłe
I szczerą radość w nich budziło.
To tu, to tam chutory małe
Jak by się do nich uśmiechały!
Tam się wiatraki obracają,
Tu krzyże za wsią na roztajach –
Wszystko sprawiło, że wędrowcy
Czuli się tu jak nie wśród obcych,
Lecz jak wśród krewnych dobrze znanych.

Wreszcie trzeciego dnia na rano,
Bo jednak trochę pobłądzili
I ze dwie mile nałożyli,
Do mety się dotelepali,
By ujrzeć to, czego szukali.
Michał zlazł z wozu, rzucił okiem
I do obejścia miernym krokiem
Ruszył na chatę się kierując
I jej niemłody wiek zgadując.
Podwórze niezbyt było ładne,
Zabudowania też nieskładane,
Budyńki jakby między sobą
Żywili jakąś niechęć wrogą,
Bo każdy swego miejsca broni
I od sąsiada swego stroni,
To odganiając go uparcie,
To klejąc się do niego zwarcie;
Dokoła chaty pełno brudu,
Ją samą też podziwiać trudno:
Skraj strzechy obskubany, krzywy,
Opada prawie że w pokrzywy,
Szczyt pleszowaty, stok omszały,
Komin nad strzechą w szczerbach cały,
Slowem nie chata a rudera.
Zresztą nie w chacie był interes,
Bo chatę można dziesięć razy
Przerabiać jak się komu marzy
I rychło zrobi się wesoła

Nawet waląca się stodoła.
Michał ją znów ogarnął okiem:
– E, głupstwo chatka, las pod bokiem,
A w lesie żerdzie i grubizna.
Co najważniejsze – ziemia żyzna
Żeby się tutaj nam trafiła!
Oto w czym przyszłość, w czym jest siła! –
To pomyślawszy, swym biczykiem
Zastukał Michał w okno niskie.
Wnet w odpowiedzi na stukanie
W chacie skrzyknęło w pierw posłanie,
Coś się podniósło nad barłogiem
A potem zaszurały nogi.
Na hałas nieoczekiwany
Gospodarz zwłokł się rozespany,
Podobny z chodu do indyka.
– Czy mieszka tu Fiedos Chadyka? –
Zapytał Michał. W odpowiedzi
Fiedos się jakby strasznie biedził,
Zanim wydusił z ciąganiem:
– Mieszka. A skądzieś, waspanie
I kto będącie, jegomościu? –
Gospodarz teraz pyta gościa,
Próbując go rozczytać z twarzy.
– Z daleka, panie gospodarzu,
Ze cztery mile za Nieświeżem
(Jak gdyby Nieśwież był Paryżem,
Szeroko znanym w świecie całym!),
Kawał się drogi przejechalo!
U nas u ludzi na językach,
Że na swoją ziemię pan Chadyka
Po okolicy kupca szuka.
Czy prawda to? – Ach taka sztuka!
To poczekajcie, kiedy łaska! –
I jakby Michał go pogłaskał,
Chadyka całkiem rozbudzony
Jął miotać się na wszystkie strony
I jak był przedtem skrępowany
Widokiem ludzi nieczekanych,
Tak po tym teraz ani cienia.
Wdział na ramiona kożuch w sieni:
– Zachodźcie no, panowie braty,
Zachodźcie, proszą was, do chaty...

Ach, wy z konikiem?.. Zajeżdżajcie
I pod stodołą go stawajcie,
Tam z boku, koło starej słomy! –
I jak znajomy ze znajomym
Gawędzą, sobie wzajem radzi,
I tamta obcość już nie wadzi.
Ni śladu fałszu ni chytrości
Ni u Chadyki, ni u gości.
Opadły nieufności pęta
I w sercach radość jak we święta.
– Podjeżdżaj koniem bliżej, bliżej,
Starczy mu miejsca tu i spyzy
Za owsianymi, za snopami,
Jadły je muchy z komarami!
Tam poplon świeży jest i wyka.
Coś niecoś jeszcze wart Chadyka! –

Wypręgли konia, wóz scho wali
I się na dobre rozgadali,
Nie mogąc skończyć tej rozmowy,
Bo wciąż tematy były nowe:
Poruszą jeden – już go zmienia
Inny, też warty rozważenia,
Jak jest, a jak powinno być,
By człowiek jakoś mógł z tym żyć.
Z każdej rozmowy zawsze można
Czegoś wywiedzieć się z ostrożna,
Coś, co półsłówko jakieś wyda,
Coś, co się może w życiu przydać,
Na co człek spojrzy innym okiem,
Albo obróci drugim bokiem.
Na przykład jasne się zrobiło,
To, co Chadykę przymusiło
Sprzedać zagrodę swą i ziemię,
Jakie go ciężkie zmogło brzemię.
– Bóg nie obdarzył mnie synami,
Jadły ich muchy z komarami!
Bez synów – z nikąd dopomogi,
A sam ja słaby już na nogi,
Siły w nich całkiem nie ma, bratku,
Nie ma, minęły tamte latka,
Gdy z plugiem zmagał się Chadyka
Lepiej od wołu czy od byka.

A ziemia, bracie, tu jak złoto,
Chlebem odpłaca za robotę.
Tylko wiadomo, bracie miły,
Że potrzebuje w rękach siły,
A nie mam jej, widzicie sami,
Jadły ją muchy z komarami!
A zresztą powiem szczerze wam:
Skłonność do handlu większą mam,
Niż do tej ziemi mam miłości.
Dlat ego właśnie, moi goście,
Zagrodę sprzedawać umyśliłem. –
W słowach Chadyki tyle było
Szczerości, prawdy, przekonania,
Ża nasi kupcy bez szemrania
Głowami mu przytakiwali,
Choć po swojemu miarkowali:
„Czy ty nam prawdę tu przedstawiasz,
Czy gruszkę nam na wierzbie wmawiasz?”
– Idziem do chaty, goście mili!
Nie grzech by było się posilić
Choć wereszczaką i blinami,
Jadły je muchy z komarami!
Może by lepiej, gospodarzu,
Jak się okazja taka darzy,
Rzucić nam okiem na twe pole? –
Rzekł Michał. – Jeśli taka wola,
Idziem popatrzeć. Toć tu blisko,
Ziemia jak matka nad kołyską
Do dziecka śpieszy z ramionami,
Jadły ją muchy z komarami!
Tu miedza jest, początek włoki,
Aż tam, pod las, jak sięgnąć okiem.
Tam łąka. Siano z niej jak piwo,
Zapachów, smaków w nim na dziwo,
Choć swatów częstuj nim czy popa!
A żyto! Nie podźwigniesz snopa!
O tutaj rżysko: jak po trzcinie,
Nie jak po waszej tam zbożynie
Na mińskich piachach zamorzonej.
Znam ja te wasze piaski płone,
Zdeptałem swymi je nogami,
Jadły je muchy z komarami!
Tu ziemia żyzna, skiba rodna,

Tu, bracie, groch jak bób dorodny,
A gryka jaka! Jak ta łoza!
Jęczmień się sypie bez nawozu!..
Mieć tylko siły, ręce, zdrowie
I gospodarski rozum w głowie
I ziemia człeka tu ozłoci,
Tyle wdzięczności w niej, dobroci!
Tu szybko, bracie, będziesz panem
Z groszem w kalecie uskładanym.
Tu wszyscy chłopi – bogaczami,
Jadły ich muchy z komarami!
Gdy na niej parę lat posiedzą,
Nawet z półłokiem sekacz jedzą! –
Szedł tak przed nimi pan Chadyka
Nie skąpiąc gardła ni języka,
Chwałąc swe włości łan po łanie,
Jak swat dziewczę na wydaniu.
Antoni mało co go słuchał.
On więcej patrzył, więcej niuchał,
Badał, czy ziemia ta pod sochą
Matką im będzie, czy macocha,
Czy nie pakują się w kabałę.
I jego szare oczki małe
Spod ciemnych brwi czytały z ziemi,
Z podglebia głębi, spod korzeni,
Co w sobie kryje, co jest warta.
Bo ziemia jest jak księgi karta:
Głupi zobaczy papier brudny,
Mądry z niej czerpie jak ze studni.
Tak i Antoni czytał znaki
Znaczące żywiość jej i braki.
Tu butem kopnie gleby skibkę
Lub skruszy w ręku grudkę sypką,
Rozetrze w dłoni swej palcami,
Powącha, omal tknie wargami
I wie już, że to żywia gleba,
Tylko pochodzić przy niej trzeba,
Trudu tu trzeba i nie mało,
By jak należy plonowała.
– Pola w odłogu u waspana,
Chwastem od lat poprzerastane.
Patrz pan, jak perz się w ziemię wgryza,
On bardzo żywiość jej obniża.

A tu już wdał się o set dziki –
Antoś tak mówi do Chadyki.
– A gdzie się perz jak tutaj pleni,
Niełatwo go się wykorzeni,
Nieprędko grosz poczujesz w dłoni.
– Pluń na to, bracie mój Antoni!
Rok-dwa orania, bronowania
I perzu śladu nie zostanie!
Już wam mówiłem, bracie miły,
Że mnie po prostu zbrakło siły.
A ziemia przecież potrzebuje
Chodzenia, pracy oglądania
I co tu gadać: pokochania!
Wtedy cię szperką potraktuje
I świeżeńią z kiełbasami,
Jadły je muchy z komarami!
– Co tak, to tak – Michał się zgodził. –
Jeszcze się taki chłop nie zrodził,
Co w dzień powszedni, niczym w święto,
Pieczone jadałby kurczęta.
Lecz tam, gdzie pole zadarnione,
To tam i święto przeposzczone.
Długo trza orać te odłogi,
Nim człowiek stanie tu na nogi! –
Tak bracia już od pierwszej chwili
Jak mogli i jak potrafili
Zbić cenę gruntu się starali,
Choć jeszcze nawet jej nie znali.
A ziemi była cała włoka.
Michał mniej więcej tak na oko
Do tej transakcji się przymierzał.
Chwilami w nią nie bardzo wierzył,
Lecz widzieć chciał oczyma duszy,
Jak na swe własne pole ruszy
Jesienią zasiać oziminę
Na własny chleb dla swej rodziny...
Miał tuż przed sobą przyszłe łany:
Na wzgórku gaik stał mieszany,
Zapraszający już jak gdyby
Na te wrześniowe swoje grzyby.
Wzdłuż rzeczków wiła się dolinka.
Rzeczka srebrzyła się w olszynkach,
A za nią chaty z chutorami,

To pojedyncze, to rzędami
Porozsiadały się na polach,
Albo w nadrzecznych tkwią zakolach.
Widać, że chłopstwo tu bogate,
Że można zdobyć tu do statek.

Przeszli się bracia granicami,
Przyjrzeli się ze szczególnymi
Stanowi roli i dobytku
I ile mieliby pożytku,
Gdyby to kupić i tu osiąść.
Zwrócił się Michał do Antosia:
– Powiedz no, co ty myślisz, bracie,
O gospodarstwie tym, o chacie? –
Michał się niby pyta, ale
Sam do tej ziemi aż się pali
I ma już prawie przed oczami
Jak na niej tutaj są panami.
– Tu ziemia, bracie, jak ta sadza!
Można się w ciemno na nią zgadzać.
Czarnoziem tłusty jak cholewa!
Lecz nie wiesz, co on nam zaśpiewa,
Czy grosza nam wystarczy na to,
Bo w sakwie przecie niebogato... –
Długo się jeszcze naradzali
I ku zagrodzie się zbliżali.
– Prosim do chaty, kiedy łaska,
Bo już gotowa i popaska –
Chadyka wyszedł na spotkanie
I woła gości na śniadanie.
Antoni koło wozu stanął
I wyjął torbę zeń wypchaną.
Z dworu do chaty wszedłszy goście
W gęstej znaleźli się ciemności,
Schylając głowy pod powałą,
Z której pajęcza sieć zwisała.
Wzdłuż ściany – ławy z dech sklecone,
A wszystko szare, zakurzone,
Klepisko krzywe, w dziurach, w jamach,
Futryny i okienne ramy
Wyżartym wzorem czerw poznaczył...
Wprost obraz nędzy i rozpaczy!
– Prosza do stołu, prosza siedać!

Zdrożeni pewnie, czas pośniadać. –
Sama Aksinia Fiedosicha,
Kobietka drobna, skromna, cicha,
Obrusem białym stół nakryła
I poczęstunek postawiła:
Wniosła ogromne patelnisko,
Na którym skwierczy, dymi, pryska
Skwarkami jajecznica świeża.
Bąbelki białyka nabrzmiewają,
Podchodzą parą, rozpękają
I pyszny zapach w nos uderza...
Dla przypieczętowania sprawy
Chadyka sięgnął w głąb pod ławę,
Wziął flaszkę, stawia ją na stole
Na pożegnanie ze swym polem.
Gdy czarka przeszła parę razy
Z rąk gości w ręce gospodarza,
Kompania wnet się rozgwarzyła,
Bo już dla wszystkich jasne było,
Że gospodarze jak i goście
To ludzie szczerzy są i prości,
Jednakże kłamstwa nie uznają,
We wzgardzie wszelką chytrówkę mają
I od początku do tej chwili
Jakby się z sobą spokrewnili.
Na zmianę pili, rachowali,
Ściskali się i całowali.
– Kocham was, bracia! – rzekł Chadyka. –
Ja sam spođ Mińska. Gdy spotykam
Mińczuków, chcę przyjaźni z wami,
Jadły was muchy z komarami!
I tylko jednym wam przyrzekam,
Żebym tak nocy nie doczekał,
Sprzedać swą ziemię, chatę z dworem,
A sam ja się za handel biore,
Świniną będę ja handlował.
Ot com ja, chłopy, skombinowałem!
– Fiedosie, bracie! – mówi Michał, –
Czas przybić targ. Nie kuśmy licha.
Podaj mi rękę, masz tu moją! –
Fiedos mu podał rękę swoją
I jeśli targu już dobijać.
Już obejmują się za szyje,

Już przyjaźń obiecuję wzajem
I miłość wieczną przysięgają.

– Dam trzy tysiące. Bierz, Fiedosie. –
Fiedos podrapał się po nosie
I ważył długo w swojej głowie
Jaką Mińczukom dać odpowiedź.
Zapadła ciężka cisza w chacie.

– A niech już będzie, panie bracie! –
Wystękał Fiedos jak na męce.
Na znak ugodы – spleśli ręce,
Antoni przeciął. Koniec sprawy.
– Niech Bóg nam będzie tu łaskawy!
– Ta ziemia zrobi was panami,
Jadły was muchy z komarami!

STRYJEK W WILNIE

Jeszcze się wagon nie zatrzymał,
A już się wszczęła krzatana:
Lud miota się, pakunki liczy,
Tam pomykają gapowicze,
Tu państwo swe walizki składa
I łuby, w których tkwią pokłady
Kapelusików, garderoby
Hożym panienkom dla ozdoby
I dla przemyślnej korektury
Drobnych pomyłek ich natury.
Pośród mrowiących się podróżnych
Z panów i z ludu, w strojach różnych,
Jest i stryjowa chłopska szatka
I kaszkiet wielki jak oładka.

Parowóz stanął. Tłum tunelem
Pod dworcem taszczy swe maneły,
A stryj w wezbranym tym potoku
Z torbą na kijku płynie z boku
I dziwi się wśród gwaru, szumu,
Że pierwsze widzi takie tłumy
Panów dostoynych i bogatych
I czynowników tak brzuchatych,
Że człek by wrąbał bułkę z mlekiem,
Zanim by obszedł taką bekę;
„Idą odęci jak ropuchy
I nóg nie widzą za tym brzuchem,
Karki im drżą jak studzienina,
Ziemia pod nimi się ugina.
Ileż tu panów! Boże milo!
Policzyć ich nie starczy siły!
A wąsy jakie, jakie brody!
Wstawić takiego do ogrodu
I żadna kawka, żadna wrona
Nie śmie łaśować na zagonach!
Gęby im błyszczą, jak pod lakiem,
Znać, że im żyje się ze smakiem” –
Rozważa w duchu stryj Antoni: –
„A jakie panny! Jak piwonie!

Idą, jak gdyby skrzydła miały
I ledwo ziemi dotykały.
Cóż, w tym ich cała życia sztuka:
Motyle miejskie, córy bruku,
Rosną jak kwiaty w szczęsnej doli,
Nie muszą chodzić z sierpem w pole,
Gdzie skwar urodę żżera wszystką,
A stopy rani ostre rżysko."

A stryjo nasz przez tłum niesiony
Bardziej pod nogi niż na strony
Spoglądał, nagłym strachem zdjęty,
By nie oskrobać komuś pięty.
A stukał swymi buciorami,
Jak koń podkuty kopytami.
Zdawało się, że sam ten stuk
Niechybnie kogoś zwali z nog.
Tunel sunąc aż na dworzec,
Dziwił się wielce stryj niebożę
Całej przemyślnej tej budo wie,
Robocie do brej, porządkowi,
Tym przejściom, tej posadzce, ścianom,
Poręczom politurowanym...
A nad tym wszystkim, nad głowami
Stacja huczała pociągami.
Ot jaki rozum ludzie mają!

Tymczasem tunel się rozdwajał
I lud siernieżny zwartą ławą
Pociągnął korytarzem w prawo,
A państwo w lewo ważnie idą,
Gdzie się nie muszą stykać z sobą,
Cuchnącą dziegiem, łożem w dzbanach,
Niemytą, w świdkach połatanych.
A gdy już wyszedł stryj na miasto,
To jakby sądny dzień dlań nastął:
Piekło dokoła, tłok, jak licho,
Duchota, nie ma czym oddychać;
Tłum kipi przy tramwaju konnym,
Na bruku stukot podków dzwonny,
Turkot powozów, fiakrów wkoło,
Krzyki woźniców-bałagołów –
Przeróżne te odgłosy głośne

Rwetes czyniły wprost nieznośny,
Że mało uszu nie rozsadzał,
Na chłopskie serce cisk sprowadzał.
A gawiedź gna, jak do pożaru,
Aż gną się pod nią trotuary.

Ech, ludu Boży! Jaka siła
Ciebie w galopy te wprawiła?
Czego tu szukasz, za czym pędzisz?
Jaki niepokój ciebie gnębi
I dokąd wiodą twoje drogi?
Skąd ta niepewność, ten cień trwogi
Na twarzy twojej odciśnięty
I patrzysz, jakby z krzyża zdjęty?
Nie widać w tobie życzliwości
I radość w oku nie zagości...
Wali ten lud, przed siebie wali,
Jak woda z gór, jak morskie fale,
Młodzi i starzy, panny, chłopcy,
Choć obok siebie – sobie obcy,
Każdy za swoją złudą goni.
I w tym natłoku stryj Antoni
Też poczuł się osamotniony
Jak ziarko w ziarnach zagubione.
Nieraz stryj bywał w puszczaach, w borach,
Na leśnych znał się rozhoworach
A i z dębami i sędziwymi
Gawędził często jak z krewnymi;
A tutaj obcy, tu nieznani
I on nieznany, obcy dla nich,
I obca wokół okolica,
Na kamienicy kamienica,
Że na przechodnia napierają
I całe niebo zasłaniają.
Idzie tak stryjo i na bruku
Sam za dziesięciu robi huku.
A gdzież ten bank? Jak tu go znaleźć?
W pobliżu gdzie, czy może dalej?
Pewnie nie znajdzie go i czuje,
Że cały Boży dzień zmarnuje.
A strach zaczepić byle kogo
I raptem pytać się o drogę,
Sami panowie tu nadęci

I żaden swojak się nie kręci,
Nigdzie ni świdki, ni siermięgi.
Końca nie widać tej mitręgi.
Zapytał stryj jednego typu,
Który na niego okiem lypał,
To ten mu takie bluznął słowa,
Że stryj nie wiedział, gdzie się schować.
Tym bardziej więc pośpieszał kroku,
Zwłaszcza, że właśnie wpadł mu w oko
Panek z laseczką, pod krawatem,
Z bączkiem na czapce, zuchowaty;
Dogonił Antoś go skwapliwie
I w oczy mu zagląda chciwie.
Lecz panek jakby nie dostrzega,
Że chłopek drogę mu zabiega
I czegoś odeń oczekuje.
Idzie, laseczką postukuje.
Stryj się przygiął, prawie kłęka
I tknął nieśmiało pana w rękaw:
– Panoczku, powiedz, jak daleko
Ten ziemski bank? – Nie długo czekał
Stryj na odpowiedź franta tego:
– Wal, chłopie, z tym do stójkowego! –
Rzekł i pośpieszył w swoją stronę,
Jakby się poczuł zniesławiony
Rozmową z chłopem w oczach panów
Kapeluszastych, glancowanych.
„Ależ rozpuścił swoje chody!
Jak diabeł od święconej wody!”
Uśmiechnął się nareszcie Antoś,
Obrzucił wzrokiem panów-frantów,
Jakby im mówił: „I wśród śmieci
Znajdzie się zawsze coś, co świeci.”
Patrzył już wokoło ze spokojem.
„E tam! Nikogo się nie boję!” –
Nie wiedzieć skąd się wzięła śmiałość
I w sercu mu poweselało,
Rozluźnił plecy, wyprostował
I szyldy już syllabizował,
Bo przecie stryj do szkoły chodził,
Palcem po bukwach się nawodził!
Właśnie odczytał z szyldu: „Skup”,
Gdy raptem coś go w głowę łup!

Oberwał w ciemę! Jakaś siła
Z chodnika go na bruk zwaliła!
Omal se gęby nie rozkwasił...
Gdy wreszcie po niejakim czasie
Do kupy trochę się pozbierał,
Zrozumiał, co to za cholera:
Spojrzał w góre na ten „Skup”,
Ciemieniem swoim wyrżnął w słup!
I z tego bólu i przestrachu
Zamiotał się jak szczupak w saku.
– A niech ich wszystkich grom zapali!
Tyle tych słupów nastawiali! –
Na miejskich rajców stryj pomstuje
I brud ze świtki otrzepuje.
Wreszcie, gdy całą złość wyprychał,
Ruszył przed siebie. Co za licho?
I z tej, i z tej i z tamtej strony –
Zewsząd jest murem otoczony!
Oszołomiony widać był,
Pomylił mu się przód i tył,
Musiał się w ślepy wbić zaułek:
Tramwaje konne, bałagury,
Przechodnie, gwar, ulica cała
Gdzieś się zgubiła, zapadziała!
Thucze się stryj jak sum wąsaty,
Wpedzony między brzeg i tratwy,
Bo ujść nie zdążył do kołbani
W swą głęb bezpieczną pod karczami.
„Jak to tak wyszło i dlaczego?
Choć gwałtu krzyż do stójkowego!
Toż to nieczysta jakaś siła!”
Strach Anto siowi się zrobiło
I w położeniu bezwyjściowym
Już się rozglądał za stójkowym,
Klnąc miasto z jego pułapkami
I wszystko wokoło w żywą kamień.
I złość go taka ogarniała,
Że krwią mu oczy przesłaniała,
Że gdyby miał, to wziąłby słomy
I puścił z dymem mury, domy,
Co zewsząd mu na drodze stają
I świat szeroki zamykają.

Minęło minut ze dwadzieścia,
Zanim z zaułka znalazł przejście
I z matni tej się wykaraskał
W wielojęzyczny rwetes miasta.
Tylko że szyldów już nie czyta,
Wygląda jeno w masie zbitej
Ulicznych tłumów – stójkowego.
O, właśnie jest! Już go dostrzega:
Stoi barczysty, strojny, młody,
Lustruje tłum, jak pastuch trzodeę,
Porządku patrzy po ulicach,
Bo to guberni jest stolica!
Schodzi ku niemu stryj z chodnika,
Pośród pojazdów się przemyka,
Oładkę-czapkę w ręku ściska,
– Dzień dobry, panie! – woła z bliska.
– Niechaj pan powie mi łaskawie,
Jak bank ten znaleźć w ziemskiej sprawie?
– Stąd idź, człowiekowi, dalej prosto
Na tamten kościół z wieżą ostrą.
Za nim się trzymaj prawej strony.
Tam też stójkowy postawiony.
On ci pokaże. Tam bank blisko. –
Stryj się poklonił panu nisko,
Wdzięczny za jego dobroć taką.
Do serca przypadł mu służaka,
Którego myślał przy szcześliwym
Obrocie sprawy podjąć piewem
I sałem wiejskim go obdzielić.
Na samą myśl tę poweselał.

Przeszedłszy stryj skrzyżowań parę
I popytawszy młodych, starych,
Wreszcie przed ziemskim stanął bankiem,
Gdzie schody, lśniące niby szklanki,
Krok zamaszysty powstrzymał
I nogi stąpnąć tam nie śmiały.
Stryj skrępowany przed stopniami
Rozważył, jak tu wstępować na nie.
Bał się, że jego chłopskie boty
Cuchnące dziegiem, sadłem, potem,
Poplamią je, nasadzą śladów,
A „oni” mogą dla przykładu

Wlep ić mu sztraf lub wciągnąć w swarkę
I nawymyślać, dać po karku...
Bo wszystko mogą groźni „oni” –
Tak sobie myślał stryj Antoni:
„Oni” – to zła i ciemna siła,
Co pewność swego w nim mąciła;
„Oni” są jak ten dopust Boży,
Co człeka całkiem zgnębić może...
W końcu się zdobył na odwagę:
Zdjął czapkę, wchodzi jak na sztage,
Stąpając ciężko i mozolnie
I wciąż nie mogąc się uwoźnić
Od tego lęku przed panami,
Co w chłopa wgryzał się wiekami.

W przestronnej, widnej, czystej sali
W krąg się panowie przechadzali,
Cygara pałac strasznie długie,
Gawędząc głośno jeden z drugim,
A gdzie się tylko pan pojawi,
Wnet się i sługa przy nim stawi
I ogień poda, i odzienie,
I każde spełni pańskie chcenie;
W kieszeni pan drobnymi brzekanął,
„Dziesiątkę” służce wtyka w rękę.
A ten się płaszczy aż, jak zwierzę
Za nędzne grosze... Litość bierze!
Ale i sami też panowie
Nie wszyscy tutaj jednakowi:
Jedni – grubasy z kaczym chodem
Wielkie brzuszyska niosą przodem.
Inni jak tyki te chmielowe,
Pozadzierali nosy, głowy,
A inni cze goś wzrok spuszczają.
Są i wieśniacy. W kątach stają,
Jak wszelki lud niższego stanu,
Co w banku drepzcze już od rana
I cicho o czymś pogaduje.
Tam właśnie stryj nasz się kieruje.
Podszedł, obecnych zmierzył wzrokiem
I oparł się o ścianę bokiem.
– Siądźcie, sąsiedzie, siądźcie, proszę.
Za „postój” tu nie dają grosza –

Rzekł jakiś łyczek dobrodusznie.
Stryjo na ławce siadł posłusznie,
Dziękując szczerze sąsiadowi,
Siwiejącemu już dziadkowi.
Już też pytają siebie wzajem,
Kto z jakiej wioski, może krajan,
Z jakiej guberni i powiatu.
– Ja tu przybyłem z końca świata,
Spod Stołpców samych. Może znacie?
– Nie, nie słyszałem jakoś, bracie.
– A skądę sam? – A ja spod Lidy,
Aż z Wielkich, bracie, ja Dziemidów,
A zwą mnie we wsi Hryszka Wieras.
Od wczoraj ja już tu. A teraz
W tym ziemskim banku głupiej sprawy
Nie idzie z miejsca ruszyć nawet.
Ze dwa już lata ja z okładem
Z urzędnikami dojść do ładu
Nie mogę. Tak to jest z panami:
Dla nich ten dobry, kto z dziećmi.
Jak po smarujesz, to pojedziesz.
Ot, jak tu robi się, sąsiedzie.

Znał dobrze czynownicze sieci
Ten chłop, co natłukł się po świecie,
Bo ziemi szukał z krewniąkami
I znał się dobrze z pisarzami.
– Potrzebne pozwolenie z banku.
Bierz, bracie, pióro, pisz po danko.
Albo jak chcesz, naraję tobie
Pisarza, co to lepiej zrobi
I za okrągły jeden złoty
Zdejmie z twej głowy te kłopoty.
– Ach mój ty dobry panie Wieras!
Dziękuję już i będę nie raz
Dziękować jeszcze za przysługę
I póki życia, będę w dlużu.
– To idziem. – W stają i ruszają,
Panów z niechęcią omijają
I suną prosto do pisarza,
Co przy stoliku z kałamarzem
„Proszenia” ludziom wypisywał,
Ale z przerwami, widać, bywał,

Bo go na miejscu nie zastali.
– Czym mogę służyć? – z głębi sali
Ktoś do nich woła głosem starczym.
Spojrzał: był to ten pisarczyk,
Czlek niepozorny, chudy, mały,
Kosmaty, wcześnie postarzały.
– A my do pana przyszli właśnie –
Stryj sprawę swoją jał objaśniać
I pilną prośbę mu wykładać.
– Jedną chwileczkę. Niech pan siada. –
Wyjmuję z głębi swej szufladki
Papieru arkusz i obsadki,
Na końcu zaś kuglariskim ruchem
Dobywa pióro spoza ucha
I już nim wodzi nad papierem,
Mruczy pod nosem, skroń pociera –
To czary-mary dla okrasy,
Nim pierwsze legną wykrętasy.
Stryj na te cuda patrzy z bliska
A w garści już złotówkę ściska.
– No i skończone. I gotowe,
Podanko – fertig, jednym słowem.
Czy pan czasami nie piśmienny?
– A jakże! Sami po dpiszemy! –
I stryj rozgina swe paluchy,
Próbując ująć pióro kruche,
Wreszcie je trzyma umaczane,
Lecz palce sztywne, jak drewniane,
Wiodą nim bokiem i koślawo,
Nie to, co koszą na popławach
Proste jak strzelił kłaść pokosy!
Lecz pot ten sam jak krople rosy
Wystąpił bujnie mu na czoło,
Nim ten swój podpis złożyć zdołał.
– No, teraz pójdź pan w tamte dzwierze
Przyłożyć stempel na papierze –
Główą kierunek pisarz wskazał
I stryjo za tym drogowskazem,
Podania rulon dzierżąc w ręku,
Podreptał w stronę drzwi zamkniętych.
Otwiera, patrzy: a przy stołach
Pisarczykowie dookoła
Kupkami tkwią, jak gnój na polu,

Wodzą piórami, coś gryzmolą
I niesie się poskrzypywanie,
Jak od korników w starej ścianie.
Do pisarczyka z brodą ryzą,
Co siedział od tych drzwi najbliżej,
Antoś podchodzi dosyć śmiało,
Ale z szacunkiem, jak przystało,
Z pokornie pochyloną głową
Staje przed brodą urzędową.
Burknął czynownik rozezłony,
Jak nad korytem wieprz spasiony,
Gdy w ryj go kijem raptem dźgnąć.
Lecz papier jednak raczył wziąć.
Brwi ściągnął, podparł się, przeczytał
– Nieś na ten trzeci stół na lewo! –
Oddał stryjowi papier z gniewem,
Ledwo zębami nie zazgrzytał
I mruknął jeszcze wściekłym głosem:
– Skąd was tu tyle diabli niosą?.. –
Trzy stoły dalej stryj Antoni
Przed innym pankiem głowę kloni.
A ten, łypnąłwszy tylko okiem,
Odwrócił się od razu bokiem
I dalej esy swe wykręca
(Taki to fawor jest sierniędze!).
Ale stryj stoi, nie odchodzi.
„Cóż, wodzi piorem – niechaj wodzi.
Na łeb nie pada, bryś nie szczeka,
Nie pan ja, zwykły chłop, poczekam.”
Łypnął czynownik nań oczyma
Jak na teściową czy ojczyma
I znów w papiery wsadził nos.
Lecz stryj nie ruszył się na włos.
Nareszcie skryba, frant uczony,
Uporem stryja rozezłony,
Nie zdzierzył chłopskiej nachalności.
– Czego ci trzeba? – pyta w złości.
– Na konto ziemi tu z podaniem
Przychodzę ja, wielmożny panie! –
Wyjaśnia Antoś mu słodzikko.
Lecz skryba wściekły zbywa krótko
Niedomy słnego tego człeka:
– Nieważna sprawa. Niech poczeka.

Przyjdź jeszcze raz za trzy godziny! –
Oniemiał stryj od tej nowiny:
„Ot i załatwił, ot nadzieił!
A żeby ciebie piorun strzelił!
A niechaj wodzą cię ślepego,
Jak wodzisz ty za nos innego!
A niech opadną was wrzodzianki,
Pijawki chciwe wy, półpanki!”
Lecz jak tam Antoś nie złorzeczył,
Musiał mu rubla dać za pieczęć...

Tłum. Czesław Seniuch

ГАБРЫЭЛЬ ГАРСИЯ МАРКЕС
(Gabriel Garcia Marquez)

**КРЫВАВЫ СЛЕД
НА СНЕЗЕ**

ПЕРАКЛАЙ ВАЛЕРЫ БУЙВАЛ

Пад вечар, калі яны пад'язджалі да мяжы, Нэна Даонтэ заўважыла, што палец са шлюбным пярсцёнкам не перастае крывавіць. Жандарм у плашчы з чыстай воўны, нақінутым на лакіраваную трохвуголку, пры святле акумулятарнага ліхтара праверыў пашпарты, з вялікім намаганнем супраціўляючыся ветру, што напорыста дзмуў з Пірэнеяў. Хоць іхня дыпламатычныя пашпарты былі ў поўным парадку, жандарм падняў ліхтар, каб праверышь, ці фота адпавядаюць тварам. Нэна Даонтэ, ахутаная па шыю норковым футрам, якое не купіць было на гадавы заробак усяго памежнага гарнізона, была амаль дзіця, з вачымі шчаслівай птушкі і скурай колеру меласы, якая ўсё яшчэ выпраменяўала карыбскае сонца ў змрочных студзеньскіх прыщемках. Ейны муж, Білі Санчэс дэ Аўіла, які кіраваў машынай, быў на год маладзейшы і амаль такі самы прыгожы: меў на сабе куртку-шатландку ў клетку і спартыўную шапачку. У адрозненне ад жонкі ён быў высокі і атлетычны, меў жалезныя сківіцы сціплаага забіякі. Але што найбольш раскрывала іхню заможнасць, дык гэта зіхоткі ад плаціны аўтамабіль, з нутра якога ішоў по дых жывога звера, нябачанага ніколі тут, на гэтай мяжы для беднякоў. Заднія сядзенні былі заваленыя надта новымі чамаданамі і кучай яшчэ не раскрываных кардонак з падарункамі. Там ляжаў саксафон-тэнэр, які быў галоўным захапленнем Нэны Даонтэ, пакуль яна не паддалася імпэтнаму каханню свайго пяшчотнага, ведамага на ўвесе курорт задзіракі.

Калі жандарм вярнуў пашпарты з пячаткамі, Білі Санчэс спытаўся, дзе яны могуць знайсці аптэку, каб заапекавацца пальцам ягонай жонкі. Жандарм ледзь перакрычаў вецер, што можна спытаць у Эндаі, на французскім баку. Эндейскія жандармы сядзелі за столом у адных кашулях, за шклянымі сценамі цёплай і ярка асветленай варты, гулялі ў карты ды жавалі хлеб, мачаны ў кубках з віном. Ім дастаткова было ўбачыць памеры і клас машыны, каб праз акно паказаць на мігі, што праезд у Францыю адкрыты. Білі Санчэс некалькі разоў націснуў клаксон, але жандармы не разумелі, што гэта гукаюць іх, пакуль адзін з іх не расчыніў аckenца і не крыкнуў больш раз'юшана за вецер:

— *Merde! Allez-vous-en!*

Урэшце Нэна Даонтэ выйшла з аўтамабіля, па самыя вушки ўхутаная ў футра, і спыталася ў жандарма на выдатнай французскай, дзе ёсьць якая-небудъ аптэка. Жандарм, з ротам па звычы напханым хлебам, адказаў, што гэта не ягоная справа — ды яшчэ ў такую навальніцу, і зачыніў быў аckenца. Але адразу ж уважліва ўтаропіўся ў дзяўчыну, якая смактала паранены палец, абгорнуты польскам натуральнай норкі, і, відаць, уявіўшы яе магічнай зданню сярод гэтай жахлівой начы, імгненна змяніў тон. Патлумачыў, што найбліжэйшы горад — Біярыц, але ўзімку ды калі вось так вые, як воўк на месяц, вецер, — не будзе ніводнай адкрытай аптэкі да самай Баёны, што знаходзіцца трохі далей.

— Нешта сур'ёзнае? — спытаў ён.

— Нічога, — усміхнулася Нэна Даонтэ, паказваючы яму палец з пярсцёнкам, абсыпаным брыліятамі, а на кончыку ледзь прыкметную ранку ад ружы. — Трошкі ўкалолася.

Перад Баёнай зноў пайшоў снег. Было недзе а сёмай гадзіне, але іх сярод шалёнага віхору сустрэлі пустыя вуліцы і зачыненныя дамы. Яны доўга круціліся, так і не знайшоўшы аптэку, ды ўрэшце вырашылі ехаць далей. Білі Санчэса ўзрадвала такое рашэнне. У яго быў неспатольная жарсць да машын экстракласа і бацька з празмерным пачуццём віны ды звышпрыбыткамі дзеля яго кампенсацыі. А ён ніколі не кіраваў чымсьці падобным на гэты імклівы „Бэнтлі”, атрыманы як вясельны падарунак. За рулём яго ахопліваў шал, і чым больш ён ехаў, тым быў менш стомлены. Ён вырашыў яшчэ ўначы даехаць да Бурдэаса, дзе ім быў зарэзваваны сямейны нумар у гатэлі „Сплендзід”. І таму Білі Санчэсу не перашкаджалі ані лабавыя ветры, ані снег, што шчодра валіў з неба. Нэна Даонтэ, наадварот, была знясіленая, асабліва апошнім пасля Мадрыда адрэзкам аўтастрады — праста пабітай градам казлінай сцяжынай над абрывам. Пасля Баёны яна абвязала свой безыменны пальчык хустачкою, шчыльней, каб супыніць кроў, якая ўсё сачылася, і заснула ў кутку. Білі Санчэс не заўважаў яе аж да самай поўначы, — пакуль не перастаў ісці снег, а вечер раптам сцішыўся сярод соснаў, і неба напоўнілася паледавелымі карункамі. Ён праехаў паўз сонняя агні Бурдэаса і спыніўся толькі, каб заліць бак на дарожнай аўтастанцыі, бо яму ўсё карцела найхутчэй даехаць да Парыжа. Ён быў у такім захапленні ад сваёй вялікай забаўкі на 25000 фунтаў стэрлінгаў, што нават не спытаўся аніразу, ці падзяляе ягонае захапленне прыўкрасная істота, што спала побач з ім з павязкай на безыменным пальцы, зусім набрынялай крывёю. А сон яе, такі дзіцячы, упершынню праціналі прамяні трывогі.

Яны пабраліся шлюбам пад асабістым блаславеннем арцыбіскупа-прымаса трох дні назад, за дзесяць тысячаў кілометраў адсюль, у Картахене дэ Індзіяс, чым напало халі ягоных бацькоў і расчараўвалі ейных. Ніхто, акрэм іх саміх, ані разумеў сапраўднай прычыны, ані ведаў крыніцы гэтага непрадоказальнага кахання. Яно пачалося за трох месяцаў да вяселля, на беразе мора, у нядзелью, калі кодла Білі Санчэса захапіла штурмам жаночую раздзяльню курорта Марбэлья. Нэне Даонтэ нядаўна споўнілася васеннаццаць, яна толькі што вярнулася з Шатэльні, што ў швейцарскім Сэн-Блэзе. Размаўляла на чатырох мовах без акцэнту і па-майстэрску валодала саксафонам-тэнарам; і гэта быў яе першы пасля вяртання нядзельны выезд на мора. Яна поўнасцю распранулася, каб убрацца ў купальнік, калі ў суседніх кабінках пачалася панічная беганіна і пачуліся крыкі тых, што ішлі на абардаж. Аднак яна не разумела, што адбываецца, пакуль засаўка яе дзвярэй не вылецела з трэскамі, і перад ёю не з'явіўся збойца неймавернай прыгажосці.

Адзінае, што ён меў на сабе, былі паласатыя плаўкі са штучнай леапардавай скуры; цела яго было прывабнае і эластычнае, залацістага колеру, якое бывае ў людзей мора. На кулак правай руکі была нацягнутая металічная пальчатка рымскага гладыятара, абкрученая зверху жалезным ланцугом, што служыў яму смертаноснай зброяй, а на шыі вісеў медальён са святым, які маўкліва хістаўся ў такт сэрцу. Яны хадзілі разам у школу і пабілі шмат по суду на днях нараджэння, а яшчэ абое належалі да правінцыйнага роду, што як хацеў распараджаўся лёсам горада ад каланіяльных часоў. Але не бачыліся ўжо столькі год, што адразу і не пазналі адзін аднога. Нэна Даконтэ стаяла нерухомая, не робячы нічога, каб схаваць сваю ашаламляльную аголенасць. А Білі Санчэс выканаў свой зухлівы рытуал: спусціў леапардавыя плаўкі і паказаў ёй свайго салідна наўтапыранага звера. Яна зірнула на яго ва ўпор і без страху.

— Я бачыла такія, толькі большыя і дужэйшыя, — сказала яна, перамагаючы спалох. — Ты гэта, падумай, што робіш, бо са мной мусіш паводзіць сабе лепш, чым які-небудзь негр.

У рэчаіснасці Нэна Даконтэ не толькі была цнатлівіцаю, але ніколі не бачыла ніводнага аголенага мужчыну. Аднак манеўр аказаўся ўдалы. Адзінае, што заставалася Білі Санчэсу, гэта ляпнуць са злосці па сцяне кулаком з нацрученым ланцугом ды параніць руку да косці. Яна адvezла яго на сваій машыне ў шпіталь, дапамагала ў марудным выздараўленні і ўрэшце рэшт яны абое навучыліся займацца каханнем паводле добрага тону. Мінулі цяжкія чэрвенськія вечары на ўнутранай тэрасе дома, дзе памерлі шэсць пакаленняў продкаў сям'і Нэны Даконтэ. Яна іграла на саксафоне, а ён з загіпсанай рукой назіраў за ёю з гамака ў бязмежным захапленні. Дом меў шмат вокнаў без рамаў, якія адкрывалі выгляд на гнілу ѿсаўленую сажалку бухты. А быў ён адзін з найвялікшых і найстараражытнейшых у квартале Манга, і, безумоўна, найпачварнейшы. Але тэраса, выкладзеная пліткамі ў шахматныя клеткі, дзе Нэна Даконтэ іграла на саксафоне, была прытулкам у невыносную спёку і выходзіла на двор, заценены дрэвамі манга ды хмызняком гінэа, пад якімі знаходзілася магіла з бэзыменнай плітой, ранейшая за дом і сямейныя хронікі. Хто слаба кеміў у музыцы, думаў, што гукі саксафона проста анахранічная недарэчнасць у дому славутага роду. „Дудзіць, як карабель”, — сказала бабуля Нэны Даконтэ, пачуўшы яе ўпершыню. Маці безвынікова тлумачыла ёй, што іграць трэба інакш, а не так, як яна гэта рабіла дзеля зручнасці, задраўшы спадніцу да самых лытак і рассунуўшы калені, з пачуццёвасцю, якая здавалася неістотнай для музыкі. „Мне ўсё адно, на якім інструменце ты іграеш, — казала яна, — толькі іграй, злучыўшы ногі”. Але менавіта гэтыя развітальныя карабельныя гудкі і гэта ўвасабленне кахання дапамаглі Нэне Даконтэ прабіць панцыр злыдня Білі Санчэса. Дурная слава нягодніка, якой ён валодаў, становілася яшчэ

грамчэй у спалучэнні са знакамітым прозвішчам, але яна адкрыла ў ім самотніка, зашуганага і пяшчотнага. Яны сталі настолькі блізкія, пакуль гайлася рука, што ён і сам напало хаўся той нечаканасці, з якой здарылася каханне, калі адным дажджлівым вечарам яны засталіся ў доме самі і яна зацігнула яго ў свой дзяячы ложак. Штодзень на працягу амаль двух тыдняў а той самай гадзіне яны ўзнаўлялі любоўныя гульні, аголеняя, пад здзіўленымі позіркамі партрэтамі шляхетных ваяроў і неспатоленых бабуляў, якія раней за іх спазналі рай гэтага гістарычнага ложка. А ў перапынках паміж каханнем яны застывалі аголеняя ля расчыненых вокнаў, удыхаючы прынесены брызам з бухты смурод выкінутага з караблёў смецця і слухаючы штодзённыя гукі квартала; усё тую ж ноту, якую брала жаба пад хмызняком гінэа; кроплю вады, якая падала на нічыйную магілу; натуральныя крокі жыцця, на спазнанне якіх яны раней не мелі часу.

Яны заходзілі ў каханні так далёка, што ўжо ім не ставала часу ні на што іншае, і яны кахаліся калі і дзе толькі маглі, імкнучыся вынайсці новы способ кожны раз, як займаліся гэтым. Спачатку яны займаліся гэтым, уладкаваўшыся як мага ўтульней у спартыўных машынах, якімі бацька Білі Санчэса спрабаваў выкупіць свае ўласныя грахі. Потым, калі машыны сталі для іх надга простым месцам, яны начамі хаваліся ў пакінутых кабінках Мірабэлі, дзе па волі лёсу яны сустрэліся ўпершыню, а падчас лістападаўскага карнавала яны зашыліся як былі ў маскарадных касцюмах у пакоі старасты старажытнага квартала рабоў Гетсэмані, у прытулак бабулек, якіх усяго юлькі месяцаў назад запалохаў Білі Санчэс са сваёй юдлай з ланцугамі. Нэна Даkontэ аддавалася мімалётнаму каханню з той самаю шалёнаю жарсцю, якую раней яна выпраменьвала з саксафонам; ажно зацугляны ёю збойца ўрэшце зразумеў, што яна хацела сказаць, калі казала, каб ён паводзіў сябе, як негр. Білі Санчэс адказваў ёй узаемнасцю заўсёды, з усёй душой і з такім жа імпэтам. Ужо пасля шлюбу, у самалёце пасярод Атлантыкі яны выконвалі абавязак кахання ў прыбіральні, пакуль сцюардэсы спалі, – ледзь зачыніўшы дзвёры і паміраючы не столькі ад асалоды, колькі ад смеху. Праз дваццаць чатыры гадзіны пасля вяселля пакуль што толькі яны ведалі, што Нэна Даkontэ цяжарная і ўжо на другім месяцы.

Такім чынам, калі яны прыбылі ў Мадрыд, то пачуваліся далёка не як каханкі, што спатолі сваё жаданне, але захоўвалі дастаткова вытрымкі, каб паводзіць сябе як зусім чыстыя маладыя. Бацькі з або двух баюў прадугледзелі ўсё. Перш чым яны пакінулі самалёт, да іх у першы клас падняўся чыноўнік-цырымоніастар, каб уручыць Нэне Даkontэ футра з белай норкі і аборнуты бліскучай лямоўкай вясельны падарунак ад ейных бацькоў. Білі Санчэсу ён уручыў скураную куртку – навінку зімовага сезону, і немаркіраваныя ключы ад небывалай машыны, што чакала яго ў аэрапорце.

Супрацоўнікі пасольства іхній краіны сустрэлі іх у салоне для афіцыйных прыёмаў. Пасол і ягоная жонка не толькі былі дайня сябры іхній сям’і, але ён, медык, дапамагаў нарадзіцца Нэне Даонтэ. Чакалі яе з букетам руж, такіх асяляпільных і свежых, што нават кроплі расы на іх здаваліся штучнымі. Яна павітала іх жартоўнымі пачалункамі, засаромленая сваім трошкі заўчастым становішчам маладой жонкі, і прыняла ружы. Беручы іх, яна ўкалола палец шыпом сябла, але выйшла з ня ёмкай сітуацыі проста чаро ўна.

— Я гэта зрабіла спецыяльна, — сказала яна, — каб замацаваць свой пярсцёнак.

Сапраўды, супрацоўнікі пасольства ўсе як адзін не маглі адвесці вачэй ад раскошнага пярсцёнка, які мусіў каштаваць цэлы маўента, ацэнъваючы не столькі клас брыльянтаў, колькі выдатны стан старажытнага ўпрыгожання. Але ніхто не заўважыў, што палец пачаў крывавіць. Потым агульная ўвага перакінулася на новую машину. Пасол быў чалавек з пачуццём гумару, ён прывёз машину ў аэрапорт і загадаў запакаваць яе ў цэлафан з вялікім бліскучым бантам. Білі Санчэс не ацаніў ягонае вынаходніцтва. Яму так карцела ўбачыць машину, што ён садраў абалонку адным рыўком і аслупянеў. Гэта быў „Бэнтлі” апошніяй сёлетній маркі з унутраным аздабленнем з натуральнай скury. Неба было падобнае на попельны плашч, Гвадарама дыхала рэзкім і ледзянім ветрам, было зябка, але Білі Санчэс зусім не адчуваў холаду. Ён трymаў супрацоўнікаў пасольства на адкрытай аўтастаянцы, не ўсведамляючы, што тыя мёрзнуць з ветлівасці, аж покуль не скончыў абследваць машину да самых патаемных дэталяў. Тады пасол сеў з ім побач, каб паказаць дарогу да афіцыйнай рэзідэнцыі, дзе быў прадугледжаны абед. Пакуль ехалі, паказваў найбольш вядомыя мясціны горада, але той, здавалася, быў зачараваны толькі аўтамабілем.

Ён упершыню пакінуў сваю краіну. Ён прайшоў праз усе прыватныя і публічныя каледжы, увесь час паўтараючы той самы курс, пакуль яго не падхапіла і не панесла стыхія нянявісці. Першае ўражанне ад непадобнага на ягоны горада, блокі попельных дамоў у яркім святле дня, лысыя дрэвы на фоне далёкага мора, усё выклікала ў ім пачуццё безабароннасці, якое ён імкнуўся загнаць глыбей у сэрца. Аднак праз некаторы час ён, сам того не заўважаючы, патрапіў у першую пастку забыцця. Разгулялася мяцеліца, нечаканая і безгучная, першая за ўвесь сезон, і калі яны выходзілі з дома пасля пасля абеду, каб рушыць у дарогу на Францыю, то перад імі паўстаў горад, пакрыты бліскучым снегам. Білі Санчэс урэшце забыўся пра машину, і ў прысутнісці ўсіх з крыкамі захаплення сыпаў жменямі снег сабе на галаву, качаўся ў куртцы проста пасярод вуліцы.

Нэне Даонтэ ўпершыню заўважыла, што палец усё крывавіць, калі яны выязджалі з Мадрыда ў праяснены вечар пасля буры. Яна здзвілася,

таму што пасля афіцыйнага абеду, калі яна акампаніравала на саксафоне жонцы пасла, якая любіла спяваць оперныя арты па-італьянску, боль у безыменным пальцы быў ледзь зауважны. Потым, паказываочы мужу карацейшы шлях у бок мяжы, яна неасэнсавана смактала палец кожны раз, як той крыававіў, і толькі калі яны даехалі да Пірэнеяў, ёй прышло ў галаву пашукаць алтэку. Потым ёю зноў завало далі не дагледжаныя сны апошніх дзён, і калі раптам яна абудзілася з уражаннем цяжкасці, нібыта машына ішла праз ваду, то доўга не ўспамінала пра хусцінку, што закарэла на пальцы. Убачыла на асветленым гадзінніку табло, што ўжо за тры, сама сабе падлічыла і толькі тады зразумела, што яны ўжо даўно прамінулі Бурдэас, а таксама Ангулем і Пуацье, а цяпер ехалі праз Луарскую плошчыну, якая патанала ў месячным святле. Ззянне месяца прабівалася праз фільтры туману, і сілуэты замкаў сярод соснаў здаваліся казачнымі зданямі. Нэна Даонтэ, якая ведала гэты рэгіён на памяць, падлічыла, што да Парыжа засталося ўсяго каля трох гадзін, а Білі Санчэс усё ціснуў на руль.

— Ты проста дзікун, — сказала яна яму. — Вядзеш машыну больш за адзінаццаць гадзін не еўши.

А ў яго нібыта крылы выраслі ад бязмернага захаплення новай машынай. Хаця ў самалёце ён спаў мала і кепска, цяпер ён адчуваў бадзёрасць і прыплюску сіл, каб даехаць да Парыжа на золку.

— Мне хапае пасольскага абеду. — сказаў ён. І дадаў без усялякай логікі: — А вось у Картахэне толькі выходзяць з кінатэатру. Там, здаецца, дзесятая гадзіна.

І ўсё ж Нэна Даонтэ баялася, што ён засне за рулём. Яна адкрыла адну з незлічоных кардонак з падарункамі, якія ім паднеслі ў Мадрыдзе, і паспрабавала ўціснуць яму ў рот кавалак зацукраванага апельсіна. Але ён выплюнуў яго.

— Мужыкі не ядуць салодкага. — сказаў ён.

Скора пасля Арлеана густы туман разышоўся, і незвычайна вялікі месяц асвятліў заснежаныя палеткі, але дарожны рух ускладніўся наплывам грувасткіх фур з агароднінай і цыстэрн з віном, якія накіроўваліся ў Парыж. Нэне Даонтэ хацелася дапамагчы мужу і сесці заруль, але яна нават не рашылася азвіцца, таму што на самым пачатку першага іхняга сумеснага падарожжа ён папярэдзіў яе, што няма для мужчыны большага прыніжэння, чым дазволіць жонцы везці яго. Яна пачувалася асвежанай пасля амаль пяці гадзін спакойнага сну і да таго ж задаволенай, што яны не спыніліся ў якім-небудзь правінцыйным французскім гатэлі, якія яна ведала яшчэ з маленства па шматлікіх падарожжах з бацькамі. „У свеце няма больш прыгожых краявідаў, — сказала яна, — але тут можна памерці ад смагі, і ніхто не падасць шклянкі вады бясплатна.” Яна была настолькі ўпружнена ў гэтым, што ў апошні момент заснула ў сумачку мыла і маток туалетнай паперы, бо ў французскіх

гатэлях ніколі не бывае мыла, а замест паперы ў прыбіральнях служаць мінулатыднёвяя газеты, нарэзаныя квадрацікамі і наткнутыя на кручок. Адзінае, аб чым яна цяпер шкадавала, дык гэта, што згублена цэлаяnoch каҳання. Муж адразу адгукну ўся.

— А я якраз думаю, як было б шаленавата пагуляць у снежкі. — Прама тут, калі хочаш.

Нэна Даонтэ падумала пра гэта ўсур'ёз. На ўзбочыне аўтастрады снег пад святлом месяца выглядаўмягкім і ѿпльм, але бліжэй да прыгарадаў Парыжа рух становіўся ўсё інтэнсіўней, паказаліся светлыя згусткі фабрык і шмат рабочых на роварах. Калі б не зіма, зусім бы развіднела ся.

— Лепш ужо пачақаць да Парыжа. — сказала Нэна Даонтэ. — Нармальнае аципленне і ложак з чыстымі прасцінамі, якраз для маладажо наў.

— Ты ўпершыню згаджаешся са мной, — сказаў ён.

— Вядома, — азвалася яна. — Мы ж упершыню пажаніліся.

Перад самымі світанкам яны памышлі твары і памачыліся на ўзбочыне дарогі ды выпілі кавы з гарачымі французскімі булачкамі на стаянцы, дзе шафёры грузавікоў снедалі, запіваючы чырвоным віном. Нэна Даонтэ зауважыла ў прыбіральні плямы крыві на блузцы і спадніцы, але вырашыла не адмываць іх. Кінула ў смецце набрынялую хусцінку, наторкнула шлюбны пярсцёнак на левую руку і добра памыла паранены палец вадой з мылам. Ранка ад уколо была амаль нябачная. Аднак, як толькі яны вярнуліся ў машыну, кроў пацякла ізноў, ды так, што Нэна Даонтэ высунула руку з вакна, перакананая, што ледзяное паветра з палеткаў мае гаючыя ўласцівасці. І гэта было дарэмна, але пакуль яшчэ яна не трывожылася. „Калі нехта захоча знайсці нас, то гэта лёгка. — сказала яна так чароўна і натуральна. — Трэба толькі ісці па майму крылаваму следу на снезе”. Тут жа яна задумалася над tym, што сказала, і ейны твар азарыўся першымі прамяніямі світанку.

— Уяві сабе, — сказала яна: — крылавы след на снезе ад Мадрыда да Парыжа. Здаецца, прыгожа для песні?

Больш не было часу раздумваць. У прыгарадах Парыжа палец пачаў сцякаць, як невычэрпная крыніца, і яна сапраўды адчула ўсёй душой непакой з-за раны. Спрабавала спыніць крывацёк, адрываючы ад матка туалетную паперу, якую мела ў сумачцы, але ледзь паспявала абкруціць палец, як трэба было выкідаць з вакна шматкі акрываўленай паперы. Касцюм, які яна нядайна апранула, паліто, сядзенні машины прасякваліся паціху крывёю і нічога немагчыма было зрабіць. Білі Санчэс не на жарт спалохаўся і настойваў, што трэба шукаць аптэку, але яна ўжо ведала, што аптэкары тут ні пры чым.

— Мы ўжо недалёка ад Арлеанская брамы, — сказала яна. — Едзь прама, па праспекце Генерала Леклерка, там шырака і шмат дрэваў, а потым я скажу, што рабіць.

То быў найцяжэйшы адрэзак усяго падарожжа. Праспект Генерала Леклерка быў пякельным вузлом збітых у гурт на абодва напрамкі легкавых аўтамабіляў і матацыклаў ды грувасткіх фураў, якія імкнуліся прабіцца да цэнтральных рынкаў. Білі Санчэса так раззлаваў бяссанавы рык клаксонаў, што ён на ўсё горла пачаў лаяцца, як катаржнік, на шафёраў і нават хацеў выскачыць з машины, каб пабіцца з адным, але Нэна Даkontэ здолела пераканаць яго, што французы – самы грубіяністы народ на свеце, але ніколі не б'юцца. Гэта было яму яшчэ адным выпрабаваннем здаровага сэнсу, бо ў той самы момант Нэна Даkontэ з усіх сіл намагалася, каб не згубіць прытомнасць.

Толькі каб праехаць вуліцу Леона Бэльфора, ім спатрэбілася больш за гадзіну. Кавярні і крамы былі асветленыя, нібыта апоўначы, гэта ж быў тыповы студзеньскі аўторак у Парыжы, як заўжды пахмурны і брудны, з упартай імжой, якая ўсё не магла перайсці ў снег. Але на прастекце Дэнфэр-Рашро было больш свободна, і праз некалькі кварталаў Нэна Даkontэ паказала мужу, дзе павярнуць направа і спыніцца насупраць прыёмнага пакою агромністага і змроchnага шпіталю.

Ёй спатрэбілася дапамога, каб выйсці з машины, але яна заставалася спакойнаю і азоранай. Пакуль не падышоў дзяжурны лекар, яна прылягала на насілкі і адказвала на руцінныя пытанні медсястры пра сваю асобу і стан здароўя. Білі Санчэс узяў у яе сумачку і скапіў за левую руку, на якой цяпер быў шлюбны пярсценак, і адчуў, якая яна млявая і халодная, а вусны зблізеліся. Ён заставаўся побач з ёю, трymаючи яе за руку, а потым прыйшоў дзяжурны лекар і пачаў таропка аглядаць паранены безыменны палец. Гэта быў вельмі малады чалавек са скурою колеру старой медві і выгаленаю галавою. Нэна Даkontэ не зварнула на яго ўвагі, а толькі глянула на мужа са слабой усмешкай.

– Не палохайся. – сказала яна яму з уласцівым ёй гумарам. – Адвінае, што можа здарыцца, дык толькі тое, што гэты канібал адрэжа мне руку, каб з'есці яе.

Лекар скончыў агляд і раптам уразіў іх сваім касцільскім вымаўленнем, хаця і з рэзкім азіяцкім акцэнтам.

– Не, даражэнкія. – сказаў ён. – Гэты канібал лепш памрэ з голаду, чым рэзачь такую прыгожую руку.

Яны зблізіліся, але лекар супакоіў іх ветлівым жэстам. Потым загадаў адvezці насілкі, і Білі Санчэс хацеў ісці за імі, трymаючи жонку за руку. Лекар спыніў яго за локаць.

– Вам нельга. – сказаў ён. – Яна паступае на інтэнсіўную тэрапію.

Нэна Даkontэ ўсё ўсміхалася мужу і развітвалася, махаючи рукою, пакуль насілкі не зніклі ў канцы калідора. Лекар затрымаўся, праглядаючы дадзеныя, запісаныя медсястрой на таблічцы. Білі Санчэс паклікаў яго.

– Доктар, – сказаў ён. – Яна цяжарная.

- Колькі часу?
- Два месяцы.

Лекар не прыдаў гэтаму значэнню, як падалося Білі Санчэсу. „Добра, што Вы сказаў мене”, – сказаў той і рушыў у след за насілкамі. Білі Санчэс застаўся стаяць пасярод панурай залы, прасякнутай пахамі хворых, не ведаючы, што рабіць, углядаючыся ў пусты калідор, куды зvezлі Нэну Даонтэ, а потым у чаканні ўсеўся на драўляную лаву побач з іншымі людзмі. Ён не ведаў, колькі часу прабыў тут, але, калі вырашыў выйсці са шпіталю, то была другая гадзіна ночы і не сціхала імжа, а ён, прыціснуты цяжарам свету, усё не ведаў, што яму рабіць з сабой.

Нэна Даонтэ паступіла а 9.30 у аўторак 7 студзеня, як гэта можна было праз гады праверыць у архівах шпіталю. У туую першую нач Білі Санчэс спаў у машыне насупраць дзвярэй прыёмнага пакою і вельмі рана на наступны дзень з'еў шэсць вараных яек і выпіў два кубкі кавы ў кавярні, якую знайшоў непадалёк, бо нармальна не еў з самага Мадрыду. Потым ён вярнуўся ў прыёмны пакой, каб убачыць Нэну Даонтэ, але яму растлумачылі, што трэба звяртацца ў цэнтральны ўваход. Там урэшце адзін астурыец з абслугі дапамог яму паразумеца з дзяжурам, а той пацвердзіў, што сапраўды Нэна Даонтэ зарэгістравана на шпіталі, але наведванні дазваляюцца толькі ў аўторкі, з дзеяцтва да чатырох. Гэта значыць, праз шэсць дзён. Ён спрабаваў пабачыцца з лекарам, што размаўляў па-касцільску, якога апісаў як негра з выгаленай галавой, але ніхто не даў рады прызнаць чалавека з такім простымі прыкметамі.

Супакоены паведамленнем, што Нэна Даонтэ ўнесена ў рэгістр, ён вярнуўся на тое месца, дзе пакінуў машыну, а служачы аўтаінспекцыі прымусіў яго прыпаркавацца на два кварталы далей, на вельмі вузкай вулічцы па няцотным баку. Насупраць быў адрастайраваны будынак з шыльдай: „Гатэль Ніколь”. На ёй была толькі адна зорачка, з вельмі малым рэгістрацыйным холам, дзе не было нічога, акрэм сафы і старога піяніна, але гаспадар сваім меладычным голасам мог паразумеца з кліентамі на любой мове, абы было чым плаціць. Білі Санчэс з адзінацццю чамаданамі і дзеяццю кардонкамі пасяліўся ў адзінм вольным пакоем у трохкутнай мансардзе на дзеятым паверсе, кудой трэба было падымацца адным махам па спіральнай лесвіцы, дзе пахла варанай каляровай капустай. Сцены былі завешаны смутнымі дыванамі, а праз адзінае вакно не прабівалася нічога, акрэм мутнага водсвету ўнутранага двара. Двухспальны ложак, вялікая шафа, простае крэсла, пераноснае бідэ і ўмыўальнік з кранам і глекам. Так што адзіна магчымым спосабам знаходзіцца ў пакоі было ляжанне ў ложку. Усё было горш, чым старое, мізэрнае, але ж вельмі чыстае і з добратворным адбіткам нядайней санапрацоўкі.

Білі Санчэс яшчэ мала пажыў, каб умець расшыфроўваць таямніцы гэтага свету, заснаванага на таленце скапнасці. Ён не дарос да таго, каб зразумець загадку святла на лесвіцы, якое выключалася, перш чым ён даходзіў да свайго паверха, ні каб знайсці спосаб зноў уключыць тое свяцло. Яму спатрэбілася паўраніцы, каб засвоіць, што на лесвічнай пляцоўцы кожнага паверха ёсьць прыбіральня, якая зачынялася на ланцу жок, і ён ужо вырашыў карыстацца ёю ў прыщемках, як выпадкова адкрыў, што свяцло запальвалася, калі зачыняць засаў знутры, каб ніхто не забыўся пайсці, не выключыўшы свяцло. Душ, які знаходзіўся ў канцы калідора і якім ён па звычы карыстаўся двойчы на дзень, як у сябе дома, аплочваўся дадаткова і на разлік, а гарачая вада, кантраляваная адміністрацыяй, сканчала праз трэх хвіліны. Аднак Білі Санчэс меў дастаткова светлы розум, каб зразумець, што гэты, так адрозны ад прывычнага яму парадак, у любым выпадку лепшы за студзеньскую непагадзь. Ён пачуваўся так маркотна і самотна, што не мог зразумець, як гэта можна наогул жыць без падтрымкі Нэны Даkontэ.

Як толькі ён падняўся ў пакой раніцай ў сераду, адразу як быў у куртцы ўткнуўся тварам у пасцель, думаючы пра цудоўную істоту, што сцякала крывёй праз ходнік насупраць; і вельмі хутка забыўся сном, такім натуральным, што калі абудзіўся, то на гадзінніку было пяць, але немагчыма было асэнсаваць, пяць вечара ці раніцы, ні таго, які дзень тыдня і ў якім ён горадзе, за шыбамі, сцябанымі ветрам і дажджом. Ачуняўшы, ён пачакаў у ложку, усё думаючы пра Нэну Даkontэ, пакуль не пераканаўся, што на самой справе днела. Тады ён пайшоў снедаць у ту ю ж кавярню, што і дзень да гэтага, а там даведаўся, што быў чацвер. Агні шпіталю свяціліся і дождж скончыўся, а ён стаяў, аба першыся аб ствол каштана насупраць галоўнага ўваходу, праз які ўваходзілі і выходзілі лекары і медсёстры ў белых халатах; ён спадзяваўся сустрэць лекара-азіята, які прымаў Нэну Даkontэ. Не ўбачыў яго і ўвечары пасля абеду, калі вымушаны быў адмовіцца ад чакання, таму што змёрз. А сёмай ён выпіў яшчэ кавы з малаком і з'еў два вараныя яйкі, якія сам узяў у буфете, і вось ужо сорак восем гадзін ён еў тое самае ўтым самым месцы. Калі вяртаўся ў гатэль, каб легчы спаць, то ўбачыў толькі сваю машыну ля бліжэйшага тратуара, а ўсе астатнія ля спрацьлеглага тратуара; за дворнікі было засунута паведамленне пра штраф. Брамніку гатэля „Ніколь” давялося доўга яму тлумачыць, што па няцотных днях месяца трэба паркавацца ля тратуара няцотнага боку, а наступны дзень ля супроцьлеглага тратуара. Гэткія рацыяналістычныя пасткі заставаліся незразумелыя для такога прастадушнайшага Санчэса дэ Авіла, каторы яшчэ два гады назад уехаў у кінатэатр іхняга квартала на службовай машыне галоўнага алькальда і напалохаў да смерці бравых паліцэйскіх. Яшчэ менш ён разумеў, калі гатэльны брамнік параіў яму заплаціць штраф, але не пераводзіць машыну ў іншае месца ў такую

пару, бо трэба будзе вяртаць яе туды ж а дванаццатай начы. Той раніцай ён упершыню не думаў пра Нэну Даонтэ, а круціўся ў ложку і не мог заснуць, думаючы пра свае бурныя ночы ў шынках з дзеўкамі на гарадскім рынку ў Картахэнэ. Ён успамінаў пах смажанай рыбы і какосавай сечкі ў корчмах на прыстані, дзе швартаваліся арубскія шхуны. Успамінаў свой дом са сценамі, пакрытымі браткамі, дзе цяпер была толькі сёная гадзіна ўчарашняга вечара, і бачыў свайго бацьку ў шоўкаўскай піжаме, як той чытае газету, дыхаючы свежым паветрам на тэрасе.

Успомніў сваю маці, пра якую ніколі не было вядома, дзе яна, сваю маці, апетытную і балбатлівую, у нядзельным касцюме і з ружай за вухам ад самага вечара, як яна задыхалася ад спёкі, ахутаная раскошным рыззём. Аднойчы ўвечары, яму было сем год, ён нечакана зайшоў у яе пакой і застаў яе голую ў ложку з адным з яе выпадковых каханак. Гэты інцыдэнт, пра які яны ніколі не згадвалі, усталяваў між імі даверныя адносіны, што былі больш карысныя, чымсыці любоў. Аднак ён не ўсведамляў гэтага, ані іншых жахаў сваёй самоты адзінага дзіцяці да гэтай самай ночы, калі ён круціўся ў ложку на змрочнай парыжскай мансардзе, не маючы каму распавесці пра сваё няшчасце і з адчайнай злосцю на самога сабе, бо не мог стрымаць слёз.

Бяссонніца пайшла на карысць. У пятніцу ён устаў разбіты і навыспаны, але з рашэннем вызначыцца ў жыцці. Ён урэшце наслеліўся пала маць замок свайго чамадана, каб памяняць вонратку; усе ключы былі ў сумачцы Нэны Даонтэ, як і большая частка грошаў ды тэлефонны нататнік, дзе можна было б знайсці нумар каго-небудзь з парыжскіх знаёмых. У той самай кавярні ён раптам сцяміў, што навучыўся вітацца па-французску і заказваць сэндвічы з шынкай і каву з малаком. Усё ж ён ведаў, што ніколі не здолее заказаць ані масла, ані яйкі любога прыгатавання, бо ніколі не навучыцца казаць гэта, але масла зайсёды падавалася з хлебам, а вараныя яйкі былі выстаўлены ў буфеце і іх можна было браць, не пытаяючыся. Акрамя таго, на трэці дзень абслуга прызывычайлася да яго і дапамагала паразумецца. Настолькі, што на снеданне ў пятніцу, спрабуючы давесці да ладу сваю галаву, ён заказаў цялячае філе са смажанай бульбай і бутэльку віна. Ад гэтага яму так палепшала, што ён заказаў яшчэ бутэльку, выпіў яе да паловы і пайшоў праз вуліцу з ращучым намерам уварвашца ў шпіталь сілай. Ён не ведаў, дзе шукаць Нэну Даонтэ, але ў ягоным мазгу замацаваўся лёсавызначальны образ лекара-азіята і ўпэўненасць, што сустрэне яго. Ён прайшоў не праз цэнтральны ўваход, а праз прыёмны пакой, які, здавалася яму, слабей ахоўваўся, але не паспеў прайсці далей па калідоры, дзе Нэна Даонтэ развіталася з ім, махаючы рукоj. Дзяжурны ў халаце, заплямленым крывёй, нешта спытаўся ў яго, але ён прайшоў, не звяртаючы на яго ўвагі. Дзяжурны не адставаў, паўтараючы тое самае пытанне па-французску, і ўрэшце скліў яго за руку з такой сілай, што

ён спыніўся, як укопаны. Білі Санчэс паспрабаваў адштурхнуць яго паблітному, аж урэшце дзяжу́рны вылаў яго маці па-французску, заламаў яму руку за спіну з дапамогай адмычкі і, не перастаючы паліваць па чым свет ягоную сучку-маці, павалок амаль поцягам да дзвярэй і, не зважаючы на крыкі болю, штурнуў, нібыта мех з бульбай, на сярэдзіну вуліцы.

Тым вечарам, пакутуючы ад болю пасля бойкі, Білі Санчэс раптам стаў дарослы́м. Вырашыў звярнуцца да пасла, што даўно зрабіла б Нэна Даю́нтэ. Брамнік гатэля, нягледзячы на свой змрочны выгляд, быў гатовы дапамагчы, да таго ж цярпліва ўспрымаў любую мову. Ён знайшоў нумар тэлефона і адрес пасольства ў тэлефонным даведніку і занатаваў іх на картцы. Адказала вельмі ветлівая жанчына, у яе мерным, без яркасці голасе Білі Санчэс адразу пазнаў дыкцыю жыхароў Андаў. Ён пачаў прадстаўляцца сваім поўным іменем, упэўнены, што ўразіць жанчыну сваімі двумя прозвішчамі, але голас у слухаўцы не змяніў тону. Ён слухаў, як яна паўтарала завучаную на памяць лекцыю пра тое, што сеньёра пасла зараз няма ў кабінцы і што яго не чакаюць да заўтрашняга дня ды і ў любым выпадку ён не зможа прыняць яго інакш, як па папярэднім запісе толькі па надзвычайнай справе. Білі Санчэс урэшце зразумеў, што і гэтым шляхам ён не дабярэцца да Нэны Даонтэ, і падзякаў за інфармацыю з той жа ветлівасцю, з якой яму паведамілі яе. Потым узяў таксі і пачаў у пасольства. Яно знаходзілася на Елісейскай вуліцы, 22, пасярод аднаго з самых ціхіх кварталаў Парыжа. Але адзінм, што ўразіла Білі Санчэса, як ён мне пра гэта расказваў у Картахэнэ дэ Индзіяс праз шмат год, было сонца – такое ж яркае, як на Карабах, упершыню пасля ягонага прыезду сюды, ды тое, што Эйфелева вежа ўздымалася над горадам у зязочым небе. Чыноўнік, які прыняў яго замест пасла, здавалася, толькі што перажыў смяротную яку хваробу, што адчувалася не толькі па ягоным касцюме з чорнага сукна, заціснутым каўнеры і траурным гальштуку, але ж таксама па слабай жэстыкуляцыі і кволым голасе. Ён разумеў імпэт Білі Санчэса, але нагадаў яму, не губляючы ласкавасці, што яны знаходзяцца ў цывілізаванай краіне, строгія нормы якой засноўваюцца на самых старажыгных і разумных правілах – не тое, што ў варварскіх Амерыках, дзе дастатковая даць хабар брамніку, каб праісці ў шпіталь. „Не, мой даражэнкі малады чалавек” – сказаў ён. Больш не было спосабу, як толькі падпаридаўца ўладзе розуму і чакаць да аўторка.

– А ў прынцыпе, ужо застаецца ўсяго чатыры дні, – заключыў той.
– Тым часам схадзіце ў Луур. Гэта варты зрабіць.

Выйшаўшы, Білі Санчэс аказаўся на плошчы дэ ла Канкорд і не ведаў, што рабіць. Убачыў над дахамі Эйфелеву вежу, і яна падалася яму такой блізкай, што ён вырашыў пайсці да яе па набярэжнай. Але вельмі хутка ён сцяміў, што яна значна далей, чым здавалася, ды акрэм

таго ён заблукаў, пакуль шукаў яе. Тут ён сеў на лаву на беразе Сены і пачаў думаць пра Нэну Даонтэ. Глядзеў, як пад мастамі праплывалі параводы з бускірамі, і яны здаваліся яму не караблямі, а плывучымі дамамі з размаляванымі дахамі ды вокнамі з кветкамі ў гаршчочках на падаконніках і дротам над бортам, на якім сушылася бялізна. Ён доўгатдоўга ўглядзеўся ў нерухомага рыбака з нерухомай вудай і нерухомай лёскай ў вадзе і стаміўся чакаць, пакуль што-небудзь паварушица, а ўжо цямнела, і ён вырашыў узяць таксі, каб вярнуцца ў гатэль. Толькі тады да яго дайшло, што ён зусім не ведаў яго назву і адрес і абсалютна не ўяўляў, у якім сектары Парыжа знаходзіцца шпіталь.

Яго ахапіла паніка, ён зайшоў у першую ж кавярню, заказаў каньяк і паспрабаваў сабраца з думкамі. Пакуль думаў, убачыў сябе ў шматлікіх паўторах і з розных бакоў у шматлікіх люстраках на сценах, убачыў, які ён напaloханы і самотны, і ўпершыню з нараджэння падумаў пра рэальнасць смерці. Але пасля другой чаркі яму стала лепш, і прыйшла ў галаву разважная ідэя вярнуцца ў пасольства. Ён палез у кішэню па картку, каб паглядзець назуву вуліцы і аказалася, што на адваротным яе баку былі надрукаваны назуву і адрес гатэля. Яго так уразіла ўся прыгода, што рэшту тыдня ён выходзіў з паюю толькі, каб пад'есці і перастаўіць машыну да адпаведнага тратуара. Тры дні бесперапынна сыпала тая самая брудная імжа, што і раніцай іхняга прыезду. Білі Санчэс, які не дачытаў ніводнай кнігі да канца, захацеў узяць яку-небудзь, каб не нудзіцца ў ложку, але знайшоў у чамаданах жонкі кнігі на любых мовах, толькі не па-касцільску. Так ён чакаў да аўторка, узіраючыся ў вензелі, што паўтараліся на шпалерах паюю і ні на імгненне не перастаўаў думаць пра Нэну Даонтэ. У панядзелак ён навёў сякі-такі парадак у паю і, падумаўшы, а што яна сказала б, калі знайшла б яго ў такім становішчы, і толькі тады ўбачыў на норкавым футры пляму сухой крыві. Ён увесе вечар адмываў яго пахучым мылом, якое знайшоў у сумачцы, пакуль футра не стала такім, як было, калі яны выходзілі з самалёта ў Мадрыдзе.

Раніца аўторка была пахмурная і марозная, але без імжы, Білі Санчэс устаў а шостай і чакаў ля ўваходу ў шпіталь разам з натоўпам сваякоў хворых, якія трымалі пакункі з падарункамі і букеты кветак. Яны ўвайшлі гуртам, ён нёс у руцэ норкавае футра, не пытаючыся нікога і не ўяўляючы, дзе можа быць Нэну Даонтэ, але яго падтрымлівала перакананне, што ён абавязкова сустэрне лекара-азіята. Ён прайшоў праз унутраны вельмі вялікі двор з кветнікам і дзікімі птушкамі, па баках якога знаходзіліся аддзяленні з хворымі: жаночае справа, а мужчынскае злева. Следам за наведвальнікамі ён зайшоў у жаночае аддзяленне. Убачыў доўгі шэраг хворых, якія сядзелі на ложках у баваўняных шпітальных кашулях пад моцным святлом з вокан, і ён нават падумаў, што ўсё гэта зусім і не так смутна, як можна ўявіць звонку. Ён прайшоў

у канец калідора і вярнуўся назад, пераканаўшыся, што ніводная з хворых не была Нэнай Даkontэ. Потым яшчэ раз абышоў знешнюю галерэю, зазіраочы праз вокны ў мужчынскія палаты і, здаўся, пазнаў лекара, якога шукаў.

Сапрайды, гэта быў ён. Разам з іншымі лекарамі і некалькімі медсёстрамі ён аглядаў хворага. Білі Санчэс увайшоў у палату, адсунув адну з медсёстр аў групы і ўстаў перад лекарам-азіятам, які нах іліўся над хворым. Гукнуў яго. Лекар зірнуў сваімі смутлівымі вачамі, хвіліну падумаваў і ўрэшце пазнаў яго.

— Але дзе ж гэта Вас чэрці насілі?

Білі Санчэс аслупнянеў.

— У гатэлі, — сказаў ён. — Тутака, за рогам.

Урэшце ён даведаўся пра ўсё. Нэна Даkontэ памерла ад абяскроўлення а 7.10 уначы на чацвер 9 студзеня пасля сямідзясяці гадзін марных намаганняў французскіх спецыялістаў вышэйшай кваліфікацыі. Да апошняга моманту яна была азораная і спаюйная ды давала інструкцыі, як шукаць ейнага мужа ў гатэлі „Пласа Атэнэ”, дзе ў іх зарэзэрваваны пакой, і паведамляла дадзенія, каб скантактаваліся з ейнымі бацькамі. Бюро пасольства пайнфармаўвалі тэлеграмай-маланкай, калі бацькі Нэнай Даkontэ ўжо ляцелі ў Парыж. Пасол асабіста заняўся справамі бальзаміравання і пахавання, трymаючы контакт з прэфектурай парыжскай паліцыі, якая шукала Білі Санчэса. Экстрэннае паведамленне з ягонымі асабістымі данымі перадавалася з ночы ў пятніцу да вечара ў нядзелью па радыё і тэлебачанню, і гэтая сорак гадзін яго шукалі, як нікога іншага, па ўсёй Францыі. Ягоную фатаграфію, знайдзеную ў кішэні ў Нэнай Даkontэ, паказвалі паўсюль. Былі знайдзены тры высокакласныя „Бэнтлі” той жа мадэлі, але сярод іх не аказалася ягонага.

Бацькі Нэнай Даkontэ прыбылі апоўдні ў суботу і сядзелі ля цела ў шпітальныя капліцы, да апошняга спадзяючыся дачакацца Білі Санчэса. Ягония бацькі таксама былі гатовы ляцець у Парыж, але ўрэшце раздумалі, заваленія тэлеграмамі. Труну вынеслі ў нядзелью а другой гадзіне дня, усяго за дзвесце метраў ад змрочнага гатэльнага пакою, дзе самотны Білі Санчэс пакутваў ад кахання да Нэнай Даkontэ. Чыноўнік, які прымаў яго ў пасольстве, сказаў мне праз два гады, што менавіта ён атрымаў тэлеграму, адэрсанную на бюро, праз гадзіну пасля таго, як Білі Санчэс выйшаў з прыёмнай, і што ён шукаў яго па ўсіх, самых аддаленых барах прадмесця Сэнт-Анарэ. Ён прызнаўся мне, што не звярнуў на яго асаблівай увагі падчас прыёму, таму што не мог уяўіць сабе, што гэты правінцыял у скуранай куртцы, што кепска сядзела на ім, ашаломлены ўбачаным у Парыжы, можа мець гонар належыць да такога славутага роду. Тады ж познім вечарам у нядзелью, калі ён ледзь стрымліваў слёзы адчаю, бацькі Нэнай Даkontы спынілі пошуки і паклалі забальзаміраванае цела ў металічную труну, а тыя, каму давялося

пабачыць яе, шмат год паўтаралі потым, што ніколі не бачылі больш прыгожай жанчыны, ані жывой, ані мёртвай. Такім чынам, калі Білі Санчэс урэшце трапіў у шпіталь раніцай у аўторак, то ўжо адбылася пахаванне ў смутным пантэоне Ла Манга, за некалькі метраў ад дома, дзе яны ўпершыню падабралі ключы ад шчасця. Лекар-азіят, які паведаміў Білі Санчэсу пра ход трагедыі, хацеў даць яму супакаяльныя пілюлі ў шпітальным холе, але той адмовіўся. Ён пайшоў не развітаўшыся, не падзякаваўшы ні кому, з адной думкай, што трэба тэрмінова знайсці кагосыці, каму б растроўшыць морду ланцугом, каб расквітацца за сваё няшчасце. Калі ён выйшаў са шпіталю, то нават не заўважыў, што з неба валіў снег без слядоў крыві, пяшчотныя і чыстыя камякі якога былі падобныя на галубіныя пёркі, і што на вуліцах Парыжа ўсталявалася святочная атмасфера, бо гэта быў першы моцны снегапад за дзесяць год.

1976

Gabriel García Marquez. *Doce cuentos peregrinos.*
Barcelona, 1997.

Ales Rasanaу

Das EILAND Der NADSEJA ARTYMWITSCH

Das Schaffen der Nadseja Artymowitsch blieb vor dem Beharrungsvermögen bewahrt, das dem einheimischen Versbau eigen ist; sie schreibt ihre Verse nicht, weil sie zu schreiben versteht, sondern weil diese in Wirklichkeit bereits geschrieben sind, geschrieben von der Wirklichkeit selbst: Sie läßt sie sich offenbaren, sich ausdrücken, sich aufzeichnen, sich erklären, zugegen sein, und wenn dies geschieht, so spielt in Bielsk die „alte Musik“, und in der Welt wird ein Fest gefeiert, an dem auch wir teilhaben.

Mit ihren „kurzen“ Versen berührt und umfaßt, macht sie jenes Etwas wirklich, was keinen Namen hat und was bei einem Ding als Merkmal, bei einem Hauptwort als Attribut in Erscheinung tritt und zu dessen Namen der Vers selbst wird.

Im tiefsten Grund ihrer Werke läßt sich ein System erraten, und jene beharrlichen Zahlwörter, die in ihren Versen immer wieder auftauchen, sind eine indirekte Bestätigung dessen.

Beim Lesen der Verse von Nadseja Artymowitsch kommt man intuitiv zu dem Schluß, daß Kunst und Wissenschaft, daß Poesie und Mathematik heimlich verwandt sind, man spürt, daß die Poesie ein Bild oder ein Zweig eines alten Wissens ist, als die Realität anders gedacht und anclers verstanden wurde als jetzt und anders war (vielleicht auch jetzt noch ist).

Es gibt Dichter, hinter deren Versen keine Poesie sichtbar ist. Bei Nadseja Artymowitsch hingegen tritt das Wesen der Poesie ständig in Erscheinung.

Ihre Gedichte sind damit und deswegen wesentlich: Hinter ihrer äußerlichen Unscheinbarkeit verbirgt sich die Tiefe des Unsagbaren, das uns aber in Form bekannter Bilder ansieht und mit bekannten Stimmen zu uns spricht. Und vielleicht sind uns die Bilder und Stimmen letzten Endes deswegen bekannt, weil sie aus der Tiefe des Unsagbaren resultieren.

In unserer verflachten und versimpelten Welt gibt es immer mehr Ausgesprochenes und ist immer weniger Platz für Aussgendes. Dieser Platz ist fast schon nur noch ein Eiland.

Mit ihrer „Kehle, offen dem Wind“, wehrlos und bereit, das Wort zu sagen, das sich selbst aussagen will (und gerade deshalb mit der Kehle), begibt sich Nadseja Artymowitsch auf ihr von ihr selbst vor der Ausbreitung der Dürre bewahrtes Eiland.

Übersetzt von Gundula und Uladsimir Tschapeha

Nadseja Artymowitsch

GEDICHTE

I.Aus: „Der stille Himmel wandert fort“ („адылывае спакойнае неба“),
Białystok 2000

Den Fortreisenden

es gibt einen Zeitpunkt vor der Abreise
da wird herausgetreten aus langem Schweigen
in die Ruhe
der Himmel verändert sich nicht
du gehst
die Stimme der Straße mischt sich mit dem roten Ampellicht
Kaffee und Zigaretten sind ohne Geschmack
ein kurzes Wort zu den Fremden beim Aufstehen vom Tisch
 es bedeutet nichts mehr
du gehst in eine andere Straße
der Asphalt ist rein
die Füße sind wie geknickte Blumen
du willst eine einzige Route finden
 wenn es so eine Route auch nicht gibt
und einen anderen Weg einschlagen
du möchtest deinen eigenen Schatten bewahren auch wenn du weißt
der eigene Schatten – das bist nicht du
du weißt sehr wohl wie man die Erinnerung aus weißen Ziegeln erbauen
und in Schauspieleraugen lesen muß
du weißt sehr wohl wie man das Auge schließen muß
wenn man noch eine Schwelle zu überschreiten hat

es gibt so einen Zeitpunkt vor der Abreise

du zernagst mit dem Gehör
mit dem Auge
dem Wort
deine Erde

in der mütterlichen Quelle –
deine Träume
und dein Leben

es gibt ein Haus
wo Tod und Frühling sind

weiße Zahlen spielen
über dir
unter dir

breitet sich Schweigen aus

es jagt es jagt das grüne Pferd
die Tränke
mit einem schwarzen Kreuz

wie nur alle Pfade überqueren
zur mütterlichen Quelle

der fremde Tag ist starr in Schuld
die Nacht regt sich nicht

dein Gedanke
hängt am mütterlichen Apfelbaum ...

Wort
Wie schwer dich zu finden
In diesem Stimmengewirr
Stumpft das Gehör ab ...

Wenn aber das Wort zu dir kommt
Flüstere es so leise du kannst

Denn in diesem Stimmengewirr
Stumpft das Gehör ab ...

nach jedem Tag der Fragezeichen
warten wir auf das nächtliche Wort
undersinnen hundert verschiedene Wörter
für dieses eine
für den Irrtum der zurückgelegten Wege

mit gefährlicher Eile
suchen wir nach Opium für die kranken Seelen
suchen wir dort wo keine Herzen sind

die erhaschte Illusion ist unsere Wahrheit
so wie jede Wahrheit Illusion ist

mit unvollendetem Monolog
mit bezauberndem Schweigen
irren wir durch unsere stillen todbringenden Korridore
spielen das Ein-Mann-Theater
vor uns selbst

ewige Monodramen mit einem zerbrochenen Krug
als Requisit

Dies gibt es
in meinem täglichen ersten Wort
und auch in den fernen Straßen.
Dies gibt es
in den nächtlichen Omnibussen
und auch im Frühlingsregen.
Dies gibt es
im Aufgang und Untergang der Sonne
und auch in der nassen Stille.
Dies gibt es
in allem.
Es ist der Weg zu dir.

Mein Weg zu dir
ist geradeaus.
Geradeaus gehen heißt mitunter
den längsten Weg wählen
über steinerne Brücken
gehen, sie überspringen und sie umgehen
Kalender zählen
Blumen nicht zeitreten.
Und dazu noch
ins Echo hineinhorchen
tief im Herzen
das genaue Abbild vergangen-jetziger Zeit verbergen
und die Sprache des Augenblicks erhaschen
der dich begleitet.

.....
Und sicher ist nur eines
daß der Weg nie enden wird
daß ich gehe, gehe, gehe
und Du immer nur in meinen blauen Träumen bist ...

Erkrankte
an einer Krankheit
nicht schwer
Er suchte
nichts weiter
nur etwas Wahrheit
und verletzte sich ...
Er wußte nicht
daß die Krankheit
seinen Körper zerstört
nur der Blutstropfen
dort wo er ging
leuchtet rot
und
schreit

die Oberfläche meiner Hoffnung ist so leicht
wie der erste Sprühregen im Frühling
die Oberfläche meiner Hoffnung ist so schwarz
wie die heimatische Erde

die Oberfläche meiner Hoffnung ist so rot
wie geknickte Mohnblumen
meine Hoffnung hat sich angesiedelt
in einem freien Vogel

eine Ahnung
ist in den Wolken verborgen
jemand hat gesagt
dieses Haus muß kuriert werden
wo der Tag den Tag sucht
und die Nacht die Nacht
noch einmal gespritzt – so riecht das Korn
es fällt kein wahrer Regen
ein Duett schwarzweißer Schatten
buhlt im roten Bett
 jemand hat gesagt
die Fenster in diesem Haus sind krank
mit reinen Händen müssen
Fenster und Augen gerettet
muß das vergessene Gebet geflüstert werden
 um Brot
 um Salz
 um euch alle
die ihr nicht mehr seid

über die Ufer der Unruhe betrete ich das lichtlose Dickicht
am Himmel zerfließt der Geruch des nächtlichen Lagers des Sees
die Mitternacht legt Schönheit auf den schweren Tau
ich suche Dich zur Zeit des goldenen sterbenden Sandes
rufe den lebendigen Wind im dunklen Rauschen des wunden Waldes
schau auf die zerbrochenen Füren in den fremden Fahrrinnen

und da bist Du – mein Traum in scheuen Händen
berührt die Tische der Stille im erneuerten Regen
wir sind beieinander – schwimmen im kranken Hauch des kurzen Lichtes
auf den kleinen Dampfern verklingt unser Lied

– die Landschaft kommt im dritten Schweigen ans Licht

wieder
breitet sich Ruhe aus
und findet ihren Platz ...
und auf dem unkindlich gemalten Bild
ziehen die Wolken der Stille auf ...

man kann sogar die Festigkeit
der Mauer prüfen
und genau die Quelle bestimmen
der wundersamen Musik
der Musik von Tagen und Nächten
welche nie gewesen sind ...

das alles erwacht zum Leben
auf dem unkindlich gemalten Bild
und dann
ziehen die Wolken der Stille auf

und wieder
breitet sich Ruhe aus
und findet ihren Platz ...

Dichter sterben
wenn sich das lebendige Wort
zum erstenmal verirrt
und das Weizenecho
an einem Stein zerschellt

Dichter sterben
wenn eine gute Zeit dem Papier lacht

Dichter sterben
wenn die genauen Adressen gefunden sind

die satten Gesten

Dichter sterben
wenn die düsteren November anheben —

II.Aus: „Weißrussische Schriftsteller Polens“, („Беларускія пісьменнікі Польшчы“), Minsk 2000

Meiner Stadt Bielsk

Meine Heimatstadt ist winzig klein
winzig klein
wie ein rascher Regentropfen
er zerfließt
hört auf zu sein
wenn er auf die Erde fällt.

Meine Heimatstadt ist klein
ist so klein
wie ein Tropfen Regen
aber
sie zerfließt niemals
Sturm kann sie nicht zerstören
und Feuer nicht verbrennen.

Du meine Stadt
voll von Menschen
sind die engen Straßen
voll von alten Menschen
und von Kindern – wie schön
einzumünden in den Strom der alten Menschen und der Kinder
und die Luft zu atmen.

Ein Baum ohne Wurzel
verdorrt
ein Mensch ohne Luft –
er stirbt.

die bunten Kleider zerreißen die Luft
die mechanischen Herzen wiederholen ihren Zirkus
auf fruchtbarem Boden gedeihen gemächlich
Vorhersagen (außer solchen des Wetters)
die wunderbare Stadt ist mit Taubheit gesalzen
ununterbrochen werden Lachen und Begeisterung verkauft
alle haben dieselben Marschrouten
von der ersten bis zur letzten Tür
künstliches Licht schwankt

unter der Musik der Taubheit
das ganze modische Leben
steht unter einer modischen Lösung

die Tode sind unterschiedlich

Ich widerspreche nicht
du hast vieles gesehen:

Aufgang und Untergang der Sonne
und ideale Schönheit ohne Ende.
Du hast mit der Hand
die Geschichte Tausender von Jahren berührt.
Dein Weg hat dich
durch steinige Wüsten geführt
und auch durch die Paläste von mächtigen
oder der Welt auch weniger
bekannten Herrschern.
Du hast ihren Aufschwung gesehen, ihren Fall
erstarrt in heute berühmten
Schnitzereien und Bildern.
Indes
indes du hast so wenig gesehen.

Nicht gesehen hast du
Tränen ...

Blut strömt in den Erinnerungen
wir warten an gefährlichen Ufern
um einander anzuschauen

die Quittungen der rosa Monde
die verbrauchten Bleistifte
vergilbten Fotos
Lieblingsbücher
und unwahren Worte
sie liegen hinter uns

leichtfüßig gehen wir von den Ufern
in die Hölle hinein
stecken die heimischen Nester in Brand
im Schatten der Birke ruhen wir uns aus von unserem eigenen Gift
nehmen die Mützen nicht ab vor dem reinen Wind
gehen auf glitschigen Wegen
ohne die Regeln der Vorsicht zu kennen

unsere Pflanzen vertrocknen
voller Mißtrauen gegen uns

wir irren herum und finden keine Tränke
wir können die Grenzen der Brandstätten nicht umreißen
und unsere Kleidung nicht unterscheiden
wir erröten auf Jubiläumsfeiern
wir spüren keine Wärme in uns
wir spielen einander leere Blätter zu
wir streichen leere Antworten

wir spielen lebende Wesen
vor uns selbst

nichts spreche ich aus in meinen kurzen Gedichten
ich habe niemals jemandem etwas gesagt
ich bin stumm

ich mag keine Versuche am Menschen

analysiert habe ich schlechte hauptstädtische und provinzielle Biographien
auch die aalglatten Briefe meiner Bekannten
kenne ich ein wenig

mir mangelt es am Verstand meiner Eltern

es gibt mich kaum

Am abendlichen Himmel zog
Ein einflügeliger Vogel vorüber.

Hinter meinem Fenster sang
Der einsame Wind.
Ein Unbekannter schenkte mir heute
Einen Kalender mit neun Monaten
... ohne Frühling ...

Aus dem Weißrussischen übertragen von Gundula und Uladsimir Tschapeha

KAMUNIKAT.ORG

Rainer Strobelt

„ÜBER DIE KLEINE BRÜCKE“ ZU TAMARA BOŁDAK-JANOWSKA, DER DICHTERIN

ns liegen Gedichte der Tamara Bołdak-Janowska aus nunmehr zwanzig Jahren vor. Wir können sie in drei Gedichtsbänden nachlesen, die alle auch Gedichte vergleichbarer Qualität von Tamaras Ehemann, Antoni Janowski, enthalten: *Wiersze i rysunki. „Szmata-Notatka“*, Olsztyn 1994; *Jeśli poezja jest bezsilna*, Olsztyn: Littera 1998; *Niewidomy pies rymów*, Olsztyn: Borussia 1999.

Tamara Bołdak-Janowskas poetische Texte loten immer die ganze menschliche Existenz aus. Dies kann in zweiundvierzig Zeilen geschehen oder in drei. Der Eindruck von Dichte ergibt sich aus der dialektischen Anwesenheit von Untergang und Bestand (Thematik); Bitterkeit und Scherz (Ton); feinstem poetischen Bild und derbem Wort (Sprache, poetische Form).

Berechtigung, die Biographie zu intonieren, besteht; denn, wer erst 1994 seinen ersten Gedichtsband vorlegen darf, wenn „poetische und intellektuelle Energie ins Leere, in Resonanzlosigkeit“ (Ralph Giordano in *Ostpreußen ade*) verströmte über lange Jahre, der wird uns die Gründe nennen dürfen: „Ich bin ... / Weißrussin. Ich trage

einen sehr alten / tatarischen Namen (mein Ur...großvater kämpfte / tapfer / zusammen mit Sobieski). Ein anderer Ur...großvater / war Deutscher. / Eine der Ur...größmütter sprach ganz passabel / jiddisch. / Ich schreibe polnisch. Das Lesen / auf weißrussisch macht mir großen Spaß. / Ich bin Polin! /... / All das ergibt, / daß ich mich mindestens / als die ganze nördliche Erdhalbkugel fühle. / Ja. Das macht müde." (aus: *Wiersze i ...*)

Und doch nicht müde, denn Tamara Bołdak-Janowska nimmt auch weiterhin den Puls des Alltags, entlarvt für uns alle z.B. gegenwärtiges nationalistisches Tun: „Zuerst töte ich eines ihrer Kinder, / dann – eines der unseren, und danach – komme ich zurück.“ (aus: *Wiersze i ...*). Ihr Kind, unser Kind. Sie singt das Hohelied der Versöhnung unter den Religionen, ist Dichterin des Ausgleichs: „'s Daw idle, mein Brüderchen, spielt Geige/ 's Daw idle, mein Brüderchen, spielt schön.“ (aus: *Wiersze i ...*)

Aber darf solch eine Wanderin nicht auch einmal an bestimmter Orten stehenbleiben, sich in einem „orthodoxen Kirchlein“ wohlzufühlen, zumal sie gleich wieder Ohr und Auge poetisch öffnet: „Das Zittern der Erde, des Berges und der Ameise. / Ein Heim aus gefrorener Welt auf Glas / von Reif verletzt.“ (aus: *Wiersze i ...*)?

Wie sollte der Seherin nicht mitunter bang werden; wie sollten „glanzlose Sterne“ nicht als Überbringer der „Nachricht vom Himmelstad“ (aus: *Niewidomy...*) erscheinen; jüngere Lebensjahre in der Rückschau nicht den „Luftzug herausgerissener Seiten“ (aus: *Niewidomy ...*) hinnehmen müssen; wie sollte das Frausein nicht zu einem Seufzer führen: „Die Frau erlischt: blüht sie denn nicht? / Die Frau erlischt: spricht sie denn nicht?“ (aus: *Jeśli poezja...*)?

Aber gerade das Frausein gibt Tamara Bołdak-Janowska poetischen Halt. Bewegendes Zeugnis legt sie ab in dem Gedicht „Beichte“, das sie Janusz Żernicki widmet (aus: *Niewidomy...*): Obwohl die Dichterin ihr Los zu beklagen scheint, und sie unrühmlichen Ausgang fürchtet, nimmt sie ihr Schicksal schließlich in beeindruckender Weise an, indem sie sich den Richter als „meine Dame“ erwünscht.

Ja, um die Kunst kämpft Tamara Bołdak-Janowska am meisten. Die ist ein wunderbares Land. Boden, Raum und Zeit sind dort zwischendurch zu gewinnen; hier bewegt sich die Dichterin, der Sappho gleich, als Akrobatin „auf einem Boden, welcher aus gekämmt aus Ewigkeit.“ (aus: *Niewidomy ...*). Bedroht von Andersartigem ist dieses Land ständig: „Gebeugt um deiner willen, / General des schweren Schuhwerks unter einem schweren Kopf.“ (aus: *Niewidomy...*).

Speziell Gedichte können Zukunft in sich bergen: „Sie wiegen soviel wie die Wurzeln von morgen.“ (aus: *Wiersze i ...*). Werden sie

die Erde halten? Oder oberhalb verdorren? Die Dichterin singt für alle Fälle.

Wie schön ist ja die Erde! Ihre Anmut veranlaßt die Verfasserin mitunter zu einer Breitseite gegen uns selbsternannte Herren: „Ich habe den Menschen vergessen. / ich schaue auf die Vögel mit dem Ohr, / sehe silberne Fäden ihrer Sprache.“ (aus: *Wiersze i ...*). Am wunderbarsten klingt es, wenn sich der Störenfried erst gar nicht ins Gedicht drängt. Dann lesen wir solch herrlich leichten Text: „Regen im Dezember! / Die Pfützen plätschern / als ob Welpen eine Hündin/ an den Brustwarzen zögen: der Himmel berührt die Erde.“ (aus: *Wiersze i ...*). Nicht wahr, groß und klein sehen wir da lauschen, aller Augen leuchten!

Jetzt aber ist ein Höhepunkt erreicht: Wie nämlich Tamara Bołdak-Janowska Natur, Kreatur und scheinbar schwachen Menschen (es ist wieder eine starke Frau!) gutwillig vereint, in einem Text vollkommener Struktur, kraftvollen Bildes sowie wunderbarer Harmonik von Ton und Sache:

Kołodziczanka – ein kaltes Flüßchen –
mit schwarzem Wasser und schwarzem Grund:
Vollkornscheiben
mit glattem Glas überzogen.
Über die kleine Brücke – ging eine Alte,
ganz weiß, ausgemergelt,
dreimal angeknicktem Schilf ähnlich:
in der Schulter leicht,
in der Taille stark
noch stärker – in den Knien.
Ein stattlicher Stab führte sie,
aus Birkenholz, getupft,
und stark, als wäre er ein junger Dalmatiner.

Richtig ist, wenn Ewa Mazgal sagt, die Poesie der Tamara Bołdak-Janowska sei ein Kampf mit der verrinnenden Zeit.“ („Gazeta Olsztyńska“, 5.-7. Juni 1998), wenn Kazimierz Brakoniecki von der „ungewöhnlichen Schönheit“ ihrer Verse spricht (BORUSSIA, 9).

Allerdings ist es an der Zeit, darüber hinaus zu gehen. Klar auszusprechen, daß es sich bei Tamara Bołdak-Janowska um eine bedeutende polnische Dichterin zwischen den Jahrhunderten handelt.

„Across the little bridge” On Tamara Bołdak-Janowska, the poetess

In three books of poetry – always containing comparably fine verse by her husband, Antoni Janowski, Tamara Bołdak-Janowska has presented the literary public with her poetic work of the last two decades. They are: *Wiersze i rysunki. „Szmata-Notatka”, Olsztyn 1994; Jeśli poezja jest bezsilna, Olsztyn: Littera 1998; Niewidomy pies rymów, Olsztyn: Borussia 1999.*

B.-J. tends to reflect the whole of human existence. She may succeed in three lines, while, generally her poems are of middle length. The impression of richness prevails stemming from themes fluctuating between decay and continuance, tones ranging from bitterness to jest; language conveying the finest of poetic imagery but, also, the harsh word.

B.-J.’s long time in the publishing offside has already been deplored by Ralph Giordano, the famous German author, in his book *Ostpreußen ade*. In one poem B.-J. suggests her various ethnic roots as a possible impediment: “I am ... / a Belorusian woman.”

Some of her poetry covers, and we have to be thankful, very prosaic aspects of the past as well as the present as she expresses sympathy for the religiously persecuted and disgust of neo-nationalism.

It is with relief that we especially welcome the moments when B.-J., as the wanderer in time and place she turns out, feels at home in a “little orthodox church”, all the more so as she offers fine poetic record thereof: “The trembling of the earth, the mountain and the ant. / A home from a frozen world of glass / wounded by white frost.”

Oh yes, the poetess definitely has reason to sing songs of anxiety: How should “glareless stars” not appear as “news of heaven’s death”, how should her sex not produce a sigh: “The woman’s fire – all extinct: but does she not bloom? / The woman’s fire – all extinct: but does she not speak?” But it is exactly her being a woman that generates much of B.-J.’s poetic impact: In “Confession”, dedicated to Janusz Żernicki, she, in wonderful simplicity and to our surprise, apostrophizes her final judge as “my Lady”.

Despite the title of her second book of poetry, meant to be defiant, of course, the importance of poems is something B.-J. is deep down convinced of, since they meaningfully connect the present and the future “weighing as much as tomorrow’s roots”.

B.-J. expresses great respect for nature (with the humans, in tendency, rather regarded as intruders): “Rain in December! / Puddles splashing / as if wasps were tearing / at the teats of a bitch”.

However, B.-J. is able to include humanity (characteristically, it is a strong woman) in a really special poem that excels in structure, powerful imagery, in short, perfect harmony of tone and subject matter:

Kołodziczanka – a cold creek indeed –

with water black and black the ground:

Slices of wholemeal bread

coated in smooth glass.

Across the little bridge – went an old woman,

all white and gaunt,

similar to reed snapped, not fully, in three places:

slightly so in the shoulder,

very much in the waist,

even more – in her knees.

An imposing stick was leading her along,

one from a birch tree, as if it were a young dalmatian.

Very rightly have Ewa Mazgal (in *Gazeta Olsztyńska*, 5 – 7 June 1998 and Kazimierz Brakonięcki (in *BORUSSIA*, 9) pointed out several items of mastership in B.-J.'s poetic writings, but time is overripe to state clearly that the name of a most praiseworthy poetess of Poland between the centuries is that of Tamara Bołdak-Janowska.

Rainer Strobel

(also author of the translation into English
of Tamara Bołdak-Janowska's poetry done especially for this article)

Tamara Bołdak-Janowska

*Wie viele Jahre braucht eine Frau,
um zu erblühen?*

Viele.

*Bevor man ihre Farbe,
Form, ihren Duft erkennt
– erlischt sie.*

*Wie viele Jahre braucht eine Frau,
damit man ihre Stimme vernimmt?
Viele. Die Stimmen erlischt.*

*Die Frau erlischt: blüht sie denn nicht?
Die Frau erlischt: spricht sie denn nicht?
Fortgeschoben aus den Enzyklopädien,
aus der Kunst,
aus der Gesellschaft,*

*aus der Klammer, die gefangenhält,
aber auch schützt
und aus Flügeln in die Höhe hebt,
Flügeln, einer dichten Grenze gleich.*

übersetzt von Anton Mazanka und Rainer Strobelt

*Abend – bestimmt rosa,
oben wie ein angesengtes Blatt Papier,
und still.
Man hört, wie die Uhr aufwärts
klettert, demnächst von den Gipfeln herab:
wie sie vorwärtskrächzt: wie Pochen in Absturz
und Aufstieg hinein –
ruhig, wie bei einem Atheisten, ruhig,
ruhig.*

*Zuerst unter die Kugel,
dann von der Kugel herab.
Wie schön das doch ist, nicht wahr, Ohr?
Aber das Auge. Das sieht Gott, den rosafarbnen.
Da, wo der Himmel am niedrigsten ist, wo
das Blatt kaum Feuer fängt,
und ganz da oben, in der wahren Bewegung,
der Glut.*

(aus: Niewidomy pies rymów, Olsztyn: Borussia, 1999)

*Kołodziczanka – ein kaltes Flüßchen –
mit schwarzem Wasser und schwarzem Grund.
Vollkornscheiben
mit glattem Glas überzogen.
Über die kleine Brücke – ging eine Alte,
ganz weiß, ausgemergelt,
dreimal angeknicktem Schilf ähnlich:
in der Schulter leicht,
in der Taille stark*

*noch stärker – in den Knien.
Ein stattlicher Stab führte sie,
aus Birkenholz, getupft,
und stark, als wäre er ein junger Dalmatiner.*

*Ich habe den Menschen vergessen.
Ich schaue auf die Vögel mit dem Ohr,
sehe silberne Fäden ihrer Sprache.
Ich schaue auf die Blumen mit der Nase,
sehe goldene Kleider ihres Dufts.
Ich schaue mit den Füßen aufs Gras,
sehe den geflügelten Himmel seines Traumes.
Ich verstehe nicht, was der Mensch spricht.
Ich verstehe seine Gedanken nicht.
Ich weiß nicht, wovon er jetzt träumt.
Uns trennt eine Kluft von Angst.
Eine Kluft der Vermischung von Sprachen.
Eine Kluft der Gräber.
Eine Kluft der Vermischung von Ethik, ihren Facetten, von Zielen.
Ich höre den Menschen mit dem Verstand,
und sehe die Kluft.
Zuerst eine Kluft.*

(aus: Jeśli poezja jest bezsilna, Olsztyn: Littera, 1998)

*Ich bin ..
Weißrussin. Ich trage einen sehr alten
tatarischen
Namen (mein Ur...großvater kämpfte
tapfer
zusammen mit Sobieski). Ein anderer Ur...großvater
war Deutscher.
Eine der Ur...größmütter sprach ganz passabel
jiddisch.
Ich schreibe polnisch. Das Lesen
auf weißrussisch
macht mir großen Spaß.*

*Ich bin Polin!
Ich bete in der orthodoxen Kirche.
Einmal
im katholischen Dom
hat e t w a s
an Blumen gerührt. Eine Katze! Doch kein Teufelchen.
Diese gründäugige,
schwarzhaarige und winzige Erleichterung
ist mein ständiger Paß
für den Vatikan.
Mein Mann ist halb Pole halb Deutscher.
Aha. Auch noch das: ich habe einen georgischen Vornamen.
All das ergibt,
daß ich mich mindestens
als die ganze nördliche Erdhalbkugel fühle.
Ja. Das macht müde.*

Tamara Nikifor – ein Gedicht zum Abschied

*Oder –
ich gehe wohl schon.
So gehe ich denn –
als ob niemand einen Stein
im Herzen gespürt hätte.
So spreche ich denn –
zu den vier Winden:
– Verweht mich, vier Winde,
dorthin – wo – mein – Kind – geht.
So rede ich denn –
als ob ein Baum in der Frucht
gestürzt wäre.
So wird man mich denn tragen –
wie man ‘was in ‘ner Tasche trägt.
Oh Fleisch! Oh süßer Schatten der Gewebe!
Wie schnell ist nur
dein Verfall!*

Mozart aus dem Badezimmer

*Den Mozart,
den du raschelnd spielst
indem du dir die Zähne mit einer ausgelutschten Bürste putzt
– ich höre, und über diese Musik (und über mein Zuhören)
lache ich leise.
Und mein leises Lachen schwimmt auf kleinem Wasser,
und mein kleines Wasser lacht,
in das ich ja bis zu beiden Ohren eingetaucht bin.
Das zusammengewachsene Wasser mit der Nabelschnur unter dem
Wasserhahn:
– ähnlich einer großen Schippe mit einem glänzenden Schaft,
den ich mit meinem Fuß durchdringe: (das Rascheln von Stroh;
das Knistern eines gerade gebrochenen Astes; schschsch – ein Auto
pflügt mitten durch eine Pfütze)...
Das Schweigen von Gegenständen wäre furchtbar,
denke ich plötzlich.
Und wage das nicht laut auszusprechen.
Ich kann doch nicht mit eigener Stimme die einzige Stimme töten,
die mich umgibt: gütig, nein, unvermutet: künstlerisch.
Am schönsten ist Mozart aus deinem Mund.
ein Flüstern, laut vernehmbar, ein Flüstern, rhythm isch: scheu-scheu-scheuern-schrubben-schrubben-schrubb*

(übersetzt von Anton Mazanka und Rainer Strobelt)